

**Frem «oc saa tilbage igjen»
- en dannelsesreise i Johannes Lilienskiolds fotspor
1668 - 1671**

Kjersti Margrethe Gullberg

Masteroppgave i museologi

60 studiepoeng

Høsten 2014

Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo

© Kjersti Margrethe Gullberg

2014

Frem «oc saa tilbage igjen» - en dannelsesreise i Johannes Lilienskiolds fotspor 1668 - 1671

Kjersti Margrethe Gullberg

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

SAMMENDRAG

Private samlinger eller såkalte kuriositetskabinetter var et utbredt fenomen blant lærde og adelsmenn i 1600 - tallets Europa. Samlingene besto av kuriøse gjenstander som skulle gjenspeile verden i et slags mikrokosmos, og danne et bilde av mangfoldet i en gudeskapt verden. Johannes Lilienskiold drar i 1668 ut på en dannelsesreise fra Bergen til Roma og tilbake igjen. Reisejournalen hans fra turen gir et innblikk i det store gjenstandsmaterialet de private samlingene i Europa hadde på denne tiden. Måten Lilienskiold har nedtegnet og systematisert gjenstandsmaterialet på gir et tydelig eksempel på hvor viktig samlingene var for kunnskapsforståelsen på 1600 - tallet. Basert på Lilienskiolds beskrivelse av kurfyrsten i Dresdens private samling foretar jeg en analyse hvor jeg ser på hvordan Lilienskiold bruker samlingen og hvordan han ved å systematisere gjenstandene i selvkonstruerte kategorier skaper nye meningssammenhenger. Samtidig ser jeg nærmere på hva som skjer i prosessen ved overføring fra en fysisk samling til de skrevne listene med henblikk på hvordan endring av kontekst gir endret forståelse.

ABSTRACT

Private collections or the so called curiosity cabinets was a wide spread phenomenon amongst the educated elite and nobles in 17th century Europe. The collections consisted of «curious» objects that were meant to mirror the world in a microcosm, and thereby portray the diversity in a world created by God. Johannes Lilienskiold sets out on his Grand Tour in 1668 from Bergen to Rome and back. His written diary from the trip gives an insight into the great material of objects the private collections offered at the time. The way Lilienskiold has written and organized the material gives a clear indication of how important the collections were for understanding the world in the 17th century. Based on Lilienskiolds description of the Elector of Dresden's private collection I will try to analyze how Lilienskiold uses the collections and how he by organizing the objects in self-constructed categories creates new meanings. I also try to find out what happens in the process of transferring a physical collection to a written one focusing on how a change of context enables changed understanding.

FORORD

En lang reise har kommet til sin slutt, og det er både med vemod og lettelse jeg leverer fra meg oppgaven. Reisen har vært strevsom til tider, men også veldig spennende, lærerik og interessant.

Selv om masterskriving ofte er et ensomt prosjekt så satte jeg ikke ut på denne reisen uten gode støttespillere:

Først og fremst vil jeg takke min veileder Anne Eriksen som, til tross for mine iherdige forsøk på å ta alle mulige sideveier, har hjulpet meg å finne veien frem til det som i dag er det ferdige resultatet. Tusen takk for all tålmodighet, alle konstruktive tilbakemeldinger og ikke minst de mange gode forslagene til litteratur- og lesetips - du har vært en storveis huslærer!

Dernest vil jeg takke mine medstudenter Liisa-Ravna, Sofie, Anne, Sissel og Stine som flere ganger har lest gjennom deler av oppgaven og kommet med verdifulle kommentarer. I tillegg har de medvirket til å gjøre skrivingen mer lystbetont gjennom hyggelige lunsjer og kollokvier.

En stor takk skal også Brita Brenna ha som har kommet med tips og råd til oppgaven og loset oss gjennom en spennende og faglig utfordrende masterperiode.

Tilslutt vil jeg takke familie og venner som tålmodig har hørt på mine utlegninger og bekymringer knyttet til oppgaven. En ekstra takk til min far, Kjell Erik Gullberg, som har korrekturlest oppgaven og kommet med nyttige språklige innspill.

Takk til dere alle!

INNHALDSFORTEGNELSE

Sammendrag	V
Abstract.....	V
Forord	VII
Innholdsfortegnelse	IX
Kapittel 1: Innledning.....	1
1.1 Problemstilling og forskningsspørsmål	2
1.2 Lilienskiold - De tidlige årene.....	3
1.3 Tilbake i Norge.....	5
1.4 Forskningslitteratur om Lilienskiold	7
1.5 Metode og teori.....	9
1.5.1 Kontekst og paratekst	10
1.5.2 Lister som forskningsverktøy	13
Kapittel 2: Dannelsesreise og reisedagbok.....	16
2.1 Et møte med det fremmede?.....	17
2.2 Status	18
2.3 Utdannelse og lærdom.....	20
2.4 Reisejournalen 1668 - 1671.....	22
2.4.1 Ars Legere – kunsten å lese.....	24
2.4.2 Kildekritikk.....	25
2.5 Ars Apodemica - kunsten å reise	28
Kapittel 3: Kunnskapsforståelse i 1600 - tallets Europa	32
3.1 Et nytt verdensbilde	33
3.1.1 Mellom det religiøse og det vitenskapelige	34
3.2 Samlingskulturen i Europa på 1600 - tallet.....	36
3.2.1.1 Det kuriøse	40
3.3 Navngiving og kategorisering.....	43
Kapittel 4: Lilienskiolds møte med dresden-samlingen	48
4.1 Samlingens opprinnelse.....	49
4.2 På besøk i det kurfyrstelige kunstkammer i Dresden	52
4.2.1. Samlingen i 1669.....	54
4.2.1.1 Paratekster	62
Kapittel 5: Lilienskiold som listefører	69
5.1 Mellom ordene og tingene	76
Kapittel 6: Konklusjon.....	80

7. Kilde- og litteraturliste.....	82
8. Vedlegg	85

KAPITTEL 1: INNLEDNING

Forestill deg et slott. En mann tar imot deg utenfor og du følger med ham inn. Innenfor ser du et rom som er fylt med fantastiske gjenstander og uvurderlige skatter. Noe kjenner du igjen, noe virker fremmed. Her er utstoppede dyr, edelstener, skjell, malerier og hodeskaller. Her er små bokser, drikkebegre, lårbeinet til en kjempe og ribbeinet til en sirene. Blikket raser bortover tak og vegger i en voldsom fart for liksom å ta inn alle sanseinntrykkene på en gang. Du følger mannen til enden av rommet og blir eskortert inn i et nytt rom, like vidunderlig som det første.

Kanskje var det slik Johannes Lilienskiold opplevde den private gjenstandssamlingen til kurfyrsten i Dresden, Johan Georg II, da han i 1669 besøkte samlingen i forbindelse med en treårig dannelsesreise. Ut i fra hans reisejournal får vi et inntrykk av hvordan samlingen så ut, og hvilke typer gjenstander som fantes der, men noen følelse av hvordan han selv opplevde den får vi ikke. Det er likevel mulig gjennom hans notater av samlingen og hans møysommelige arbeid med å kategorisere og gruppere gjenstandene å si at den 18 år gamle gutten fra Bergen fattet en stor interesse for samlingen med alle dens gjenstander.

Johannes Lilienskiold føyer seg inn som utøver av tradisjonen dannelsesreiser. Dette var en populær aktivitet blant dem som ønsket å få en fullverdig utdanning på 16- og 1700 - tallet. En dannelsesreise var et tillegg til universitetsutdannelsen hvor unge menn dro ut for å bli dannede og utdannede mennesker. De skulle observere hvordan andre land ble styrt, studere på ulike universiteter, men også knytte sosiale kontakter. Turen og dens reisemål er vel opptråkket tidligere, men det som gjør Lilienskiold interessant i denne sammenhengen er både at han reiser fra Danmark-Norge og at vi har et stort skriftmateriale etter ham i form av en reisedagbok. Slik har vi mulighet til å følge ham på reisen gjennom Europa og på samme tid få innblikk i et personlig møte med samlingskulturen på 1600 - tallet.

Dagboken er omfattende og tar for seg reisen fra Bergen til Roma og tilbake igjen. Da jeg ikke kan ta for meg hele dagboken har jeg valgt å legge vekt på Lilienskiolds interesse for de private samlingene som på 1600 - tallet spilte en viktig rolle både politisk, sosialt og kulturelt, og som utgjorde et viktig verktøy for kunnskapstilegnelse og ikke minst som har dannet gjenstandsgrunnlaget for mange av dagens museer. Selv om det kunne vært spennende å ta for seg flere deler av Lilienskiolds dagbok ble dette temaet valgt både fordi det i en museologisk

oppgave er et relevant tema, men i tillegg fordi samlingene er godt beskrevet i kildematerialet.

1.1 PROBLEMSTILLING OG FORSKNINGSSPØRSMÅL

Hovedfokuset i oppgaven blir altså Lilienskiolds beskrivelse av de private samlingene, og hans senere systematisering og kategorisering av disse. Han har besøkt flere private samlinger nedover i Europa, men da materialet er altfor omfattende til at jeg kan gjennomgå alt har jeg valgt å gå i dybden på én av samlingene. Valget falt på kurfyrstens kunstkammer i residensstaden Dresden som Lilienskiold besøkte i 1669. Dette er den samlingen som er mest utførlig beskrevet i dagboken, og som har det mest omfattende gjenstandsmaterialet.

Ut i fra hans notater og listeføring vil jeg foreta en analyse av dagboken. Analysen vil være fundert på eksisterende forskning knyttet til kunnskapservvelse og gjenstandsforståelse på 1600 - tallet, og vil i tillegg ta utgangspunkt i listen som et forskningsverktøy. Jeg vil undersøke hvordan Lilienskiold bruker samlingen og ikke minst hvordan han ved å bevege seg vekk fra den fysiske samlingen og ved å samle gjenstandene i en liste under nye kategorier skaper nye meningssammenhenger. Dette vil vise i hvor stor grad de private samlingene spilte en rolle for lærings- og kunnskapservvelsen på slutten av 1600 - tallet.

Forskjellen mellom den fysiske samlingen og den nedtegnede versjonen av samlingen blir et viktig punkt i oppgaven. Da Lilienskiold ikke eier gjenstandene bruker han ord og kategorier for å gjøre samlingen til sin egen. Hva skjer i denne prosessen? Er den nitidige nedtegnelsen av gjenstandene bare en måte å erindre samlingen på senere, eller er den noe mer, noe skapende? Hva - om noe, kan den nedtegnede versjonen tilføre? Hvordan endres forståelsen av gjenstandene når konteksten endres?

En samling er stadig i endring, selv om den ikke nødvendigvis forflytter seg fysisk.

Meningskapning kan foregå på flere plan; den besøkende har ikke nødvendigvis samme oppfatning av samlingen som utstiller, selv om eieren av samlingen ofte legger til rette for at den skal oppfattes på en bestemt måte. Ved å studere Lilienskiolds notater og historien til Dresden-samlingen vil jeg følge noen av gjenstandene og se endringer i verdi og mening fra dens opprinnelse via utstillingen slik den fortoner seg for Lilienskiold på hans besøk i 1669, til hans bearbeidelse av materialet hvor han omgjør den fysiske samlingen med kurfyrstens

kategorier til en skriftlig versjon basert på hans egne kategorier. For å få et bilde av hvordan Dresden-samlingen så ut i sin spede begynnelse vil jeg benytte Joachim Menzhausens artikkel, *Elector Augustus's kunstkammer: an analysis of the inventory of 1587*¹, som tar for seg samlingens historie og særegenheter fra dens opprettelse til dens oppløsning.

I en museologisk kontekst vil disse spørsmålene være interessante da de forhåpentligvis vil kunne vise hvor viktige de private samlingene var som redskaper til kunnskapsforståelse på 1600- tallet. Samtidig vil jeg vise hvordan en samling kan ta flere ulike former, enten den er fysisk eller abstrakt, men også hvordan den ved endret kontekst kan skape forskjellige konstellasjoner som gjør at vi kan oppdage stadig nye sammenhenger.

1.2 LILIENSKIOLD - DE TIDLIGE ÅRENE

Hans (Johannes) Hansen Schmidt² ble født ca. 1650 i Bergen og var sønn av danske Hans Hansen Schmidt og Margrethe Jonasdatter som var av presteslekt i Nord-Norge.³

Norge var på denne tiden et lydrike under Danmark og styrt av et dansk riksråd⁴, og vi bruker i dag betegnelsen Danmark-Norge på riket i denne perioden. Familien hadde naturlig nok sterke bånd til Danmark, da faren opprinnelig var fra Tønder i Sønderjylland.⁵

Hans Schmidt var en driftig mann med kontakter ved hoffet i København, og det var trolig her han la

FIGUR 1: LILIENSKIOLDFAMILIENS VÅPENSKJOLD.

¹ *The origins of museums: the cabinet of curiosities in sixteenth- and seventeenth-century Europe*, 1985

² Navnet hans er Hans Hansen Schmidt (også nevnt som Hans Hanssen Smed), men i dagboken står han oppført som Johannes Lilienskiold. Han står også innskrevet ved universitetet i København i 1668 som Johannes Johannis Schmidt, og det er følgelig Johannes jeg vil bruke heretter i oppgaven. Jeg vil også foregripe begivenhetenes gang ved å bruke etternavnet Lilienskiold (faren ble ikke adlet før i 1674), da det er ved dette navnet han er kjent.

³ Store norske leksikon: 1; Sommerfelt: i

⁴ Dyrvik 1999: 20

⁵ Niemi 1993: 45

grunnlaget for sin fremtidige karriere. I 1641 flyttet han til Bergen i embeds medfør. Dette var på ingen måte spesielt for Schmidt-familien, da det på denne tiden var mange som reiste til Norge, og da særlig til Vestlandet for å gjøre karriere. I årene før 1660 var det flere utlendinger enn norskfødte menn som ble borgere.⁶ I tidsrommet 1661 - 1730 var hver tredje borger fra utlandet.⁷

Noen av innflytterne klarte seg godt i Norge, og fikk innflytelsesrike posisjoner i samfunnet. Bergen hadde på 1600 - tallet en overklasse som gjennom handel og kjøpmannskap fikk en kapitalsterk rolle i lokalsamfunnet. Hans Schmidt var helt klart en del av denne overklassen, og som mange danske bemidlede og ressursrike menn klatret han seg raskt oppover i systemet; både som borgermester, leder for overhoffretten, lagmann i Gulating og stiftamtsforvalter for Bergenshus.⁸ Han skulle også vise seg å være en dyktig forretningsmann som raskt bygget seg opp en ikke-ubetydelig formue på næringsvirksomhet og brukte som mange andre i hans posisjon overskuddet til å legge under seg store jordeiendommer i Bergen og omegn.⁹

Schmidt tilhørte den fremste eliten i Bergen og var regnet blant byens rikeste menn. Hans karriere nådde et toppunkt da han i 1676 ble adlet og fikk navnet Lilienskiold.¹⁰ Adlingen skulle angivelig ha skjedd «fordi han ved en Grændsekommission med en Hob fiskere afslog en planlagt svensk overrumpling»¹¹, men hans evne til å betale godt for tittelen og hans kontakter, blant annet med stattholder Ulrik Fredrik Gyldenløve, var nok medvirkende.¹²

10 år etter Johannes Lilienskiold blir født skjedde det en omveltning i Danmark-Norge. De skjebnesvangre krigene som hadde satt landet i en vanskelig situasjon førte til at Fredrik III i 1660 gjennomførte et kongelig statskupp, og adelsveldet ble erstattet av et kongelig enevelde¹³. Dette innebar at den danske adelen mistet retten til å velge ny konge og dermed mye av tidligere makt. Danmark-Norge var blitt et «arverike»¹⁴ hvor kongetittelen ikke lenger skulle velges av en forsamling, men gå i arv. Kongen hadde nå myndighet til å ta alle beslutninger, og dette førte til den type «kongedyrkelse» som vi bl. a. så i Frankrike under

⁶ Fossen 1979: 493

⁷ Ibid.: 493

⁸ Brandt og Eriksen 2000: 23

⁹ Thon 2011: 94, Niemi 1993: 46

¹⁰ Brandt og Eriksen 2000: 23; Thon 2011: 94

¹¹ <http://digitalarkivet.uib.no/miniutstilling/lill30.htm>

¹² Niemi 1993: 46

¹³ Fuglestad 1999: 407

¹⁴ Dahl 2000: 71

Louis XIV. Selv om det kanskje er dette vi forbinder med eneveldet er det viktig å huske på at Danmark-Norge var et av de mest eneveldige landene i Europa.¹⁵

Omveltningen fikk for øvrig også betydning utover de royale kretser. Utdanning fikk en ny rolle i forhold til yrkeskarrieren til den enkelte, men også i samfunnet generelt. Stillinger som tidligere var reservert for adelen tilfalt nå dyktige borgere med god utdanning. For en familiefar som ønsket å sikre sin sønn en god fremtid var det å sende Lilienskiold ut på en dannelsesreise det viktigste skrittet han kunne ta for å forbedre sjansene for at han skulle gjøre en yrkeskarriere. Dette ble satt ut i live i årene mellom 1668 og 1671, da Lilienskiold satt ut på en dannelsesreise fra Bergen til Roma og tilbake igjen. Jeg vil gå nærmere inn på selve reisen senere i oppgaven.

1.3 TILBAKE I NORGE

Etter tilbakekomsten til Norge, tok det ikke lang tid før Johannes begynte sin yrkeskarriere. Allerede høsten 1672 fikk han jobb innen statsadministrasjonen.¹⁶ Senere, i 1680 ble han viselagmann i Bergen.¹⁷ Selv om han til dels fulgte i sin fars fotspor, blir det tydelig hvor interessene hans egentlig lå når vi tar i nærmere ettersyn søknaden hans til stillingen. Her skriver han at ingen til nå hadde «med sønderlig acht eller effecht» arbeidet med «Norrigis Rigin Antigaglier oc ældste Archiver», og at han gjerne, mot betaling, kunne tenke seg å jobbe med dette ved siden av stillingen.¹⁸ Han fikk jobben, dog uten den ekstra oppgaven han skisserte.

Hans høydepunkt og kanskje viktigste tid i sitt yrkesaktive liv var årene etter 1684 da han ble utnevnt til amtmann i Finnmark¹⁹. Amtmann var på den tiden den høyeste myndighet i sivilsaker. Ikke bare var dette en gjev stilling. Han fikk her utløp for sin historieinteresse og skrivetrang. I løpet av sin levetid produserte Lilienskiold flere manuskripter og skrifter. I løpet av de 17 årene han jobbet i Finnmark skrev han sitt kanskje mest berømte verk “Speculum

¹⁵ Fuglestad 1999: 407

¹⁶ Thon 2011: 94

¹⁷ Ibid.: 94

¹⁸ Niemi 1993: 47- 48

¹⁹ Sommerfelt: ii

Boreale”²⁰, hvor han i kraft av sitt embede og gjennom sine embedsreiser samlet informasjon om Finnmark og nedtegnet det i en bok som er en kjempebeskrivelse av hans amt. Han tar her for seg flere aspekter ved livet i nord; som Finnmarks topografi, klima, befolkning, dyre- og planteliv, næringsliv og økonomiske tilstand²¹. Boken kan på mange måter minne om dannelsesreisen Lilienskiold utførte mange år tidligere, da han helt klart har tatt inspirasjon fra reisedagboken han førte under reisen.

Men «Speculum Boreale» er ikke bare et oversiktsverk over Finnmark. Verket handler også om forholdene i nord, og er ment som et forsvarsskrift for Lilienskiolds opposisjon mot det monopolistiske handelssystemet knyttet til fiske²². Her tar han nordlendingenes side og stiller seg som en talsmann for deres rettigheter. Dette var kontroversielt i det at han kritiserte handelsmonopolet som var bygd opp av kjøpmenn fra Bergen, men også eneveldets sentraladministrasjon. Med valgspråket «non mihi sed populo» (ikke for meg, men for folket)²³ sto han på arbeidernes side. Kritikken ble for øvrig ikke tatt vel i mot hos eliten og det var trolig bare på grunn av hans kontakter i Danmark at han ble værende såpass lenge i stillingen. Tilslutt var tålmodigheten også her tynnslett og i 1701 ble han avskjediget fra sin stilling som amtmann i Finnmark²⁴. Allerede året etter fikk han for øvrig oppreising ved at han ble tildelt et nytt embede som amtmann i Romsdal og Nordmøre. Han fikk imidlertid aldri sjansen til å tiltre i den nye stillingen da han døde den 12. januar 1703. Siste delen av sitt liv tilbrakte han i København.

Lilienskiold førte ikke et luksusliv på noen måte, og selv om han innehadde en adelstittel var han fortsatt en oppkomling. I tillegg til sin store familie²⁵ tok historie- og vitenskapsinteressene hans mye av hans tid og økonomi. Stillingen som amtmann var ikke godt nok betalt til at han kunne opprettholde en fornuftig økonomi og Lilienskiold var da heller ingen økonom og finansmann. Etter hans død viste det seg at Lilienskiold hadde vært svært på arven som hans far hadde bygd opp. Hans kone, Maria Pedersdatter Lem (1655-

²⁰ "Nordspeilet"

²¹ Sommerfelt: ii

²² Niemi 1993: 62

²³ Ibid.: 43

²⁴ Ibid.: 66

²⁵ Han fikk sammen med Maria Pedersdatter Lem 11 barn (men ikke alle lever opp).

1744)²⁶ satt igjen med et forgjeldet bo og debitorer som sto i kø og hun døde senere i stor fattigdom.²⁷

Historikeren Einar Niemi skriver i sin vurdering av Lilienskiold at han nok viste større interesse for bøkenes, arkivenes og folkekulturens verden enn for politikkens og byråkratiets område.²⁸ Dette synet underbygges av dagboken og hans livsførsel. Dagboken viser at Johannes ikke er sin far lik. Der faren var opptatt av administrasjon og hvordan erverve seg jordegods uttrykker Johannes sin interesse mot vitenskapen og det kunstneriske. Dette kan vi se på hans illustrasjoner i dagboken, men også, som vi skal se nærmere på, hans særskilte interesse ovenfor de private samlingene han besøker og deres gjenstander. Et eksempel på hans interesse for gjenstandene tatt ut fra hans tid i Finnmark finner vi når han overværer rettsaken mot varangersamen Anders Poulsen. Poulsen ble beskyldt for å bedrive trolldom ved å slå på en trolltromme (runebomme). Han innrømmet dette, men ble aldri idømt noen straff da han ble drept med øks morgenen etter. Det naturlige i denne situasjonen ville være å brenne, eller på annen måte ødelegge dette instrumentet som han brukte til å fremkalle trolldom på. Etter ordre fra Lilienskiold ble runebommen for øvrig fraktet til København for oppbevaring i magasin, slik at den ikke ble ødelagt.²⁹

1.4 FORSKNINGSLITTERATUR OM LILIENSKIOLD

Som vi ser ovenfor var altså Lilienskiold betydningsfull i sin samtid; han kom fra en innflytelsesrik familie og fikk selv prestisjefulle posisjoner i kongeriket Danmark-Norge. På tross av dette er det ikke gjort mye tidligere forskning rundt Lilienskiold, og ofte strekker litteraturen om ham seg til beskrivende biografier og ikke lenger. Det er da særlig hans aktive yrkesliv, spesielt årene han tilbrakte i Finnmark som trekkes frem, og det er heller mangelfulle beskrivelser av de tidligere årene som er mitt fokus i denne oppgaven. Tatt i betraktning disse begrensningene har jeg valgt ut et bredt kategorisk utvalg som forhåpentligvis vil være med på å tegne et helhetlig inntrykk av hvem Lilienskiold var, som igjen kan gi et mer fullstendig bilde av hans valg og meninger under selve analysen.

²⁶ Lilienskiold gifter seg med henne i 1674. Hun er prestedatter og tante til Ludvig Holberg.

²⁷ Niemi 1993: 69

²⁸ Ibid.: 68

²⁹ Ibid.: 61 - 62.

Det biografiske grunnlaget jeg har tatt utgangspunkt i er hovedsakelig fra Sommerfelt sitt forord til Lilienskiolds dagbok. Her kan vi lese en kort innledning som tar for seg de viktigste punktene i livet til Lilienskiold. I tillegg baserer mye av biografien seg på historikeren Einar Niemis artikkel «Hans Hansen Lilienskiold - embetsmann, vitenskapsmann og opprører» hentet fra boken *Portretter fra norsk historie*³⁰, hvor han særlig legger vekt på Lilienskiolds rolle som amtmann i Finnmark.

Arkeologen Rasmus Brandt skriver i sin artikkel, «ROMA AMOR. Hans Hansen Lilienskiolds studiereise gjennom Europa til Roma 1668 - 1671³¹», om Lilienskiold og hans dannelsesreise. Fokuset er i denne artikkelen, som hos mange andre som skriver om dannelsesreiser, på oppholdet i Roma, men han har også betraktninger rundt Lilienskiolds reise og ikke minst reiseskriving som er interessante å se nærmere på.

Blant de få som har skrevet om Lilienskiold er det langt færre av dem som har vist interesse for hans fascinasjon for de private samlingene. To av dem som tar for seg dette temaet er professor i kulturhistorie, Anne Eriksen og lingvisten Jan Holljen Thon. Anne Eriksen har i sin bok *Museum: en kulturhistorie*³² tatt for seg Lilienskiold som et eksempel på en av de tidlige dannelsesreisende og ser nærmere på deres besøk i private samlinger. Hun viser hvordan denne tradisjonen føyer seg inn som en del av museologien. Holljen Thon på sin side tar i boken, *Talende Linjer- lærde illustreerte bøker 1625-1775*³³, for seg forholdet mellom illustrasjoner og bilder, og tar blant annet utgangspunkt i reisejournalen til Lilienskiold som eksempel. Han karakteriserer Lilienskiold ut i fra fire roller; Lilienskiold som student, listefører, billedbetrakter og illustratør, og den «adelige in spe».³⁴ Gjennom denne oppdelingen av karaktertrekk viser Thon flere sider av Lilienskiold som til sammen tar for seg viktige deler av hans ungdomsår og tidlig voksenliv. Særlig Thons refleksjoner rundt Lilienskiold som listefører blir viktig for min senere analyse.

³⁰ Niemi 1993

³¹ *Nærhet og avstand. Kulturelle forbindelser mellom Norden og Italia gjennom tidene* 2000

³² Eriksen 2009

³³ Thon 2011

³⁴ Ibid.: 98

1.5 METODE OG TEORI

Oppgaven fokuserer på selve dagboken, og listene som Lilienskiold har skrevet. De er begge primærkilder, og spiller en viktig rolle som kulturhistoriske dokumenter. Gjennom dagboken kan vi få et innblikk i hva slags gjenstander de private samlingene besto av på 1600 - tallet, og også hvordan de ble oppfattet av besøkende. Både benyttede kategorier og oppfatninger kan for oss i dag virke fremmede, og det er derfor viktig at kildene sees ut i fra tiden de ble skrevet i, og i lys av 1600 - tallets verdensanskuelse.

Mye av oppgaven kommer også til å bygge på forskning og faglitteratur innenfor relevante områder. Dette gjelder både kunnskapservvelsen på 1600 - tallet, og den apodemiske litteraturen (den tids reisehåndbok) som lå til grunn for hva de reisende skulle besøke og hva de konkret burde merke seg og notere ned i sine reisedagbøker i løpet av turen. Særlig relevant for den apodemiske litteraturen blir sosialantropologen Justin Stagls bok *A History of curiosity: the theory of travel 1550 - 1800*³⁵. I denne boken ser han historisk på fenomenet reising, og da også dannelsesreiser. I tillegg ser han på reiselitteratur og hvordan denne ble skrevet. Dette blir viktig når jeg skal undersøke hvorvidt Lilienskiold fulgte rådene som ble gitt i disse reisehåndbøkene.

For å kunne analysere listene og dagboken til Lilienskiold er det viktig å ha en forståelse av hvordan kunnskapen på 1600 – tallet ble organisert. Som bakgrunnsmateriale vil jeg hovedsakelig benytte meg av Camilla Mordhorsts og Michel Foucaults litteratur knyttet opp til dette. Foucault tar i sin bok *The Order of Things*³⁶ for seg kunnskapsorganisering og tankesystemer gjennom ulike tidsperioder. Han mener at vi i ulike perioder har hatt forskjellige måter å se verden på og han deler disse inn i tre epistemer eller tankemønstre ut i fra brått avgrensede tidsperioder; renessansens, det klassiske og det moderne.³⁷ For denne perioden blir det klassiske epistemet det mest relevante da det er dette man, i følge Foucault, forholder seg til på Lilienskiolds tid. Det er for øvrig også viktig å se det klassiske epistemet i forhold til renessansens episteme for å se ulikhetene i tankemønstre som manifesterte seg i løpet av en kort periode. Camilla Mordhorsts bok *Genstandsfortællinger*³⁸ er en utgivelse av hennes doktorgradsavhandling der hun følger gjenstander fra Ole Worms samling innenfor ulike tidsrom. Selv om våre måter å analysere samlinger på er forskjellige så er mye av

³⁵ Stagl 1995

³⁶ Foucault 1966

³⁷ Ibid.

³⁸ Mordhorst 2009

materialet hun tar for seg overførbart til denne oppgaven da begge samlingene er 1600 – talls samlinger. Boken er også til inspirasjon i forhold til ulike måter å analysere en privat samling på. En viktig inspirasjonskilde til oppgaven, både når det gjelder samlingshistorie og analysen av dem, er også Brita Brennass artikkel «Halvannen tekopp av kokosnøttskall»³⁹ hvor hun tar for seg samlinger som steder der kunnskap ble ordnet.

Private samlinger var viktige brikker i kunnskapsforståelsen på 1600 – tallet og jeg vil se nærmere på hvordan de generelt var strukturert i denne perioden. Viktig i denne sammenheng blir Paula Findlens *Possessing Nature*⁴⁰ og Krzysztof Pomians *Collectors and Curiosities: Paris and Venice, 1500 - 1800*.⁴¹ Begge tar i hovedsak for seg tidlige italienske samlinger. Selv om jeg tar for meg samlingen i Dresden er mye av informasjonen overførbart på samlingen jeg skal analysere. For den spesifikke forskningen rundt Dresden-samlingen vil jeg i hovedsak benytte Joachim Menzhausens artikkel «Elector Augustus's kunstkammer: an analysis of the inventory of 1587»⁴² i Impey & MacGregors: *The origins of museums: the cabinet of curiosities in sixteenth- and seventeenth- century Europe*.⁴³ Her tar Menzhausen utgangspunkt i en liste gjort av inventaret i 1587 og ser på samlingen fra dens opprettelse til dens oppløsning. Selv om Lilienskiold besøkte samlingen nesten hundre år etter vil denne artikkelen gi et innblikk i hva som lå til grunn for opprettelsen av samlingen, og denne sammen med dagboken til Lilienskiold vil forhåpentligvis kunne gi et inntrykk av hvordan samlingen så ut ved hans besøk i 1669, men også gi et bilde av de endringer som har skjedd i løpet av disse årene.

1.5.1 KONTEKST OG PARATEKST

En analyse av et gjenstandsmateriale kan ikke gjøres uten å ta høyde for visse forutsetninger. Tolkning og analyse er ikke begrenset til materialet som skal analyseres. Både erfaringene til den som skal analysere, men også den sammenhengen materialet er satt i er viktig for hva konklusjonens utfall blir. Jeg vil i denne oppgaven skille mellom kontekst og paratekst. Ved første øyekast er ikke nødvendigvis forskjellen mellom disse begrepene like klar, og alt kan

³⁹ Brenna 2006

⁴⁰ Findlen 1994

⁴¹ Pomian 1990

⁴² *The origins of museums: the cabinet of curiosities in sixteenth- and seventeenth-century Europe*, 1985

⁴³ Menzhausen 1985

samles under kategorien kontekst. Likevel vil jeg for ordens skyld her forsøke å trekke et skille mellom de to. Paratekst er et litterært begrep og jeg vil her også benytte det som sådant. Paratekstene i denne oppgaven vil derfor være knyttet til dagboken og listene i form av det illustrerte manuskriptet, konteksten er alt som går utover dette som i hovedsak vil si kunnskapsforståelsen på 1600 - tallet, historiske og geografiske omstendigheter.

Det er ikke bare samlerens valg av gjenstander som er viktig når man prøver å analysere en samling, det er også konteksten, altså situasjonen samleren har satt gjenstandene i⁴⁴. Jeg vil i oppgaven argumentere for at konteksten en gjenstand står i, i stor grad er med til den tolkningen eller oppfatningen tilskueren kommer frem til. En utstilling kan således settes i stand av en samler med henblikk på hvordan gjenstandene i samlingen skal tolkes. Dette kan være bevisst eller ubevisst fra samlerens side og det kan lykkes eller slå feil avhengig av den besøkendes referanserammer.

Gjenstandene er satt inn i en tid og i en sammenheng. Etter hvert som tiden endrer seg vil også konteksten rundt samlingene endres og ny meningsdannelse oppstår. Det er ulikt hvordan samlerne bruker samlingene sine; noen bruker den bevisst, andre lar gjenstandene tale for seg selv. Samlinger kan vitne om status, kunnskap, nysgjerrighet og makt. Jeg vil her forsøke å se gjenstandene fra to ulike vinkler - fra kurfyrsten i Dresdens synspunkt og fra Lilienskiold sitt synspunkt. For å se kurfyrstens syn på samlingen vil jeg ta utgangspunkt i Lilienskiolds beskrivelser av samlingen ut i fra dagboken, men her blir også samlingens historie viktig. Mange av gjenstandene var i samlingen lenge før kurfyrsten overtok den. Hvordan samlingen eventuelt har endret seg viser trender i tiden. I tillegg viser den fyrstens, eller den han måtte bemyndige, personlige smak. Lilienskiolds syn på samlingen vil jeg se gjennom oppstillingen han har gjort av gjenstandene i hans addendum, men også gjennom beskrivelsene han har gjort av samlingen.

Tolkning av en fysisk samling og tolkning av en tekst er to forskjellige ting, men det er allikevel mulig å trekke visse paralleller. I en litterær analyse klarlegger man først den språklige meningen før man ser på hva budskapet i teksten er og ser tilslutt på konteksten.⁴⁵ På samme måte vil jeg gå frem for å analysere teksten til Lilienskiold. Her er det for øvrig en ekstra dimensjon å ta hensyn til. Beskrivelsen i dagboken er av den fysiske samlingen som utfolder seg i et rom, og hvor gjenstandenes plassering begrenses av vegger og fysiske

⁴⁴ Pomian 1990: 4

⁴⁵ Kjeldstadli 1999: 185

rammeverk. Listene Lilienskiold nedtegner har den fordel at de ikke har slike begrensninger, men har til gjengjeld den svakheten at vi som lesere må visualisere samlingen da den bare eksisterer på papiret.

Enten det er gjenstander eller tekst som tolkes må vi altså ta hensyn til konteksten den står i. I min analyse av dagboken vil jeg derfor benytte meg av paratekstbegrepet til den franske litteraturteoretikeren Gerard Genette når jeg analyserer måter å observere gjenstandene på. I sin bok *Paratexts - thresholds of interpretation* fra 1987 tar han for seg de ulike aspektene ved dette verktøysbegrepet. Paratekst kommer opprinnelig fra litteraturteori og blir av Genette definert som: «det som i et publisert verk følger teksten, som forfatternavn, tittel, forord eller introduksjon og illustrasjoner».⁴⁶ Parateksten er altså selve rammeverket rundt teksten, alt som er med for å skape mening.

Begrepet er veldig fleksibelt og kan brukes i flere sammenhenger. Som et eksempel på dette kan nevnes paraverkbegrepet til kunstsosiologen Dag Solhjell⁴⁷. Han har skapt dette begrepet på grunnlag av paratekstbegrepet for lettere å kunne overføre det på museumssamlinger, og i hans tilfelle særlig innenfor kunstsamlinger. Solhjell definerer et paraverk som alt som er med på å stille ut gjenstanden, det være seg vegger, gulv, tak, belysning, overvåkningskameraer og andre gjenstander. I sum, alt som rundt gjenstanden gjør at den blir satt i en spesiell kontekst. Men paraverket trenger ikke nødvendigvis være en konkret gjenstand. Fraværet av et paraverk kan være et eget paraverk i seg selv, hvis det ligger en forventning om at det skal være tilstede. I denne oppgaven vil jeg for øvrig holde meg til paratekstbegrepet.

Ekstra anvendelig og viktig blir paratekstbegrepet da reisedagboken til Lilienskiold ikke er et rent tekstdokument, men et illustrert manuskript. Viktig informasjon kan derfor ligge i paratekstene og ikke bare i selve teksten. I analysen vil jeg særlig ta utgangspunkt i paratekstene illustrasjon, fargebruk og bruk av kategorier, og gjennom dette si noe om hvordan Lilienskiold benyttet seg av disse for å systematisere gjenstandene i samlingen og dermed den ervervede kunnskapen.

⁴⁶ Genette 1987:1

⁴⁷ Fra forelesning med Dag Solhjell november 2012

Fra så langt tilbake som vi har hatt et skriftspråk har mennesket nedtegnet informasjon i form av lister. Det kan være flere grunner til dette; ofte bruker vi lister som en måte å huske ting på for eksempel ved å ha med en handelleste når vi skal i butikken. Lister kan også være mer omfattende; for eksempel inventarlistene eller lister ved folketelling. De kan fremprovosere følelser i både negativ og positiv retning. Listen over dem som ble sendt til gasskamrene under 2. verdenskrig er et eksempel på dette i negativ retning og motsatt listen over dem som kom gjennom til et jobbintervju vekker positive følelser.

Grunnen til at jeg tar med disse eksemplene er for å vise at lister ikke bare er rader med meningsløs informasjon. Lister er verktøy fordi det er en metode som gjør det mulig å sette opp og å strukturere informasjon på.⁴⁸ Det kan være en måte å skape orden og kontroll over en ellers uregjerlig mengde informasjon. Det er på den måten ikke bare for å kunne organisere en gitt kunnskapsmengde at lister egner seg, det ligger også en viss makt i det å kunne systematisere på denne måten. Gjennom klassifisering og kategorisering har skaperen av listen plassert informasjonen slik han ønsker at den skal forstås. Men listene er ikke stabile objekter, de innbyr til en reorganisering som skaper en dialektisk effekt; på den ene siden kan reorganiseringen av kunnskap føre til at problemer med eksisterende kategorier blir oppdaget. På den andre siden kan listene skape et konseptuelt fengsel.⁴⁹ Gjenstandene kan presses inn i kategorier som kan virke begrensende og smale, eller de kan få en ny og annen dimensjon ved at man ser nye sammenhenger som ellers ville forblitt skjult. Gjennom listene hadde Lilienskiold makt til å organisere og reorganisere gjenstandene i samlingen slik han selv ønsket selv om han ikke var eier av samlingen. Gjennom føring av lister kan man redusere mangelfull informasjon til en enklere enhet som kan gjøre det lettere for oss å forstå, og vi kan heve oss over, og få makt over informasjonen.⁵⁰

I sin natur er listeføring en skriftlig sjanger. Dette skyldes i hovedsak at det ikke bare er en representasjon av tale, men også en annen form for samling, lagring, presentasjon og måte å tenke informasjon på - en måte som ikke er mulig i det muntlige talespråket.⁵¹ Listene må være visuelt tilgjengelige slik at det er mulig å se sammenhenger og ulikheter. Ordene og kategoriene, når de er ført ned i lister, visualiseres på mange måter lik gjenstander i en

⁴⁸ Müller- Wille & Charmantier 2012: 744

⁴⁹ Ibid.: 744 - 745

⁵⁰ Young 2013: 498

⁵¹ Ibid.: 501

museumssamling i det at det er konkrete størrelser som kan omorganiseres og flyttes på for å skape nye sammenhenger.

Det finnes mange måter å sette opp en liste på. De finnes i alle typer fra de helt enkle til de veldig komplekse. Vi kan allikevel si at listen i sin enkleste form er rammeverk som holder separate og vesensforskjellige gjenstander sammen.⁵² Handlelisten kan for eksempel bestå av ulike varer som ikke vanligvis ville ha noen tilknytning til hverandre. Gjennom listen får de likevel en slags konstruert sammenheng med de andre varene som er nedtegnet på listen. Den samme usannsynlige sammenblandingen kan vi se i Foucaults argumentasjon for museene som heterotopier. For Foucault er en heterotopi et annerledes sted som sammenbringer gjenstander fra ulike steder og setter dem sammen til noe nytt. Et av disse stedene er for Foucault museet. Her settes gjenstander sammen på tross av at de tilhører ulike tidsperioder. Gjenstandene tas vekk fra samfunnet utenfra for å forlenge sitt liv innenfor museets vegger.⁵³ Filosofen Beth Lord har på sin side videreutviklet denne fremstillingen av museet. Selv om hun er enig i at museet er en heterotopi mener hun at det ikke er nok å sette sammen ulike gjenstander fra forskjellige steder og tidsperioder for å kalle museet en heterotopi. Hun begrunner dette med at mange moderne museer er tematiske museer som forholder seg til gjenstander som både er tidsmessig og geografisk avgrensede.⁵⁴ Annerledesheten, som museene er, ligger i kontrasten mellom ord og ting. Da navnet på en ting aldri kan være identisk med selve gjenstanden må det en fortolkning til for å skjønne sammenhengen.⁵⁵ Dette kommer jeg nærmere tilbake til i kapittelet om kunnskapsforståelse, men trekker frem Foucaults eksempel her for å vise sammenhengen mellom den fysiske samlingen og listene. Jeg vil her argumentere for at Lilienskiold opererer innenfor heterotypienes verden når han bruker listene til å fortolke forholdet mellom ord og ting.

Listene er nyttige som fortolkningshjelpemidler. Ved å listeføre objekter kan man trekke dem sammen og sette dem i relasjon til hverandre. Som visuelle former for informasjon forteller de oss ting som tidligere var umulig å forstå. Bånd skapes og det er mulig å se relasjoner tydeligere.⁵⁶ Slik kan Lilienskiold analysere gjenstandsmaterialet etter turen ved å se sammenhenger som han kanskje ikke la merke til mens han gikk rundt i samlingen til

⁵² Young 2013: 498

⁵³ Foucault 1984: 46 - 49

⁵⁴ Lord 2006: 4

⁵⁵ Ibid.: 5 ff.

⁵⁶ Young 2013: 506

kurfyrsten.

KAPITTEL 2: DANNELSESREISE OG REISEDAGBOK

Å definere begrepet «reise» kan i seg selv være en utfordring. Ofte tenker vi på reise som en fysisk forflytning fra et sted, som ofte er langt unna, til et annet. En reise kan for øvrig være mye mer, og trenger ikke nødvendigvis å ha noe med geografi å gjøre. En definisjon som dekker denne diversiteten kommer fra Carl Thompson, foreleser og forsker ved fakultetet for reiseskriving ved Nottingham Trent University. Han har definert reise som en «forhandling mellom seg selv og det andre (og ofte ukjente) som dukker opp når man forflytter seg i rom.»⁵⁷ Denne beskriver på en god måte at det å reise kan ha flere ulike aspekter. Den viser også at man ved møtet med dette andre blir seg bevisst sin egen kultur og identitet.

Dannelsesreisen, var et europeisk fenomen som i over 300 år var en måte for adelige og lærde å tilegne seg kunnskap på, og det var en del av en formell utdanning som unge menn måtte gjennomføre for senere å ha en bedre sjanse til å oppnå prestisjetunge embeder. I 1668 legger Lilienskiold ut på en dannelsesreise som det skulle ta ham 3 år å fullføre. Dannelsesreisen var, som vi skal se, en reise på flere måter enn forflytningen fra Bergen til Roma. Lilienskiold foretok en personlig reise ved at han utviklet seg som menneske i møte med andre. I tillegg reiste han gjennom historien ved å besøke de private gjenstandssamlingene.

I første delen av kapittelet vil jeg se nærmere på dannelsesreisen, hva dette innebar og hva som var motivasjonen til Lilienskiold for å legge ut på denne lange reisen. Det var ikke uvanlig for europeere i det 17. århundre å foreta samme reise, men årsakene til at de dro ut kunne være veldig forskjellige. Tilslutt vil jeg se nærmere på reisejournalen som Lilienskiold førte i løpet av turen. Det ble oppfordret til at alle dannelsesreisende skulle skrive en slik for å holde en viss oversikt over kostnader, reisemål og severdigheter. Dagboken ble også brukt som et læringsverktøy og kunne fungere som et minne, men også som et bevis på at reisen var foretatt og at den reisende hadde vært innom de viktigste severdighetene. Jeg vil her se nærmere på reisejournalen for å undersøke hvordan den ble strukturert, og hvorvidt Lilienskiold forholdt seg til de sjangerkravene som var vanlig i reiseskriving på 1600- tallet. Jeg vil også ta for meg utfordringene ved å analysere et slikt materiale.

⁵⁷ Thompson 2011: 9

2.1 ET MØTE MED DET FREMMEDE?

Det å legge ut på reise var ikke et nytt konsept for 1600 - talls mennesket. Mange la ut på religiøse pilgrimsferder hvor målet var å besøke religiøse helligdommer. De hvite flekkene på kartet ble også fylt inn etter hvert som oppdagelsesreisende besøkte fjerne og ukjente reisemål. Selve reisen endrer seg altså ikke med dannelsesreisen, men motivasjonen for å dra blir en annen. Det viktigste skillet mellom dannelsesreisene og tidligere reiser er at turen i seg selv og det man lærer underveis er selve målet.

I løpet av turen skulle man, sammen med en kjentmann som tidligere hadde fulgt den samme ruten selv, besøke de viktigste stedene i Europa for å få med seg det som var verdt å se. Man skulle tilegne seg kunnskap ved å observere andre lands skikker og oppbygging og ta lærdom av dette. Men, like viktig var det nok at man gjennom å møte fremmede mennesker og fremmede steder lærte noe om seg selv og sitt eget land.⁵⁸ Dette var udiskutabelt en viktig grunn til at unge gutter ble sendt ut. Men hvor viktig var dette egentlig for Lilienskiold?

Lilienskiold vokste opp i Bergen på 1600 - tallet, og byen var på den tiden viktig både når det gjaldt sjøfart og handel. Folk kom fra fjern og nær for å kjøpe og selge fisk i håp om å skaffe seg en fortjeneste på det de solgte. Bergen lå godt til for både import og eksport. Nordmenn dro ut for å handle i Europa, og ikke minst - resten av Europa dro til Bergen som et naturlig samlingspunkt. Etter hvert samlet det seg også flere folkeslag som bosatte seg i byen. Årene før 1660 var det flere utlendinger enn norskfødte som løste borgerskap i Bergen⁵⁹, noe som til dels skyldes hanseatene som allerede på 1200 - tallet hadde begynt å bosette seg i Bergen og som etter hvert hadde skaffet seg en anelig posisjon i byen.

Bergen var med andre ord på Lilienskiold sin tid en kjent internasjonal arena, og handelen betydde mye for byen både økonomisk pga. økt omsetning, og politisk og sosialt pga. den nære kontakten til resten av Europa. Dette gjør Bergen til en by som var mer utadvendt enn noe annet sted i Norge, og det er sterke argumenter for at Lilienskiold ikke trengte å se langt for å finne mennesker fra fjerne land. Dette var derfor sannsynligvis ikke den sterkeste motivasjonsfaktoren til at Lilienskiold reiste.

Det som for øvrig kan ha bidratt til Lilienskiolds utreise er de forskjellige tankestrømninger, språk og kulturer som han ble kjent med gjennom andre folkeslag og dette har kanskje gjort

⁵⁸ Eriksen 1997: 32

⁵⁹ Fossen 1979: 493

sitt til å inspirere ham. Kanskje var det også lettere for Lilienskiold å dra sørover fordi han hadde en viss kjennskap til kulturene fra før, både gjennom det internasjonale miljøet og familie og venner.

2.2 STATUS

Det kan stilles spørsmål til hvorvidt det å reise innebærer noen form for prestisje, men hvis vi tenker igjennom de forskjellige måtene man kan reise på så er det helt klart at det er enkelte reiser som blir sett på som mer verdifulle enn andre. Det å dra ut på en dannelsesreise var stort sett for det øvre sjiktet i befolkningen og ble dermed sett på som et uttrykk for status. Grensen mellom utdanning og status som motiv for å dra på en dannelsesreise kan på mange måter virke litt tåkete. Ved å sende sine «håpefulle» ut på reise viste man at de kom fra en bemidlet familie selv om det var utdannelsen som var målet. Her må vi for øvrig gjøre et skille: Fra slutten av 1600 - tallet begynte familier innenfor det høyeste europeiske aristokratiet å sende sine unge sønner på dannelsesreiser sørover gjennom Europa. De fleste reisende var engelskmenn, men etter hvert foretok også adelssønner fra andre nordeuropeiske land slike reiser.⁶⁰

I Vello Helks samling av dansk-norske studiereiser fra 1661 - 1813 kan vi lese at:

De studiereisende kan deles i to grupper; adelssønner hvis oppdragelse det hørte å besøke fremmede land, lære språk og gode manerer, og ikke-adelige studenter, som kunne reise ut på egen bekostning hvis de var velhavende eller hadde velhavende familier, eller de fikk sponsorer eller stipender.⁶¹

Det var med andre ord en ganske stor forskjell mellom de adelige og borgerlige dannelsesreiser. De borgerlige hadde en tydeligere yrkeskarriere som målsetting med mange universitetsbesøk, mens de adelige la mer vekt på generell danning som språkopplæring, ridning og fektning.⁶² Lilienskiold var fra en bemidlet familie og selv om hans far senere ble adlet var det nok yrkeskarrieren som var viktigst både i hans og hans fars øyne.

En dannelsesreise var altså et omfattende og kostbart prosjekt. Dette var ikke minst på grunn av at den reisende ofte hadde med seg tjenestefolk, huslærer og materielle eiendeler slik at de

⁶⁰ Eriksen 1997: 25

⁶¹ Vello Helk 1991: 15-16

⁶² Thon 2011: 96

gjennom reisen kunne leve standsmessig.⁶³ Omkostningene underveis var også anselige da reisen ofte tok flere år. Det var dermed ikke alle forunt å legge ut på en slik reise. I tillegg til utgiftene som gikk med til selve reisen kom også eventuelle bestikkelser og tyverier da de reisende var lette bytter i det ukjente terrenget samt at det ofte ble gjort ervervelser av ulike gjenstander underveis på reisen, både memorabilia og gjenstander som siden gikk inn i den enkeltes samling. I hvor stor grad det sistnevnte var vanlig var avhengig av den enkeltes økonomi, og for studenter med begrenset inntekt som belaget seg på sponsorer var dette, naturlig nok, mer sjeldent. Selv om Lilienskiold ikke hadde med seg tjenestefolk og at reisen heller ikke bar noen preg av store utskielser var heller ikke hans reise billig. At familien hadde råd til å sende ham avgårde i tre år understreker dermed farens velstand.

De reisende hadde ofte, eller kjente noen som hadde en innflytelsesrik stilling i samfunnet. En dannelsesreise innebar også å besøke rike og innflytelsesrike menn for å besøke de private gjenstandssamlingene deres og for å knytte politiske kontakter.⁶⁴ Adgang til samlingene ble ofte regulert ved at den besøkende måtte ha med seg et anbefalingsbrev som var signert av en person med betydning i samfunnet som kunne gå god for dem. Dette var både med til å begrense publikumsmengden samtidig som det også hevet statusen til samlingseieren. De reisende var ofte utstyrt med disse introduksjonsbrevene, som sikret dem adgang til private samlinger, bibliotek og til det sosiale liv innen det europeiske adelskapet⁶⁵.

Lilienskiold besøker mange private samlinger, men dette er nok heller for å se de forunderlige gjenstandene enn for å knytte kontakter. Da faren til Lilienskiold har kontakter ved hoffet i København er det ikke vanskelig å tenke seg at han har fått anbefalingsbrev som går god for hans stand og karakter, men ut i fra dagboken som materiale ligger det ingen stor politisk agenda bak Lilienskiolds interesse for de adeliges gjenstandssamlinger, kun ungdommelig nysgjerrighet.

⁶³ Eriksen 1997: 25

⁶⁴ Stagl 1995:97

⁶⁵ Eriksen 1997: 26

2.3 UTDANNELSE OG LÆRDOM

Dannelsesreisen var en viktig del av unge menns utdanning, og målet var å få en velfundert og allmenndannende bakgrunn som var viktig for deres egenutvikling, men også for senere karrieremuligheter. Reisen gav flere typer lærdom og ut i fra Lilienskiolds reiseplan kan vi for ryddighetens skyld dele dette opp i tre kategorier:

- 1) Lilienskiold skrev seg inn på ulike universiteter, der han kunne lære juss, historie og språk som var vanlige fag for vordende statstjenestemenn på denne tiden.⁶⁶
Universitetene gir en teoretisk kunnskap om samfunnet.
- 2) Selve dannelsesreisen gav i tillegg til den teoretiske kunnskapen en god del praktisk og sosial kunnskap i det at de dro til fremmede steder, observerte hvordan skikkene var og hvordan samfunnet fungerte og interagerte med fremmede mennesker.
- 3) Samlingene han besøkte er et møte mellom det teoretiske og det praktiske, det uhåndgripelige og det håndfaste. Gjenstandene ble samlet inn for at de skulle studeres slik at man bedre kunne forstå en ukjent verden.

En dannelsesreise gjennom Europa var altså tenkt som en viktig del av unge menns utdanning, og bakgrunnen var opprinnelig at skoler og universitet i hjemlandet ikke ble regnet som tilstrekkelig for å gjøre dem til de gentlemen, godseiere og statsmenn de skulle bli.⁶⁷ Dette var også tilfelle i Norge. Selv om de såkalte katedralskolene var populære, og at det i Bergen i tilknytning til Domkirken og Bergen skole utviklet seg et intellektuelt miljø som tok for seg historiske og nasjonale spørsmål så vel som teologiske,⁶⁸ var de ikke i stand til å tilfredsstille den nye tids vitebegjær. Det første universitetet i Norge, Universitetet i Oslo, ble ikke opprettet før i 1811, og det var vanlig at de som ville ha en god universitetsutdanning dro til anerkjente universiteter i København eller Tyskland.

Københavns universitet kunne på Lilienskiolds tid stort sett tilby lærer- og presteutdanning.⁶⁹ For at Lilienskiold, som skulle bli en embetsmann, skulle få den riktige utdannelsen reiste han i årene 1668 til 1671 fra universitet til universitet, i Tyskland, Sveits, Frankrike, Italia, Belgia, Holland og England der han fulgte forelesninger i en rekke fag, lærte språk og fremmede lands skikker. Skal vi tro dagboken hans er det for øvrig ikke dette han synes er mest

⁶⁶ Brandt og Eriksen 2000: 24

⁶⁷ Eriksen 1997: 25

⁶⁸ Dahl 2000: 61

⁶⁹ Thon 2011: 97

interessant. Den teoretiske kunnskapen fra universitetene var viktig, men mye kunnskap fikk han også ved å observere fremmede mennesker og land og studere deres skikker, historie og institusjonelle oppbygning. Kunnskap får han også gjennom de private gjenstandssamlingene som han besøker på sin reise, noe jeg vil komme tilbake til senere i oppgaven.

Da reisen var en del av utdannelsen var de fleste dannelsesreisende på 1600 - tallet i ung alder. Lilienskiold selv var bare 18 år da han la ut på reisen. Fordi det var viktig å passe på at de unge mennene faktisk lærte noe på sin reise var det vanlig å dra sammen med en ledsager eller huslærer. Han var ofte noen år eldre enn sin elev og som regel av lavere sosial rang.⁷⁰

Disse veilederne skulle ha en viss kunnskap om stedene de dro til, og gjerne ha besøkt landene flere ganger selv. De skulle fungere som alt fra «turoperatør» og guide til sekretær, enkelte ganger også som forfatter av reisedagboken.⁷¹ Lilienskiold reiste også sammen med sin egen huslærer, Niels Kjeldsen Stub (1638 - 1721).⁷² Han ble født i 1637 og var sønn av den kjente presten, offiseren, ingeniøren og huslæreren Kjeld Lauridsen Stub (1607 - 1663).⁷³ Niels fulgte i sin fars fotspor som huslærer, og hadde i kraft av sitt embede ansvaret for opplegget av reisen i tillegg til økonomien og studentenes åndelige utvikling.⁷⁴ Det var altså et stort ansvar som lå på hans skuldre.

Et av målene med reisen til Lilienskiold var å besøke Roma. Det dannet seg raskt en reiserute blant dannelsesreisende som de burde følge for å få størst utbytte av turen. Stoppestedene underveis kunne nok variere til en viss grad, men i de fleste tilfellene var Roma byen alle skulle innom. Roma og Italia utpeker seg som et populært reisemål både på 1600 - tallet og på 1800 - tallet. Med all dens kultur og historikk var reisen til Roma ikke bare en reise i avstand, men også en reise bakover i tid. Det var byen som ble regnet som den europeiske kulturens opprinnelsessted og også opphavssted til mange av de klassiske kunstsatter.⁷⁵ Roma var selve sivilisasjonens opphav, og et sted som spilte stor rolle for forståelsen av de klassiske tekstene⁷⁶ som var av stor betydning for innsamlingen av kunnskap på denne tiden. Byen spilte for datidens mennesker en viktig rolle både som kulturens og estetikkens vugge. Renessansens idealer var en gjenfødelse av antikkens idealer både når det gjaldt kunst, filosofi og arkitektur, og Italia og Roma blir på mange måter en fysisk manifestasjon av datidens

⁷⁰ Eriksen 1997: 25

⁷¹ Ibid.: 25

⁷² Eller Niclas Stub som han blir kalt i enkelte kilder.

⁷³ Brandt 2000: 23-24

⁷⁴ Ibid.: 24

⁷⁵ Eriksen 1997: 11-13

⁷⁶ Ibid.: 27

kunnskap.

Hvor mye man lærte på en slik reise var nok mye opp til den enkelte, og i mange tilfeller var nok ikke studentene like lærelystene. Dette ser vi mer av mot 1800 - tallet da dannelsesreisen blir mer et tegn på status enn en måte å tilegne seg kunnskap på. Status var, som tidligere nevnt, en viktig faktor for at mange dro ut på reise. Men på Lilienskiolds tid og ut i fra hans dagbok virker han som en oppvakt og flittig student og legger mer vekt på utdanning enn på danning.

2.4 REISEJOURNALEN 1668 - 1671

Dagboken, jeg skal ta utgangspunkt i, er notater fra en dannelsesreise som ble gjennomført i årene 1668 - 1671. Boken er skrevet ut i fra Johannes Lilienskiolds notater flere år senere. Hvem som har renskrevet manuskriptet er det sterk uenighet om. Christian Sommerfelt som utgav den første delen i bokform i 1915 mener at det var Ludvig Paus, Lilienskiolds venn i Finnmark, som renskrev og delvis illustrerte boken⁷⁷. Kristian Nissen på sin side hevdet i 1938 at Lilienskiold renskrev alt han produserte selv,⁷⁸ et utsagn som er basert på skriftprøver av Lilienskiold og Paus sine håndskrifter. Jeg vil ikke gå nærmere inn i denne debatten, men ta for meg dagboken slik den foreligger i dag.

Reisejournalen består av nedtegnelser av viktige observasjoner som ble gjort under Lilienskiolds dannelsesreise fra 1668 - 1671. Nedtegnelsene er samlet i to bind. Den første halvdelen dekker reisen fra Norge til Roma og er på ca. 560 håndskrevne sider;⁷⁹ den andre som omhandler tilbaketuren er på ca. 410 sider.⁸⁰ Første delen er offentliggjort og tilgjengeliggjort både i bokform og på nett, som digitalisert versjon og som inn-scannet illustrert versjon, mens den andre delen bare er tilgjengeliggjort på nett. Den originale avskriften av reisejournalen består av to foliobind som oppbevares henholdsvis ved universitetsbiblioteket i Trondheim og universitetsbiblioteket i Bergen.⁸¹ Det er i hovedsak deler av den første boken, altså reisen fra Bergen til Roma som jeg her vil forholde meg til. I

⁷⁷ Lilienskiold 1916. Se forordet til Sommerfelt.

⁷⁸ Thon 2011: 96

⁷⁹ Ibid.: 93

⁸⁰ Brandt og Eriksen 2000: 22

⁸¹ Niemi 1993: 58

tillegg vil jeg forholde meg til listene som ligger bak i dagboken, og som dermed bare er tilgjengelig gjennom den håndskrevne inn-scannede versjonen. For enkelhets skyld ligger listene jeg analyserer som vedlegg bakerst i oppgaven.

Det å kalle reiseskildringen en reisedagbok kan få den moderne leser til å fremkalle visse assosiasjoner. Man skal likevel ikke lese mange sidene av Lilienskiolds journal for å forstå at det å sammenligne manuskriptet med dagboksjangeren slik vi kjenner den i dag vil være lite fruktbart. En dagbok bærer som oftest preg av å være av privat karakter og innehar en personlig stil. Dagboken til Lilienskiold er mer som en reisebeskrivelse, selv om den følger dagboksjangerens kronologiske dag-til-dag rekkefølge.⁸² Formen i dagboken er oppramsende og faktuell, med egne illustrasjoner for mange av gjenstandene. Den oppramsende stilen kommer særlig til uttrykk ved beskrivelser av kunstsatter, og vi kan på den måten øyne Lilienskiolds interesse for gjenstandene. Å skrive en slik dagbok var et viktig ledd i utdannelsen, og informasjonen som kom frem i disse beskrivelsene kunne senere brukes både av den reisende selv og som en slags veiviser for andre studenter som skulle legge ut på samme tur⁸³.

Selv om det er skrevet mange av disse reisedagbøkene, og den kan virke nokså tørr pga. måten den er skrevet på, så er allikevel Lilienskiolds reiseskildring både interessant og spesiell. Manuskriptet er i hovedsak skrevet på Lilienskiolds morsmål, dansk-norsk, og skiller seg dermed fra mange av de samtidige reiseskildringene. Videre inneholder verket illustrasjoner, noe fagbøker og lærde bøker ikke hadde mange av på 1600 - tallet.⁸⁴ Manuskriptet utmerker seg også ved sin sirlig utførte håndskrift noe som svarer til dens opphøye stilling i den administrative og aristokratiske sfæren⁸⁵ som Lilienskiold var en del av. Slik plasserer han seg selv i 1600 - tallets hierarkiske samfunnsstruktur.

Reisejournalen var for Lilienskiold et medium hvor han kunne gjøre kunnskapen fra de store samlingene om til sin egen.⁸⁶ Dette gjør han ved å notere ned de gjenstandene han ser i samlingen og dermed senere bearbeide og sette opp gjenstandene i egne kategorier. Arbeidet hans kommer fysisk frem som et addendum eller tillegg til dagboken, som er skrevet i tabeller hvor gjenstandene er opplistet under selvkonstruerte kategorier. Addendaet kan, som jeg skal

⁸² Stagl 1995: 50

⁸³ Brandt 2000: 50

⁸⁴ Thon 2011: 13

⁸⁵ Ibid.: 93

⁸⁶ Ibid.: 102

komme tilbake senere sees på både som et register over alle gjenstandene han har sett gjennom sin reise, men også som en måte å bearbeide den kunnskapen han har tilegnet seg på.

2.4.1 ARS LEGERE – KUNSTEN Å LESE

I en slik analyse kan det også være viktig å stille spørsmålet om hvem reisejournalen ble skrevet for. Forstår vi dagboksjangeren tradisjonelt så er dette noe som bare er skrevet for Lilienskiolds øyne, men som vi har sett ovenfor er ikke dette en dagbok i tradisjonell forstand, og vi vet at dagbøkene også ble brukt i utdanningsøyemed på de ulike utdanningsinstitusjonene.

I sin artikkel «Roma Amor – Hans Hanssen Lilienskiolds studiereise gjennom Europa til Roma 1668 – 1671⁸⁷» foreslår arkeologen Rasmus Brandt at den faktuelle oppramsingen i dagboken kan skyldes tanker han hadde om å få den utgitt da han kom hjem igjen.⁸⁸ Mye ligger til grunn for å støtte denne hypotesen. For det første vet vi at Lilienskiold produserte flere verk i løpet av sin karriere som senere skulle bli publisert. Det viktigste verket er *Speculum Boreale* - et oversiktsverk over Finnmark,⁸⁹ hvor han har brukt mye av den kunnskapen han i løpet av reisen har tilegnet seg.

Videre var ikke Lilienskiold i så måte den første som gav ut reiselitteratur. Her føyer han seg inn i en lang tradisjon som strekker seg helt tilbake fra 13/1400 - tallet. Mellom 1570 og 1800 ble det utgitt flere hundre tekster om reisemetoder⁹⁰. Litteraturen var som nevnt viktig for andre som skulle ut på en lignende reise, og det er nok trolig at også Lilienskiold har lest flere reisebeskrivelser før han foretok sin egen reise. Mye av reiselitteraturen var også samlet inn på universitetene slik at man gjennom disse kunne studere den innsamlede kunnskapen.

Vi kan også lese mye ut i fra måten reisedagboken var skrevet på. Den faktuelle og beskrivende metoden som Lilienskiold benytter seg av kan tolkes i den retning at den skulle virke troverdig for den som leste dagboken. Vi vet for øvrig at den metodiske måten å skrive på var et av sjangertrekkene ved den apodemiske litteraturen, og at dette nok spilte en rolle for hvordan dagboken ble seende ut. Vi kan ikke med sikkerhet si at publisasjon av

⁸⁷ Brandt 2000

⁸⁸ Ibid.: 30

⁸⁹ Niemi 1993: 58

⁹⁰ Stagl 1995: 90

reisejournalen var det Lilienskiold hadde i tankene da han skrev den, men vi kan med større sannsynlighet si at den var skrevet med henblikk på at andre kom til å lese den og bruke den som referanselitteratur. Dette synet støttes når vi ser nærmere på dagboken. Språket indikerer at den ikke var skrevet for den gemene hop. Den er skrevet på dansk-norsk, men har som jeg skal komme tilbake til innslag av både fransk, tysk og latin. Samtidig kunne reiseskildringene bli nokså like da det fantes retningslinjer for hvordan de skulle se ut, og at de fleste hadde samme reisemål. Det er derfor større sannsynlighet for at dagboken ble lest av lærde menn som enten skulle på en liknende reise eller som skulle bruke den i utdanningsøyemed.

Konklusjonen Brandt kommer med kan på bakgrunn av dette være mulig, ja til og med sannsynlig. Men premisset han bruker om bokens utgivelse på grunnlag av Lilienskiolds saklige og faktuelle måte står på svakere grunn. Som nevnt ovenfor kan dette være en gyldig årsak i forhold til troverdighet, men ser vi på oppramsingen fra et museologisk synspunkt er det mer som ligger til grunn for listene enn et ønske om å få dagboken publisert. Jeg vil argumentere for at det i større grad dreier seg om notater som Lilienskiold tok fordi han hadde en genuin interesse for gjenstandssamlingene, og fordi han senere benyttet seg av notatene til å tilegne seg kunnskap i mangel av en egen fysisk samling.

2.4.2 KILDEKRITIKK

Det er ikke uproblematisk å analysere historiske tekster. Flere hundre år senere står vi fjernt fra tiden da dagboken ble skrevet. To av hovedproblemene er knyttet til troverdighet og begrepsforståelse. Fordi jeg skal utføre en tekstanalyse av dagboken blir kildekritikk meget viktig, altså i hvilken grad en kilde kan brukes til å begrunne en påstand.

Vi kan sjeldent med sikkerhet si at noe som er skrevet er den fulle og hele sannhet. I forhold til dagboken knytter troverdighetsspørsmålet seg særlig til at vi står langt fra hverandre i tid fra når dagboken ble skrevet. Allikevel kan vi si at på mange måter er vi bedre stilt til å undersøke bokens troverdighet enn de var på 1600 - tallet. Mange av de samtidige leserne av dagboken hadde ikke satt sine ben utenfor Danmark-Norges grenser, langt mindre helt til Roma. Det kunne derfor være vanskelig å motsi en forfatter som kanskje hadde pyntet litt på sannheten når det gjaldt opplevelser i løpet av turen. Mangel på tilgang på informasjon og dagboksjangerens subjektivitet gjør at det er mulig for forfatteren å skrive om oppdiktete

reiser og opplevelser.⁹¹ Dette kan være lett å se som for eksempel i Baron Hieronimus Karl Friedrich von Münchhausens fantastiske opplevelser, eller vanskeligere som i George Psalmanazars utspekulerte og falske reiseskildring *Historical and Geographical Description of Formosa* (1704).⁹²

Som litteratur er reiseskildringer en realistisk sjanger, den er en fortelling om en reise som forfatteren selv har foretatt, og er i så måte unik.⁹³ Pga. sjangerens subjektivitet er det vanskelig å si at alt som står i dagboken er sant. Forfatteren av boken velger også ut hva han mente var verdt å ha med, og tar på den måten et utvalg av hendelsene i løpet av turen. Dette gjør på ingen måte at det som står der ikke er sant, det kan til og med være nyttig for analysen da det sier noe om hvilke valg Lilienskiold har tatt, men det er allikevel viktig å være seg dette bevisst.

Et annet viktig punkt er at reiseskildringene har et tilbakeskuende perspektiv; man opplever først og beskriver opplevelsene på et senere tidspunkt.⁹⁴ På veien er det mye som kan gå tapt. Hvor lang tid det går mellom det som oppleves og det som skrives er en viktig faktor for hvor stor sjansene er for at detaljer forsvinner og blir glemt eller for den saks skyld for at uriktig informasjon blir lagt til. Jo flere som tar samme turen, jo større sjanse er det for likheter i det skriftlige materiale. Dette skjer særlig utover annen halvdel av 1800 - tallet, men også tidligere, da det er mange eksempler på reisende som har tatt den samme turen og således sett det samme, og det var heller ikke uvanlig at man i disse tilfellene «lånte» gode beskrivelser og formuleringer fra andre skildringer.⁹⁵ Dette er noe som også kan være vanskelig å oppdage, med mindre man har andre reiseskildringer tilgjengelige og har muligheten til å undersøke.

Hvordan kan vi da vite at det som står skrevet i dagboken virkelig er det Lilienskiold opplevde? Det kan vi ikke si med sikkerhet, men et litterært grep som Lilienskiold benyttet seg av da han skrev dagboken var at han tok i bruk en tørr og realistisk stil.⁹⁶ På den måten kunne han virke mer seriøs og troverdig for leseren. I tillegg er det stedene og gjenstandene som er i fokus, ikke personen. Med dette kan vi trekke konklusjonen at målet med dagboken er å formidle kunnskap heller enn å profilere seg selv. Troverdigheten for at han faktisk har

⁹¹ Eriksen 1997: 13; Stagl 1995: 82

⁹² Stagl 1995: 171 ff

⁹³ Eriksen 1997: 13

⁹⁴ Ibid.: 23

⁹⁵ Ibid.: 14-15

⁹⁶ Stagl 1995: 51

besøkt stedene som er oppgitt blir større pga. hans nitidige beskrivelser av arkitektur, landskap og ikke minst gjenstander.

Med så mange mulige feilkilder er troverdigheten og sannheten ikke lett å bevise eller motbevise, men det er heller ikke min oppgave her. Jeg kan bare ta stilling til det faktiske innholdet i dagboken og om dette kan fortelle noe om Lilienskiolds forhold til gjenstandssamlingene han besøker. Det er likevel viktig å være seg bevisst disse feilkildene før man går i gang med analysen av dagboken.

Problemer og misforståelser kan også oppstå når det gjelder språket i dagboken. Selv om den er skrevet på dansk-norsk og er digitalisert slik at teksten er lett å lese kan mange av ordene for oss i dag likevel være vanskelig å forstå. Årsaken trenger for øvrig ikke å ligge i et gammelmodig språk, det kan også være slik at begrepet har endret betydning og ikke har nøyaktig det samme innholdet i dag som det hadde på 1600 - tallet.

Selv om store deler av dagboken er på dansk-norsk er det i tillegg mange innslag av andre europeiske språk. Kanskje ikke overraskende fremkommer både tysk, latin og fransk i manuskriptet til Lilienskiold. Det var ikke unormalt på denne tiden å kunne flere språk, da ulike språk hadde en sosiolektisk funksjon. Latin ble for eksempel ofte benyttet i undervisningssammenheng, og i katolske land også i kirkelig sammenheng. Å være språkmektig viste at man hadde fått en ordentlig utdanning. Det var derfor heller ikke merkverdig at låneord fra andre språk ble brukt på tvers av eget morsmål, og mange av ordene kunne også være nært knyttet til et spesielt fagfelt. Et dikt som illustrerer den flerspråklige bruken godt er Christian Wilsters hyllingsdikt til Ludvig Holberg:

Hver Mand, som med Kløgt gik i Lærdom til Bund,
Latin paa Papiret kun malte,
med Fruerne Fransk, og Tydsk med sin Hund
og Dansk med sin Tjener han talte⁹⁷.

En av utfordringene i forhold til språket i dagboken er oversettelse av enkelte ord. Selv om mange av ordene enkelt kan oversettes ved å konsultere en ordbok er det andre ord, særlig tyske, som får en ekstra kompliserende faktor ved at de er skrevet på en fornorsket versjon av tysk. Selv om meningen kan være den samme er ikke alltid stavemåten den samme som man vil finne i en moderne ordbok.

⁹⁷ <http://www.kalliope.org/da/digt.pl?longdid=wilster2002042702>

Den siste delen av dagboken til Lilienskiold er ikke digitalisert og særlig listene han har skrevet kan tidvis være vanskelig å tyde. Selv om håndskriften stort sett er leselig, er ikke hele teksten like klar og variasjoner i skriftstørrelse gjør at det i blant er vanskelig å lese og øker dermed sjansen for at materialet lett kan mistolkes. Jeg vil ta høyde for dette i min oppgave, og særlig da i forhold til at betydningen av visse begreper kan ha endret mening underveis. Jeg tar utgangspunkt i teksten slik den foreligger for meg i dag, og må basere meg på sekundærlitteratur i forhold til betydning av gjenstander og verdensforståelse på 1600 - tallet.

2.5 ARS APODEMICA - KUNSTEN Å REISE

Det er ikke lett å finne en definisjon som favner all reiselitteratur. Dette er bl.a. problematisk fordi den tar i bruk elementer fra andre etablerte sjangere noe som gjør det problematisk å skille den ut som en egen sjanger.⁹⁸ I den grad jeg her avgrenser reiselitteraturen, så er det innenfor en tidsperiode og ikke en klart definert definisjon. Hvordan reiselitteratur ser ut har endret seg mye fra 1600 - tallet og frem til i dag, men jeg vil her se nærmere på hvordan reiseskildringene endret seg og hva slags litteratur som det er sannsynlig at Lilienskiold leste før reisen i 1668.

Råd om hvor og hvordan man reiste kan vi spore tilbake til middelalderen. I denne perioden var stort sett dette en privat og muntlig affære. Fra slutten av 1500 - og begynnelsen av 1600 - tallet finner vi de første nedskrevne reiseberetningene,⁹⁹ og utover på 1600 - tallet ser vi en oppblomstring av reiselitteratur. Den muntlige tradisjonen ble videre svekket ved at man ikke lenger stolte på minner, og det som ble fortalt muntlig. Det var kun det som ble dokumentert og presentert på en metodisk måte som var å stole på¹⁰⁰. Den viktigste endringen som skjedde med overgangen fra den muntlige til den skriftlige litteraturen var at den nå ble offentliggjort og dermed tilgjengelig for et større publikum.¹⁰¹ I tillegg ble det lettere å tilføye og å bygge på allerede eksisterende kunnskap.

⁹⁸ Thompson 2011: 12

⁹⁹ Brandt og Eriksen 2000: 22

¹⁰⁰ Stagl 1995: 79

¹⁰¹ Ibid.: 52

Middelalderens reiselitteratur hadde mest bestått av beskrivelser av geografi, handel og religiøs litteratur, eller reiseskildringer som var ment å underholde¹⁰². Dette endres på 1600 - tallet og gir seg uttrykk i den nye litteraturen - *ars apodemica*.¹⁰³ Med den nye sjangeren kom også krav til hvordan litteraturen skulle skrives, og retningslinjer for hvordan man skulle reise. Den apodemiske litteraturen ble dermed brukt både som pedagogiske verktøy i læringssituasjoner, og som nyttige retningslinjer og råd til dem som var i ferd med å planlegge reiser. Slik kan altså reisene og reiseskildringene som felleseuropeisk tradisjon tilbakeføres til 1600 - tallets dannelsesreiser.¹⁰⁴

Etter hvert som hyppigheten av reiseberetninger steg, så man nytten av litteratur rundt hvordan en reiseskildring eller reisedagbok skulle skrives. To av de første reisemetodologene i denne sjangeren var Theodor Zwinger (1533 - 1588) og Hugo Blotius (1534 - 1608).¹⁰⁵ Senere er det gitt ut en stor mengde slike bøker som alle hadde som mål å gi råd til de reisende slik at de skulle få størst mulig utbytte av turen. Bøkene skulle forbedre menneskets visdom og lykke, og de mente at ved å følge disse bøkene og stille spørsmål til det man så på reisene ville man oppnå ny kunnskap som igjen ville gagne hele menneskeheten.¹⁰⁶

En ideell reisemetode kunne inneholde: en definisjon av reisen, en inndeling av konseptene som man har kommet frem til i definisjonen, argumenter for og imot reisen, medisinske råd, religiøse råd (stort sett katolikker som dro ut til stort sett katolske land), praktiske råd om hvordan man skulle forberede seg til reisen, hvordan man skulle fullføre den og hvordan man skulle opptre i etterkant, korte beskrivelser av nasjoner, land, politiske systemer og skikker i Europa, råd om bruk av hjelpemidler som kart og kompass og hvordan observere og nedtegne kunnskapen.

To apodemiske tekster som ble mye brukt av reisende både på Lilienskiolds tid og mange år etter var *De peregrinatione et agro Neapolitano*, en bok om reisemetoder, som ble utgitt i 1574 av juristen Hieronymus Turler (ca. 1520 - ca. 1602), og *Commentariolus de Arte Apodemica, seu vera peregrinandi ratione* av Hilarius Pyrckmair.¹⁰⁷ *Commentariolus* var en kortversjon av hva de reisende trengte å vite, og var med vilje skrevet på en kortfattet måte slik at det skulle være lett å ta den med seg på reisen. Han har også utarbeidet et skjema over

¹⁰² Stagl 1995: 49-50

¹⁰³ Ibid.: 57

¹⁰⁴ Eriksen 1997: 9

¹⁰⁵ Stagl 1995: 57

¹⁰⁶ Ibid.: 65

¹⁰⁷ Ibid.: 61-62

hva en reisende burde få med seg av severdigheter i løpet av turen. Dette kan vi finne igjen i begynnelsen av mange dagbøker, og det har inspirert forfattere og er flittig brukt i mange reiseskildringer, både samtidige og fra senere tidspunkt.¹⁰⁸

Hilarius Pyrckmair sitt skjema om hva som bør sees er omfattende og detaljert, og tanken var at den reisende skulle legge merke til punktene på denne listen når de besøkte nye land og på den måten få kunnskap om landet og tilføre ny kunnskap til verden gjennom å føre dette inn i reisedagbøkene.

Listen består av følgende punkter:

- Landets kvaliteter og beskaffenheter
- Skikk og bruk før og nå
- Rikdom og formue
- Makt
- Politikk
- Religion
- Adelskap
- Fornemme slekter

I byer man besøkte burde man finne ut av:

- Navnet på byen, og hvem som grunnla den
- Beliggenheten; om den ligger ved sjøen eller elven, om den har fjell, om vannene er fiskerike o.l.
- Om jorden var fruktbar og om der fantes fine hager.
- Luften
- Fortifikasjoner, tårn og militære installasjoner
- Arkitektur og dekorasjoner på fasader og inne i bygninger.
- Kirker, tårn, hospitaler og skoler
- Fyrstepalasser, staller, teatre, ballsaler
- Antikviteter
- Religion
- Det geistlige regiment-presteskapet

¹⁰⁸ Stagl 1995: 60

- Det verdslige regiment – lovverk, domstol og administrasjon
- Klesdrakter
- Næringsveier
- Militærmakt på land og på vann
- Kunst

De reisende ble også oppfordret til å samle kopier av inskripsjoner, tegninger og hvis de hadde mulighet til det mynter, medaljer, kunstverk, naturhistoriske eksemplarer og andre kuriositeter¹⁰⁹.

Tar vi utgangspunkt i denne listen er altså det å legge merke til antikviteter og kunst en del av reiseskildringene. Men hvor vanlig var det egentlig å følge disse anbefalingene?

Sosialantropologen Justin Stagl hevder at tekstene blir brukt mer som et referansemateriale som man konsulterte i spesielle tilfeller¹¹⁰. Dette stemmer godt overens med Lilienskiolds reiseskildring. Han tar for seg mange av punktene, men det er veldig tydelig hvor hans interesser ligger da hans nedtegnelse av samlingsgjenstander fra private samlinger utgjør en stor del av dagboken.

Sammenligner vi eksempelvis Lilienskiolds dagbok med den svenske arkitekten Nicodemus Tessin sin reiseskildring fra 1673¹¹¹ kan vi tydelig se at Tessin har fulgt punktene mer slavisk enn det Lilienskiold har gjort. Dette er et tegn på at den apodemiske litteraturen nok var viktig, men at forfatterne av reisejournalene sto nokså fritt til å skrive om det de synes var interessant. Det er allikevel viktig å ha i bakhodet at det faktisk fantes en oppskrift på hvordan dagbøkene skulle skrives, både for å se hvor nøye Lilienskiold fulgte disse reglene, men også i hvilke tilfeller han avviker fra det skjematiske oppsettet. Disse avvikene er interessante da de kan gi uttrykk for Lilienskiolds egne interesser.

¹⁰⁹ Stagl 1995: 79

¹¹⁰ Ibid.: 90

¹¹¹ Laine & Magnusson 2002

KAPITTEL 3: KUNNSKAPSFORSTÅELSE I 1600 - TALLETS EUROPA

1600 - tallet var et spennende århundre i Europa. Teknologien utviklet seg og gjennom oppdagelsesreisende fikk man kjennskap til stadig større deler av verden. Vitenskapen fikk mer og mer innflytelse i et samfunn som tidligere var religiøst gjennomsyret, og det ble utviklet nye metoder som gjorde det mulig å undersøke naturen på en mer objektiv måte. Det var begynnelsen på den moderne tid og viktige filosofer som Descartes og Newton gjorde sin entré. Samtidig som vitenskapen var i sterk fremmarsj sto fortsatt religionen veldig sterkt, og i løpet av 1600 - tallet ble det trykket flerfoldige utgivelser av både religiøse tekster og salmer. Samtidig sto også overtroen sterkt, noe som gjorde seg synlig gjennom mange mørke år i Europas historie da hekseprosessene sto på som verst. For å få klarhet i hvordan Lilienskiold oppfattet verden med et så variert kunnskapsgrunnlag og så mange ulike strømninger fra ulike retninger er det nødvendig å se nærmere på hvordan man strukturerte kunnskapen på 1600 - tallet, og ikke minst hvilke av disse strømningene Lilienskiold er influert av. For å skape en større innsikt rundt kunnskapsforståelsen er det viktig å stille noen grunnleggende spørsmål; hvordan oppfattet menneskene på denne tiden kunnskap og hvilke metoder benyttet de seg av for å forstå verden?

Svaret er sammensatt, og jeg vil prøve å danne et bilde av hvordan det for Lilienskiold og hans samtidige var naturlig å gå frem for å tilegne seg ny viten. En av de viktigste metodene for å studere verden var å ha en privat samling. Disse skapte gjennom sitt varierte gjenstandsgrunnlag og eksentrisitet grunnlaget for kunnskapstilegnelse og forståelse av verden. Å samle var en distinktiv, men variabel praksis som ikke bare produserte kunnskap om selve gjenstandene, men som også la til rette for måter å oppfatte og tilegne seg viten på.¹¹² Både kategorisering og samlinger er viktig for forståelsen av hvordan mennesker har oppfattet ting til forskjellige tider. For å si det med Stephen Jay Goulds ord er vitenskapens klassifisering «speilbildet av våre tanker» og han hevder i tillegg at «disse endringene gjennom tidene er vår beste guide til å forstå historien om menneskets forståelse».¹¹³ Samlingene er den materielle legemliggjøringen av denne klassifiseringen.

Den franske filosofen Michel Foucault introduserer begrepet episteme i sitt forsøk på å forklare hvordan humanvitenskapene har blitt til. Et episteme kan vi si er det samme som et tankemønster. Foucaults utgangspunkt er at det til ulike tider har vært forskjellige måter å

¹¹² MacDonald 2011: 94- 95

¹¹³ Elsner & Cardinal: 2

forstå verden på. Disse er markert ved brå brudd gjennom historien. Museologen Eilean Hooper- Greenhill har overført Foucaults tenkning rundt epistemene til museene.¹¹⁴ Særlig godt passer renessanseepistemet inn med kuriositetskabinettene og denne måten å fremstille kunnskapen på. Foucault tok selv ikke konkret for seg museene, da han skrev om menneskerelatert vitenskap som historie, naturvitenskap og filosofi. Han beveger seg allikevel indirekte inn på de private samlingene og gjennom å ta for seg tankemønstrene ser han på forholdet mellom ord og ting, og de radikale forskjellene på hvordan vi tenker om og systematiserer verden. Da jeg velger å ta utgangspunkt i Foucaults inndeling av kunnskapsforståelse i epistemer er det ikke for å overføre dette på de private samlingene, men for å gi en strukturert oversikt over kunnskapsforståelsen på Lilienskiolds tid. Ved å ta for meg epistemene håper jeg å få innblikk i ulike tiders kunnskapsforståelse og tilegnelsesmåter. Sammen med den historiske konteksten, vil dette forhåpentligvis gi en bedre innsikt i kunnskapsforståelsen på 1600-tallet.

3.1 ET NYTT VERDENSBILDE

Det kan være vanskelig å sette seg inn i Lilienskiolds situasjon som ung student på 1600 - tallet. Likevel kan vi se for oss en verden som var i stadig endring. Både politiske, sosiale og økonomiske endringer hadde skjedd i løpet av bare noen år, den kjente verden var blitt større med oppdagelsen av nye områder og man begynte å stille spørsmål ved det bestående og kjente. Tiden var preget av den nye utviklingen innenfor naturvitenskapelige og teknologiske områder, og det rådet en sterk tro på hva fremtiden ville bringe. At Lilienskiold ble sendt ut på dannelsesreise viser hvor viktig det var for en ung mann å ta del i den nye verden og ikke minst å være med på å bidra til ny kunnskap.

Kunnskapen fikk man ikke bare gjennom universitetene. Det var flere måter å ta inn denne lærdommen på. På universitetene fikk Lilienskiold den teoretiske kunnskapen, på reisen lærte han mye om andre lands styremåter og skikker i tillegg til den praktiske og sosiale kunnskapen han fikk ved å klare seg uten sin familie i en lengre periode. Besøk ved de ulike private samlingene viste ham både mangfoldet i verden, og ulike måter å systematisere og organisere kunnskap på. Disse var viktige kunnskapskilder.

¹¹⁴ Hooper Greenhill 1992

Det er særlig takket være to viktige hendelser at de private samlingene fikk en såpass stor betydning for kunnskapsforståelsen som de gjorde. Den første var vitenskapens innmarsj i den religiøse sfæren og den andre dreide seg om oppdagelsen av den nye verden. Nedenfor tar jeg for meg hendelsene som begge brøt med de gamle forestillingene om hvordan man forholdt seg til kunnskap.

3.1.1 MELLOM DET RELIGIØSE OG DET VITENSKAPELIGE

I Europa hadde Kirken lenge vært kristenhetens ledende intellektuelle og vitenskapelige institusjon. Kirken var en viktig samfunnsaktør både religiøst, politisk og sosialt og hadde gjennom store deler av middelalderen nærmest monopol på kunnskap. Den dikterte både hva slags kunnskap som var tillatt, hva man ikke skulle lese, hvilke spørsmål man kunne stille og hvilke metoder man kunne bruke for å oppnå denne kunnskapen.¹¹⁵

Middelalderkirkens tanke hadde vært å lage en teologisk fundert, total syntese hvis mål var å forklare alt. Dette blir etter hvert forkastet da det utover på 1600 - tallet vokser frem en autonom vitenskapelig sfære som er frigjort fra den religiøse¹¹⁶. Allerede på 1500 - tallet kan vi se at det dukker opp tenkere som stiller spørsmål ved den bestående verdensoppfatning, hvor Nicolaus Copernicus, skaperen av det heliosentriske verdensbilde, i etterkant er en av de mer kjente. Dette var kimen til det mange i dag kaller den vitenskapelige revolusjon.

Vi skal for øvrig ikke på noen måte overspille endringene som skjedde her. Det er viktig å huske på at selv om vitenskapen gjorde fremmarsj i samfunnet var det på ingen måte slik at det religiøse verdensbildet forsvant. Vitenskapen og religionen levde side om side og vitenskapelige metoder ble benyttet innenfor det religiøse rammeverket - for å forklare Guds skaperverk. Denne dualiteten kan vi også se hos Lilienskiold. Han lever i en mellomverden der han er godt forankret både innen det religiøse, det overtroiske som vi kan se eksemplifisert gjennom hans tro på hekseprosessene, og det vitenskapelige som han gang på gang demonstrerer tydelig ved hans interesse for blant annet tekniske gjenstander og oppfinnelser.¹¹⁷

¹¹⁵ Pomian 1990: 61

¹¹⁶ Fuglestad 1999: 393

¹¹⁷ Thon 2011: 103

Det som er viktig i denne sammenheng er de mulighetene den kommende revolusjonen skapte. Dette er en tid hvor teologien har sluppet kontrollen over verden og vitenskapen ikke helt har tatt over - altså en overgangsperiode hvor alle spørsmål legitimt kunne stilles.¹¹⁸ Dette gjorde sitt til at vi ser en vitenskapelig oppblomstring på flere ulike fagområder blant annet innenfor teknikk, filosofi og naturvitenskap. Arbeidet med naturvitenskapen førte med seg nye metoder for kunnskapstilegnelse. Grunnlaget for kunnskapen på denne tiden var særlig de private samlingene, da man mente at læringen måtte skje gjennom observasjon.

En av de tidlige representantene for vitenskapsfilosofien og utøver av den vitenskapelige metode var Francis Bacon (1561-1626). Han ser klarere enn sine samtidige at vitenskapen kan øke menneskets kontroll over naturen.¹¹⁹ Gjennom observasjoner og undersøkelser begynner han og andre empirikere med blanke ark for å komme frem til vitenskapelige fakta.¹²⁰ Sammen med empirien og eksisterende kunnskap fra de greske filosofene var dette nyttige verktøy for kunnskapstilegnelsen. Tanken var at man ved å foreta grundige iakttagelser kunne lære noe om et gjenstands vesen og slik skape en forståelse.¹²¹

Samtidig endret verden seg radikalt for europeerne i løpet av 15- og 1600 – tallet. Fra slutten av 1400 - tallet drar europeiske oppdagelsesreisende ut for å oppdage de ukjente delene av verden. En av de mest kjente i så måte var kanskje Christopher Columbus som har fått æren av å åpne sjøveien til det nye kontinentet Amerika. Oppsiktsvekkende og sjeldne gjenstander blir brakt hjem fra fremmede destinasjoner og de nye gjenstandene skaper mye undring og begeistring blant samlerne. Behovet for å forstå verden hadde lenge vært en drivende faktor for samling av gjenstander. Oppdagelsen av nye områder viste at det fortsatt var mye uoppdaget i verden. Ikke bare måtte de nye gjenstandene få en plass i de gamle samlingene, den nedarvede kunnskapen måtte også sees i et nytt lys. Oppdagelsen av «den nye verden» revolusjonerer verdenssynet.¹²²

Oppdagelsen av det nye kontinentet ble i begynnelsen bare sett på som et underverk eller en merkverdighet på lik linje med de andre fantastiske ting man kunne finne, også i Europa.¹²³ Den europeiske forståelsen av den nye verden var bundet sammen gjennom begrepskategorier fra middelalderen som undere, tanker om guddommelig åpenbaring og diskusjonen om

¹¹⁸ Pomian 1990: 77

¹¹⁹ Sivertsen 1996: 24

¹²⁰ Fuglestad 1999: 393-394

¹²¹ Eriksen 1997: 31

¹²² Impey & MacGregor 1985: 2

¹²³ Shelton 1994: 190

opprinnelse.¹²⁴ Det nye var en del av en allerede sammensatt og mystisk verden og både reisene og gjenstandene kan sees i sammenheng med målet om å skape en større forståelse av verden.

En måte å håndtere dette nye på ble å velge ut de gjenstandene som allerede korresponderte ut fra opplært smak og lært verdi.¹²⁵ Slik kunne man plassere gjenstandene i allerede eksisterende kategorier. Men etter hvert som de mer eksotiske og fremmede materialene dukket opp i de private samlingene i Europa ble det vanskeligere å plassere dem inn i eksisterende gjenstandskategorier. Gjenstandene kunne med letthet plasseres inn i samlekategori «underverk», men da denne kategorien hadde sine underkategorier, var det ikke like lett å plassere de nye gjenstandene.¹²⁶ Nødvendigheten for å innlemme disse i et kunnskapssystem sammen med det tradisjonelle synet på hvordan gjenstander skulle organiseres melder seg, og dette åpner opp for nye spørsmål og vurderinger.

3.2 SAMLINGSKULTUREN I EUROPA PÅ 1600 - TALLET

Krzysztof Pomian definerer en samling som en institusjon som må følge spesifikke kriterier; et sett naturlige eller kunstige gjenstander som permanent eller midlertidig blir tatt ut av økonomisk sirkulasjon og som blir gitt spesiell beskyttelse i lukkede rom som er utformet for utstilling av gjenstandene.¹²⁷ At gjenstandene ble tatt ut av den økonomiske sirkulasjonen fordrer to ting - at eieren har råd til å beholde gjenstanden (uten å selge den) og at eieren har en interesse av å oppbevare den - enten for egen nytte ved at den var sjelden og mye verdt eller for allmennytten ved at den kunne brukes i naturvitenskapelig sammenheng.

De private samlingene på 1600 – tallet var viktige ledd i innsamlingen av kunnskap om verden. Gjenstandene var en viktig database for undersøkelser og kategorisering som førte til ny kunnskap, og tanken var at man ved å studere verdens skaperverk kunne bygge opp en felles kunnskapsbase - en slags 1600 - talls Wikipedia. Gjennom samlingene søkte de å få en bedre forståelse av verden og en bedre innsikt i Guds skaperverk, og bak samlingene til menn

¹²⁴ Shelton 1994: 190

¹²⁵ Ibid.: 190

¹²⁶ Ibid.: 201

¹²⁷ Pomian 1990: 9

som Worm og Aldrovandi lå det vitenskapelige ambisjoner til grunn.¹²⁸ Men selv om gjenstandene var viktige i forhold til denne empiriske forskningen var ikke samlingene i utgangspunktet uttrykk for denne nye måten å tenke på. Samlingene var ikke konstruert for å erverve seg ny viten gjennom systematikk, undersøkelser og observasjoner, men for å anskueliggjøre den overleverte viten.¹²⁹

I tillegg til kunnskapen samlingene gav, var de også et uttrykk for status for eieren. Å samle var en måte å ta kontroll over den naturlige verden på¹³⁰. For kongen var samlingen et uttrykk for hans encyclopediske beherskelse av verden.¹³¹ Med innføringen av eneveldet i Danmark-Norge i 1660 ble samlingene et mikrokosmos som symboliserte kongens kontroll over den virkelige verden med alle dens undre. En annen måte han kunne vise sin makt på var å regulere adgang til samlingen. Det var ikke hvem som helst som fikk lov til å beskue disse samlingene som i mange tilfeller var begrenset til det øvre sjiktet i samfunnet, dvs. de med penger og/eller utdanning.

Samlingene var altså viktige som sosiale nettverksregulatorer i forhold til standsskiller. Samtidig var samlingen en viktig mekanisme som gjorde overgangen fra naturfilosofien fra en tekstlig og boklig kultur som var vanskelig tilgjengelig for mange, til en taktil, teaterliknende kultur som kunne forstås av et større publikum.¹³² Selv om ikke «den gemene hop» hadde adgang kan vi altså si at samlingene hadde en demokratiserende effekt.

Hva kan vi så lese ut av disse tidlige samlingene, og hvorfor er det i det hele tatt interessant å se på mange hundre år gamle notater fra en tidlig turist? Det er mange årsaker til dette. For det første er det interessant å se hvordan samlingene har endret seg. Samlingene var ikke statiske og da det ikke var noe klart skille mellom wunderkammer og kunstkammer kunne gjenstander flyttes fra ett kammer til et annet etter hvert som man fikk mer kunnskap om dem eller de sank eller steg i verdi.¹³³ Dette kan si noe om hvordan man så på de ulike gjenstandene og endringer i forhold til ny kunnskap og hva man betraktet som viktig. Det viser også hvor mobil en gjenstand var, og hvor ulike samlingene kunne være.

For det andre er samlingene viktige å studere da de gjenspeiler samfunnets verdier og tenkemåter, og viser hvordan idealer for kunnskap og kunnskapsorganisering har forandret

¹²⁸ Thorsen 2003: 302

¹²⁹ Thon 2011: 101

¹³⁰ Findlen 1994: 4

¹³¹ Mordhorst 2009: 108

¹³² Yanni 2005: 17; Findlen 1994: 9

¹³³ Impey & MacGregor 1985: 3

seg over tid.¹³⁴ Gjennom Lilienskiolds beskrivelser får vi dermed ikke bare en oversikt over hvilke gjenstander som finnes i samlingen, men også et innblikk i hvordan gjenstandene ble benyttet for å skape ny innsikt om verden.

For det tredje sier samlingen noe om eieren. Gjenstandssamlingen var ikke bare en ansamling av tilfeldig valgte objekter. Samlingen var også en del av samlerens identitet. Hvilke gjenstander som ble valgt ut, hvor de ble plassert og ikke minst hvordan de ble kategorisert gjør at vi får et innblikk i samlerens verden. Lik museene i dag dikterte samleren og samlingen hvordan publikum så på utstillingen.¹³⁵ Overensstemmelsen, evt. mangelen på sådan når det gjelder hvordan samlingen er satt opp og hvordan den besøkende oppfatter den, er derfor viktig for analysen av dagboken.

3.2.1 KURIOSITETSKABINETTER OG WUNDERKAMRE

I denne stadige skiftende verden kunne det være vanskelig å skape en forståelse av verden. Samlingene var et forsøk på å nyetablere universell kunnskap og sammenheng¹³⁶ og samtidig var de viktige redskaper for samfunnets program for å reformere kunnskapen. Utover 1600 - tallet dukker det opp en mengde private samlinger i Europa. Den aller mest kjente samlingen i nordisk sammenheng er kanskje Ole Worms kuriositetskabinett, som ble dannet i Danmark allerede på 1620 - tallet¹³⁷ og som var berømt ikke bare i Norden, men også i resten av Europa. Kuriositetskabinetter, wunderkammer, raritetskammer og kunstkammer¹³⁸ er alle uttrykk for de private samlingene som ble populære utover 15- og 1600 - tallet. Disse kan sees på som en tidlig form for museum, selv om det både er forskjeller og likheter mellom de tidlige samlingene og dagens museer. I museologisk sammenheng har dette vært et diskusjonstema, hvor det store ankepunktet stort sett har vært i forhold til offentlighetsprinsippet.¹³⁹ Allikevel kan nok de fleste enes om at de private samlingene er en del av den museologiske historien, og at samlingene har hatt stor betydning både som gjenstandsgrunnlag for moderne samlinger og i forhold til det å være foregangsinstitusjoner innenfor forskning. Samlingen i Dresden ble kalt kunstkammer – et begrep som betegnet

¹³⁴ Eriksen 2009:14

¹³⁵ Yanni 2005: 19

¹³⁶ Brenna 2006: 37

¹³⁷ Mordhorst 2009: 15

¹³⁸ Uttrykk som er i sirkulasjon rundt 1550, Kaufmann 1994, 141

¹³⁹ Eriksen 2002; Hooper-Greenhill 1992; Brenna 2006.

nordeuropeiske universelle samlingene, og var et samlebegrep for de tidlige universalsamlingene.¹⁴⁰

Kryztof Pomian har definert kuriositetskabinettene som «en samling av sjeldne, eksotiske, ekstraordinære og monstrøse gjenstander».¹⁴¹ Utover dette likhetskriteriet var samlingene nokså ulike. Hva slags gjenstander man la vekt på å samle inn varierte ut i fra egeninteresser og tilgang. Faktorer som rikdom, utdanning, bosted og hvor i standssystemet du hørte til var med på å definere samlingen.¹⁴² Det er da ikke unaturlig at samlingene ofte besto av en hel rekke ulike typer gjenstander. Det var heller ingen fast struktur på hvordan gjenstandene skulle stilles ut. Et kuriositetskabinett kunne bestå av mange rom eller et lite, det kunne være fylt av gjenstander eller bestå av få, men sjeldne eksemplarer. Kammeret kunne være et eget rom som var opprettet til samlingen, eller et eksisterende rom som ble gjort om for å huse og for å stille ut gjenstandene. Om valget falt på det ene eller det andre var både et spørsmål om hvor egnet rommene i utgangspunktet var til å inneholde en samling, men også et spørsmål om økonomi.

Felles for alle kuriositetskabinettene var at det skulle gjenspeile universet. Det skulle være en miniatyrmodell av verden, og kunne sees på som et uttrykk for det encyklopediske ideal.¹⁴³ Dette innebar at samlingen skulle inneholde alle kategorier av gjenstander slik at man kunne få bedre innsikt i hvordan verden fungerte.¹⁴⁴ Gjenstandene kunne både være naturskapte (naturalia) eller menneskeskapte (arteficialia), og disse ble ofte plassert i samme rom slik at det var mulig å se mangfoldet i verden. En annen av hovedgrunnene til at de ikke var adskilt var at man mente at naturen var autonom og selv kunne skape stor kunst.¹⁴⁵ Det ble da vanskelig å skille mellom den menneskeskapte kunsten og den naturen selv hadde skapt. Etter hvert får kunsten en mer opphøyet stilling i forhold til naturen. Man tenker da at naturen er statisk, mens kunsten beholder sin frie kreativitet.

Hva en samling innebar endrer seg også med tiden. Rundt 1651 ble ordet “samling”, som tidligere ble brukt som referanse til innsamlet historisk og litterært materiale, nå inkludert til å inneholde fysiske gjenstander, og ordet “samler”, som ble brukt synonymt med en som samlet

¹⁴⁰ Brenna 2006: 37

¹⁴¹ Pomian 1990: 271

¹⁴² Ibid.: 48

¹⁴³ Kaufmann 1994: 142

¹⁴⁴ Yanni 2005: 16

¹⁴⁵ Mordhorst 2009: 27

på bøker, blir nå brukt i sammenheng med en som samler gjenstander, kunst o.l.¹⁴⁶ På samme måte endrer samlingene seg fra å holde til i det såkalte «studiolo», som var kontoret, det innerste rommet i huset hvor kun utvalgte lærde fikk slippe inn, til kuriositetskabinettet som ofte var rom som var spesielt tilegnet samlingen og besto av forskjellige arteficialier og naturalier. Etter hvert blir samlingene delt opp etter mer spesifikke kriterier noe som blant annet medfører opprettelsen av kunstkamrene.

3.2.1.1 DET KURIØSE

Lilienskiold besøker mange private samlinger på sin reise. Felles for dem alle er at de inneholder gjenstander som i dag karakteriseres som kuriøse. Dette kunne være alt fra «Et Mennischis Hierte som vaar bleeffven till steen der mand natuurlig kunde see det røde oc hvide kiød med det reffne tillige»¹⁴⁷ til «En ræt Satyr fød med buchebeen oc horn i panden som den ellers affmaalis...».¹⁴⁸ Eksempelene er hentet fra det fyrstelige kunstkammer i Mantova, Lombardia i Italia og er bare noen av de mange eksemplene på kuriosa som blir skildret i dagboken.

Med våre moderne øyne kan slike gjenstander sees på som fremmede, lite representative og i enkelte tilfeller også umoralske. Dette kan i hovedsak skyldes at samlingene i så stor grad skiller seg fra våre moderne museumssamlinger. I dagens museer er det ofte stilt ut gjenstander som er typiske og representative for det utstillingen skal illustrere. Dette var ikke målet i kuriositetskabinettene. Groteskheten fremhevet det normale og avviket betonte det gjennomsnittlige¹⁴⁹. Det var derfor ikke uvanlig at kabinettene inneholdt alt fra enhjørningshorn, fostre på glass og utstoppede dyr. Spesielt interessant var grensefenomener, dvs. gjenstander hvor et materiale har vokst sammen med et annet. Dette ble sett på som en del av naturens lek¹⁵⁰ og var et viktig element i utforskningen av naturen. Ofte inneholdt kabinettene også gjenstander som det var knyttet mytologiske opphavsmyster til.

¹⁴⁶ Swan 2001: 1

¹⁴⁷ Lilienskiold 1916: 139- 140

¹⁴⁸ Ibid.: 141

¹⁴⁹ Thon 2011: 103

¹⁵⁰ Mordhorst 2009: 149 ff.

Selve begrepet *curiosa* er kjent på flere språk da vi har det samme ordet på fransk «*curieux*» og engelsk «*curious*» som begge stammer fra det latinske «*curiositas*». Ordet har flere betydninger; det kan både bety nysgjerrighet (eng. *curiosity*), men også som er mer relevant i denne sammenhengen noe som er merkverdig eller underlig. Begrepet kan ha både negative og positive konnotasjoner. På den ene siden tenker vi i dag at det å være nysgjerrig og forskende og det å stille spørsmål er en god ting. Det er også i tråd med moderne vitenskapelige idealer. På den andre siden er det ikke bra og være for nysgjerrig og man skal ikke blande seg opp i andres saker, men passe sine egne.

Bakgrunnen for interessen for det kuriøse og merkverdige lå i tankestrømningene i tiden. I middelalderen hadde man sett på universet som en gudeskapt verden som nå var lukket, ferdig og fullbrakt. Gud hadde skapt et rammeverk som menneskene måtte forholde seg til. Utover i renessansen dukket tanken opp om at verden var uendelig.¹⁵¹ Dette fokuset gir grobunn til en interesse for det sjeldne og merkverdige. Gjennom å ta for seg ytterlighetene i verden kunne man se det store mangfoldet, og det var også slik man kunne få ny kunnskap om verden. De tidlige samlingene skiller seg altså fra senere samlinger ved at materialet som ble samlet inn ble valgt etter sjeldenhetskriterier, ikke hvor typiske de var.¹⁵² Det man skulle legge godt merke til var *memorabilia*, *insignia*, *curiosa*, *visu ac scitu digna* eller det minneverdige, slående, kuriøse, det som var verdt å se og som var verdt å vite¹⁵³.

Selv om det i samlingskulturen i renessansen var naturlig å samle på det kuriøse var det ikke alle som satte pris på det nye tankesettet. Det har vært skiftende meninger om denne typen samlinger, også knyttet til kuriositetsbegrepet, og kritikken stammer ikke bare fra moderne tid. Kirken, som tidligere hadde monopol på kunnskapen og var formyndere over hvilke spørsmål som skulle stilles, stilte seg skeptisk til kuriositetskabinettene. I mange århundre mente kristne tenkere at nysgjerrighet og vitelyst var det samme som å sette sin egen sjel i dødelig fare,¹⁵⁴ og lenge ble kuriositeter og det å stille seg spørrende eller nysgjerrig uglesett.

Det var for øvrig ikke bare kirken som uttrykte sin skepsis overfor den nye praksisen, også 1600 - tallets filosofer hadde formeninger om samlingene og det kuriøse. Den franske filosofen Bruyère (1645 - 1696) kritiserte nysgjerrighet og mente at en samler av en gjenstand bare vil se gjenstanden uten noen tanke for Gud eller naturen bak det, i tillegg mente han at

¹⁵¹ Thon 2011: 102

¹⁵² Yanni 2005: 17- 18

¹⁵³ Stagl 1995: 50

¹⁵⁴ Pomian 1990: 59

enkelte samlere bare så etter gjenstander av en type slik at samlingen skulle bli komplett, og dette bare for å skryte av det.¹⁵⁵ Filosofen Descartes slo på sin side et slag for at man i vitenskap skulle følge faste regler. Han mente at det å søke svar bare med blind nysgjerrighet var verre enn ikke å søke svarene i det hele tatt.¹⁵⁶

Vi ser her at det etterhvert oppstår et skille mellom ulike former for nysgjerrighet. I positiv forstand ble dette knyttet opp mot vitenskapen og lærelysten. Den negative formen for nysgjerrighet var det å tilfredstille sitt eget vitebegjær uten noen klar vitenskapelig form for agenda bak. Etter hvert som vitenskapen tar over kuriosabegrepet og kuriositetskamrene fører dette til at mange av samlingene blir en del av naturvitenskapelige samlinger.¹⁵⁷ Forskjellige samlere hadde nok ulike motiver når det gjaldt å samle, og det er ikke til å komme fra at det faktum at gjenstanden var sjelden, også var en motivasjonsfaktor for enkelte til å samle inn kuriosa.

Selv om det ikke alltid lå en naturvitenskaplig motivasjon bak samlingen av kuriositeter var den på ingen måte tilfeldig. Logikken bak det å ta vare på det spesielle i form av kuriositeter og rariteter var at hvis naturen ble styrt av de samme lovene overalt og til enhver tid så ville dette reflekteres i et repetativt gjenstandsgrunnlag som var mulig å gjenskape, men hvis det på andre siden ikke var noen faste lover i naturen så ville de særegne gjenstandene representere naturen på en ordentlig måte¹⁵⁸.

Interessen for det sære og det kuriøse må derfor sees ut i fra sin tids forståelsesmåter og kunnskapsmetoder. Selv om dette kan virke som merkverdige gjenstander å stille ut i dag, var dette vanlig på 1600 - tallet. Tatt i betraktning alle endringene som skjedde i Europa i løpet av 1600 - tallet, med gjenstander fra nye verdener og ny vitenskap, så var kanskje ikke det kuriøse så merkverdig for Lilienskiold som det er for oss i dag. Kanskje var det for ham en naturlig del av skaperverket som i seg selv var utforsket og interessant.

¹⁵⁵ Pomian 1990: 61- 62

¹⁵⁶ Ibid.: 62

¹⁵⁷ Ibid.: 64

¹⁵⁸ Ibid.: 47

3.3 NAVNGIVING OG KATEGORISERING

Til ulike tider har mennesket hatt ulike måter å forstå verden på. Foucault har forsøkt å sette denne kunnskapsforståelsen inn i et system ved å grovdele den inn i tre epistemer; renessansens, det klassiske og det moderne episteme. Renessanse-epistemet strekker seg fra perioden mellom ca. 1400 og 1600, og dekker slik deler av senmiddelalderen og renessansen. I denne perioden er Bibelen i stor grad en nøkkel til forståelse av verden. Perioden er som tidligere nevnt sterkt knyttet til kristendommen, og vitenskapen ble sett i sammenheng med at skaperverket kunne leses slik man leste i en bok. Det som er karakteristisk for renessanse-epistemet var at ordene og tingene var vevet i hverandre. Alt sto i forbindelse med hverandre gjennom forskjellige former for likhet.¹⁵⁹ Alt hadde en bestemt plassering, men sammenhengene var ikke av den grunn nødvendigvis åpenbare da de kunne gå på tvers av det hierarkiske systemet. Likhetene var for det observante mennesket tilstede i alle gjenstander. For å kunne oppdage disse likhetene var man avhengig av at gjenstandene hadde signaturer, dvs. at de måtte ha tydelige merker som kunne tolkes slik at man var i stand til å se likhetene.¹⁶⁰ Disse signaturene måtte på en eller annen måte være gjenkjennelige gjennom sammenlikning ved observasjon. Å tilegne seg kunnskap i denne perioden var altså det samme som å finne signaturene og å tolke dem på riktig måte. Signaturene var ikke forbeholdt gjenstander, og både tekst og symboler ble behandlet på samme måte. Forholdet mellom mikro- og makrokosmos skulle oppfattes både som en garanti for kunnskapen og for grensen til dens ekspansjon,¹⁶¹ noe som understreker betydningen av samlingene for 1600 - talls mennesket i Europa. Mikrokosmoset muliggjorde også sammenlikninger. Utfordringen som lå innenfor dette epistemet lå i tankemønstrets uendelige mengde av sammenhenger, og det å komme frem til noe konkret var etter hvert vanskelig å forholde seg til. Det skjer derfor rundt 1600 - tallet et brudd med renessanse-epistemet, og det klassiske epistemet melder sin ankomst.

Det klassiske epistemet strekker seg fra perioden 1600 til 1800. Med det nye tankesettet skilles ordene fra tingene. Prosjektet i denne perioden blir å finne rett navn til rett gjenstand ved hjelp av taksonomi av identiteter og forskjeller.¹⁶² Nå er Guds ord og tegn ikke umiddelbart til stede lenger, men han har imidlertid etterlatt et system av tegn som må tolkes. Dette gjøres både av observasjon, men også ved å sette ting i system, dvs. at man tar i bruk

¹⁵⁹ Mordhorst 2009: 22; Foucault 1970: 19

¹⁶⁰ Foucault 1966: 29

¹⁶¹ Ibid.: 35

¹⁶² Mordhorst 2009: 22

måleinstrumenter, setter opp taksonomier og lager lister. Slik kan man se likheter og forskjeller. De diffuse sammenhengene fra renessanse-epistemet har forsvunnet, og kritiseres fordi de ikke kan si noe om hvordan verden er strukturert. Fra nå av må hver likhet bevises ved hjelp av sammenlikning, dvs. at det ikke vil bli akseptert før dens identitet og ulikheter har blitt identifisert ved hjelp av fastsatte mål eller dets posisjon i et system.¹⁶³ Tegnet er ikke lenger skjult som i renessanse-epistemet og kan ikke plutselig dukke opp. Dette er ikke fordi vi som mennesker har en oversikt over alle tegnene, men fordi det ikke kan være noe tegn før det finnes en kjent mulighet for å bytte mellom to kjente elementer.¹⁶⁴ I stedet må det tolkes ved at hjernen analyserer,¹⁶⁵ og eksisterer ikke som en egen enhet som venter på å bli sett og tolket. Språk har ikke lenger samme funksjon som det hadde innenfor renessanse-epistemet, det har gått fra å være et tegn i seg selv til et hjelpemiddel for å tolke kunnskapen.¹⁶⁶

Slik ble en viktig del av 1600 - tallets kunnskapsforståelse altså taksonomi og navngiving. Særlig det å finne det rette navnet til rett gjenstand var viktig. Å navngi en gjenstand var å forstå den. Det innebærer også å ha makt over den eller å ta eierskap over den. Mennesket på 1700 - tallet hadde også bibelske forbilder som gav en begrunnelse til å navngi, for slik hadde Adam gjort før dem;

«Og Gud Herren hadde dannet av jorden alle dyr på marken og alle fugler under himmelen, og han ledet dem til mennesket for å se hvad han vilde kalle dem; og som mennesket kalte hver levende skapning, så skulde den hete» (1. Mos. 2,19).

Språket var viktig fordi det i sin opprinnelige form var likelydende med skapningen. Dette var fordi det var en nær sammenheng mellom skapningens utseende og navnet de fikk. Denne sammenhengen forsvant imidlertid, i følge Bibelen, da Gud forvirret tungemålet slik at man ikke lenger forsto hverandre¹⁶⁷. Sammenhengen mellom ordene og tingene måtte man altså finne på en annen måte og dette ble blant annet gjort ved systematisering i lister og kategorier. Kategorisering ble således et viktig hjelpemiddel for kunnskapsforståelsen, noe vi ser tydelig i analysen av Lilienskiolds lister. Ny kunnskap kunne oppnås ved tolkning, og en av måtene å gjøre dette på var å få gjenstandene til å snakke. For å få innblikk i gjenstandens historie måtte man samle all mulig kunnskap, både det som var sett og hørt og det som har blitt

¹⁶³ Foucault 1966: 61

¹⁶⁴ Ibid.: 65

¹⁶⁵ Ibid.: 67

¹⁶⁶ Ibid.: 62

¹⁶⁷ Om Babels tårn i 1.mosebok, kapittel 11.

gjensfortalt.¹⁶⁸ Det å kategorisere og systematisere for å organisere en samling eller en tankerekke er ikke en fremmed tanke for oss i dag. Det som kan virke fremmed er 1600 - tallets kategorier og den tilsynelatende tilfeldige måten de er satt opp på:

“animals are divided into: (a) belonging to the Emperor, (b) embalmed, (c) tame, (d) sucking pigs, (e) sirens, (f) fabulous (g) stray dogs (h) included in the present classification (i) frenzied (j) innumerable (k) drawn with a very fine camelhair brush (l) et cetera (m) having just broken the water pitcher (n) that from a long way off look like flies”¹⁶⁹.

Avsnittet ovenfor er hentet fra *The Order of Things* (1966) av Foucault og viser et utdrag fra Borges tekst *The Analytical Language of John Wilkins*. Dette er angivelig fra en gammel kinesisk ordbok og mange vil nok trekke på smilebåndet når de leser denne teksten.

Kategoriene kan for oss i dag virke lite praktiske å operere med. «Et cetera» og «som nettopp har knust vannmuggen» er ikke kategorier vi umiddelbart kan se hva skal inneholde. Punkt (n) «som på avstand ser ut som fluer» er kanskje hakket mer selvforklarende, men vil allikevel være vanskelig å forholde seg til da vi ikke vet hvor lang avstanden skal være, og i tillegg kan vi tenke oss at det er flere ulike ting som ser ut som fluer på lang avstand.

Grunnen til at jeg velger å ta med dette eksempelet, og som Foucault også forsøker å vise, er at det er mulig å bryte opp tankemønsteret ved å tenke seg andre mulige kategorier.

Eksempelet viser også at det finnes andre kategorier enn de vi har i dag og at dagens kategorier og tankesett ikke nødvendigvis er det «riktige» og på langt nær det eneste. Hvordan folk tenker og hvordan de velger å kategorisere, selv om det til en viss grad er kulturelt betinget og innlært, vil variere fra person til person. Kategoriseringssystemet slik det i stor grad er i dag er på mange måter både rigid og begrensende. 1600 - tallets samlinger kan virke kaotiske for oss i dag, noe som i stor grad skyldes at de svarer til andre ordningsprinsipper enn de vi er vant til. Ved å åpne opp for andre mulige tankesett har vi større mulighet til å forstå Lilienskiolds opplevelse av samlingene.

Det er mange måter å sortere et gjenstandsmateriale på. I dag er vi kjent med at det finnes ulike kategorier for ulike fagfelt. Arkeologen Thomsen formulerte treperiodesystemet på 1800 - tallet hvor han delte inn gjenstandene i ulike epoker ut ifra gjenstandens materiale. Litt tidligere satte Carl von Linné opp mer detaljerte kategorier hvor han delte planter inn i ulike familier ut i fra bladenes form og blomstens oppbygging. Dette er eksempler på vestlige kategorier som i dag er i bruk og er naturlige og akseptable kategorier å bruke i den moderne

¹⁶⁸ Foucault 1966: 44

¹⁶⁹ Ibid.: xvi

vitenskapen. I tillegg er det mange av dagens kategorier som det er allmenngyldig bestemt at skal benyttes i visse sammenhenger, og andre kategorier som vi ofte benytter av for å gjøre oss forstått av flest mulig. På 1600 - tallet er det et større antall kategorier, og når kategoriene skal benyttes er de heller ikke alltid klart fastsatt. En konsekvens av det å samle på kuriøse og sjeldne gjenstander gjør at det er vanskeligere å finne en sekkekategori som kan omfavne dem alle. Å få en fullstendig oversikt over alle kategoriene som benyttes på 1600 - tallet ville derfor være en umulig oppgave, men det vi kan si noe om er kategorier som ble hyppig brukt og tanken bak kategoribruken.

De private samlingene ble viktige hjelpeverktøy for kategoriseringen på 1600 - tallet. Som tidligere nevnt var samlingene en avbildning av verden - et mikrokosmos. Ved å studere denne miniatyrversjonen skulle man altså få en bedre oversikt over verden, og se hvordan den var satt i system. Samlingen var grunnlaget for en komplett beskrivelse av naturen basert på kuriøse gjenstander og skaper et nytt “filosofisk språk” som skulle uttrykke essensen i gjenstander og konsepter¹⁷⁰. Gjennom samlingen kunne man få en visuell oversikt over hvordan universet gjennom gjenstandene var fremstilt med gjenstander som representerte hovedkategorier, men også underkategorier under disse.¹⁷¹ Slik ble det utviklet en taksonomisk, hierarkisk tilnærming til verden.

Enhver gjenstand var spesiell i seg selv, og kunne dermed ikke med letthet klassifiseres etter årsak-virkning metoden, men de kunne derimot innordnes under overskrifter eller rubrikker¹⁷². Men selv dette var i utgangspunktet ingen lett oppgave, som vi skal se senere i analysen, da det er mange av gjenstandene som det er vanskelig å plassere i en bestemt kategori. Dette var ekstra vanskelig da mange av gjenstandene var såpass unike at det ble vanskelig å sette dem i en kategori sammen med andre gjenstander. Utfordringen er hvor grensene skal gå når det ikke finnes klare skillelinjer for å skape klare kategorier. På grunn av store og varierte gjenstandsmaterialer i kuriositetskabinettene var derfor løsningen at man måtte åpne opp for en større andel kategorier og underkategorier. En annen løsning var å få kunnskap om gjenstandens materialer og deres beskaffenhet.¹⁷³ Dette var en kategori som det var enkelt å sortere etter, samtidig som det gav en oversikt over hvordan materialet kunne utformes og hvilke ulike former det kunne ta.

¹⁷⁰ Swan 2001: 4

¹⁷¹ Pomian 1990: 50

¹⁷² Stagl 1995: 81

¹⁷³ Mordhorst 2009: 101 ff

To hovedgrupper som ofte var brukt på 1600 - tallet var «arteficialia» og «naturalia», det menneskeskapte og det naturskapte. Her ble det trukket et naturlig skille selv om det ikke alltid var like enkelt å plassere mange av gjenstandene. Enkelte ganger var også «scientifica» brukt som en egen kategori. Dette var en kategori som ofte inneholdt naturvitenskapelige gjenstander og som stadfestet menneskets kontroll over naturen. Allikevel var det nokså åpent å bruke andre kategorier som måtte passe til gjenstandsmateriale. Lilienskiolds bruk av egne kategorier understreker dette.

Bruken av ulike kategorier er også noe som gjør at han ser andre sammenhenger enn dem som blir trukket opp gjennom den fysiske samlingen. En gjenstand kan ha ulike betydninger og bli ulikt kategorisert av samleren og den besøkende. Et objekt er ikke objektivt da det handler likeså mye om hvordan gjenstanden blir oppfattet. Ved å plassere gjenstanden i en kategori utviser samleren definisjonsmakt, og legger til rette for egen, men også andres tolkning.

KAPITTEL 4: LILIENSKIOLDS MØTE MED DRESDEN-SAMLINGEN

På sin ferd nedover i Europa var Lilienskiold innom flere private samlinger. Han har flittig nedtegnet gjenstander han har sett, og mengden gjenstandsmateriale å ta for seg er også deretter. Det vil være vanskelig å gå i dybden på et så stort materiale, så derfor har jeg valgt å fokusere på én av samlingene - kurfyrstens samlinger i Dresden. Hovedgrunnen til at jeg har valgt ut nettopp denne er, som tidligere nevnt, fordi det er den som er mest utførlig beskrevet i dagboken. Ut i fra Lilienskiolds nedtegnelser er dette også den rikeste samlingen, i hvert fall hvis vi regner i form av antall ulike gjenstander. Størrelsen på utvalget gjør at jeg kan utføre en analyse på et signifikant grunnlag.

Det er gjenstandene som først og fremst danner analysegrunnlaget, og den viktigste delen av dagboken er i så måte addendaet som jeg først og fremst vil ta utgangspunktet i. Dette er i hovedsak en liste hvor Lilienskiold har satt opp og kategorisert gjenstander, fra de private samlingene han har besøkt, i egne kategorier. I tillegg vil jeg ta for meg selve dagboken hvor Lilienskiold beskriver kurfyrstens samling slik den forekommer for ham under besøket. De to kildene, selv om de til en viss grad begge er oppramsende, er av ulike sjangre. Addendaet er oppramsende, mens dagboken i tillegg er beskrivende. Ved å se grundigere på disse ulike måtene å systematisere kunnskapen på vil hva som er forskjellig og hva som er likt komme tydeligere frem og danne et bilde av hvordan Lilienskiold har tenkt når han har nedskrevet listene. Da listen ikke er komplett med alle gjenstandene vil det også si noe om hva han synes var interessant nok å nevne.

Med utgangspunkt i beskrivelser fra Joachim Menzhausens artikkel, «*Elector Augustus's kunstkammer: an analysis of the inventory of 1587*» vil jeg se på hvordan samlingen kom i stand drøye hundre år tidligere. Beskrivelsen av samlingen først gjennom Menzhausen og så gjennom Lilienskiold vil vise noen av endringene som har skjedd i løpet av de hundre årene. Det er to viktige årsaker til å se nærmere på den opprinnelige samlingen. På den ene siden for å se hva som var tanken og intensjonen bak samlingen, på den andre siden for å se endringer både i plassering og i gjenstandsmateriale. Samlingen i 1669 er ikke utelukkende et uttrykk for kurfyrstens smak, og det kan være skummelt å legge for mye vekt på at samlingen er et uttrykk for hans personlighet. Det er viktig å huske på at samlingen både er et produkt av arv og av senere tilføyinger. Hvilke gjenstander som har kommet inn i samlingen i etterkant kan si noe om kurfyrstens smak, men som vi også skal se kanskje like mye om tidens idealer.

Som en del av analysen vil jeg også se nærmere på paratekstene, altså rammeverket rundt teksten som er med til å skape mening. Jeg har valgt å gå nærmere inn på to av dem; illustrasjoner og fargebruk. I tillegg vil jeg se nærmere på Lilienskiolds bruk av kategorier, og hvilke kategoriseringsprinsipper som ligger bak systematiseringen av gjenstander. På dette grunnlaget håper jeg å kunne trekke noen slutninger om hvordan Lilienskiold brukte listene og overføringen fra en fysisk samling til sin egen og hvordan han gjennom kategoriseringen av gjenstandene i et skriftlig format gir dem ny mening ut i fra den endrede konteksten.

4.1 SAMLINGENS OPPRINNELSE

FIGUR 2: DET KURFYRSTELIGE RESIDENSSLOTT CA. 1550

Samlingen stammer fra så tidlig som 1560, og opphavsmannen var August I av Sachsen (1526 - 1586). Kurfyrsten var gift med den dansk-norske kong Christian 3.s datter Anna og hadde dermed nære forbindelser til kongehuset i Danmark.¹⁷⁴ Han var kjent som en brutal, men engasjert hersker som stadig forsøkte å forbedre næringsliv og handel. Det siste gjorde han bl.a. ved å oppfordre flamske emigranter til å slå seg ned, og som et lokkemiddel regulerte han myntenheten og forbedret veinettverket. Særlig interessert var han i å utbedre jordbruket og dette engasjementet kommer til uttrykk gjennom en tekst han skrev om temaet

¹⁷⁴ Menzhausen 1985: 69; Mordhorst 2009: 47

som han kalte *Künstlich Obst- und Gartenbüchlein*.¹⁷⁵ Hans museumssamlinger var kjent i sin samtid og skal ha inneholdt nord- Europas fineste eksemplarer av våpen, malerier og verktøy, og bar som vi skal se nærmere på preg av Augusts sans for det praktiske.

Selve samlingen gikk under navnet «kunstkammeret i Dresden», og var den andre av sitt slag nord for Alpene.¹⁷⁶ Ved gjennomgangen av inventaret i 1587, etter vel 25 års samling, besto samlingen av rundt 10 000 gjenstander av varierende form og størrelse¹⁷⁷. Dette kan virke som en stor mengde gjenstander selv i dag, og samlingen var nok ikke mindre imponerende på slutten av 1500 - tallet. Samlingen var spesiell og skilte seg ut på flere områder fra samtidige samlinger. Dette var, som vi skal se, mye på grunn av at så lenge August I. levde var samlingen nært knyttet opp mot det praktiske. Samlingen og Augusts personlighet bærer mange likhetstrekk, og det er tydelig at det er han selv som har gitt den sitt personlige preg. Det er derfor ikke unaturlig at samlingen tok akkurat denne retningen.

Gjenstandene var stilt ut og spredt utover 7 ulike kamre¹⁷⁸ i kurfyrstens residens,¹⁷⁹ og inneholdt forskjellige typer gjenstander. Men selv om det var stor variasjon i gjenstandsmaterialet i samlingen, var det allikevel en klar hovedvekt av enkelte typer gjenstander. Dette var i stor grad vitenskapelige instrumenter og klokker, men størsteparten¹⁸⁰ av samlingen bestod av redskaper og verktøy.¹⁸¹ Hovedsakelig ble gjenstander og verktøy plassert i umiddelbar nærhet til hverandre slik at man lett kunne se sammenhengen mellom verktøy og produkt. Redskapene var en viktig del av samlingen, ikke bare som utstillingsgjenstander, men også som bruksgjenstander. Så lenge August I. eide samlingen hendte det ofte at redskapene ble lånt ut til håndverkere som skulle lage bestillingsverk, og tidlig i samlingens historie ble også mange av rommene benyttet til dette formålet.¹⁸²

I følge Menzhausen var rommene organisert i en slik rekkefølge at det første rommet inneholdt de mest viktigste gjenstandene, deriblant et enhjørningshorn og en krystallkule som ble brukt til å spå inn i fremtiden med.¹⁸³ Den logiske rekkefølgen i samlingen var altså fra det mest interessante til det mindre viktige. Er dette riktig vil det gi oss en indikasjon på hvilke

¹⁷⁵ http://zs.thulb.uni-jena.de/receive/jportal_jparticle_00208621

¹⁷⁶ Menzhausen 1985: 69

¹⁷⁷ Ibid.: 69

¹⁷⁸ Ibid.: 70

¹⁷⁹ Dresden residensslott eksisterer også i dag, men har gått over fra å være en kongelig og fyrstelig residens til å bli et museumsbygg.

¹⁸⁰ Ca. 75% av samlingen

¹⁸¹ Menzhausen 1985: 72

¹⁸² Ibid.: 73

¹⁸³ Ibid.: 70

gjenstander August verdsatte mest. Samtidig er det verdt å merke seg at redskaper og verktøy fantes i alle rom. Ofte var det en tilknytning mellom redskap, instrument og produkt, og gjenstandene spilte en rolle, eller fremsynte et yrke.¹⁸⁴ Utover dette var det ikke noen videre systematikk i samlingen.

Alt dette gjør at samlingen skiller seg veldig i forhold til mange av de samtidige samlingene. Dresden-samlingen manglet det mystiske preget som ofte lå som et slør over de tidlige samlingene - det var en samling av håndverk som var laget for praktiske menn lik hertugen selv.¹⁸⁵ Gjennom hans utstilling og bruk av verktøy tar han vare på brukshistorien til gjenstanden, en verdi som ofte forsvinner når en gjenstand kommer inn på et museum eller en samling. Gjenstanden skifter da ofte identitet fra å være en bruksgjenstand til å bli noe annet, enten det er en kuriositet, pyntegjenstand eller historisk artefakt. Gjennom hans utlån av verktøy og redskaper til håndverkere får gjenstandene en dobbelfunksjon både som museums- og bruksgjenstand.

Samlingen skiller seg også ut på flere måter fra vanlige private samlinger på 1600 - tallet. Som tidligere nevnt var det slik at adgang til samlingene stort sett ble regulert ved at den besøkende måtte ha med seg et anbefalingsbrev som var signert, ofte av en innflytelsesrik person, som kunne gå god for den besøkende. Det var også opp til eieren av samlingen hvem som fikk adgang, og ofte var dette adelige og lærde. De sedvanlige reglene brytes altså her ved at det ikke bare er de øverst i samfunnssjiktet som fikk slippe inn, men både håndverkere, studenter, lærde og borgere besøkte kunstkammeret.¹⁸⁶

Av dette kan vi altså se at samlingen skiller seg ut på flere områder og er nært knyttet opp mot Augusts personlighet. På tross av denne tilsynelatende åpenbare sammenhengen, er ikke dette nødvendigvis den eneste årsaken til at samlingen fikk sitt særegne preg. Som Joachim Menzhausen (1985) argumenterer for i sin artikkel «Elector Augustus's Kunstkammer: an analysis of the inventory of 1587» må kammeret også sees i sammenheng med historiske begivenheter som hadde skjedd årene før. Tyskland var Martin Luthers hjemland og da reformasjonen kom til Tyskland på begynnelsen av 1500 - tallet ble det protestantiske tankesettet som vi finner igjen i religion, ikonografi, kunst og lærdom også en viktig del av

¹⁸⁴ Menzhausen 1985: 73

¹⁸⁵ Ibid.: 73

¹⁸⁶ Ibid.: 73

samlingsfilosofien i Tyskland og som vi skal se skiller den seg fra de katolske, italienske samlingene.¹⁸⁷

Den spesielle samlingen ble lagt merke til også i sin samtid og alle var ikke like begeistret. For mange var det ikke slik et kunstkammer skulle være, og de tydelige normene rundt dette gav seg uttrykk i et brev Gabriel Kaldemarck skrev til August I. hvor han foreslo at han skulle lage et kunstkammer av den italienske typen med et større fokus på kunstverk¹⁸⁸:

...at musikk-, astronomi-, geometriinstrumenter, og redskaper som brukes for analyse av materialer for gullsmeder, skulptører, kabinettmakere, dreiere, kirurger og andre må fjernes fra *Kunstkammeret*, fordi de ikke er verk, men kun instrumenter og redskaper som brukes til å produsere ulike verk.¹⁸⁹

August I. dør i 1586, altså et år før inventargjennomgangen ble gjennomført. I løpet av årene som gikk fra Augusts død til Lilienskiold gjester samlingen har den i tråd med Kaldemarcks råd utviklet seg til å bli mer «italiensk». Det blir kjøpt inn flere og flere typiske Kunstkammer- gjenstander slik som kostbare gjenstander, antikviteter og kuriositeter. Samlingen blir mindre vitenskapelig og mer karakteristisk for herskeren.¹⁹⁰ Det nye fokuset blir tydelig når vi tar for oss Lilienskiolds nedtegnelser.

4.2 PÅ BESØK I DET KURFYRSTELIGE KUNSTKAMMER I DRESDEN

Vi hopper nå ca. hundre år fremover i tid til den 27. januar 1669. Dette er datoen da Lilienskiold ankommer den kurfyrstelige, saksiske residensstad Dresden. Etter litt ventetid utenfor slottet ble han tatt imot av kurfyrstens sekretær Cramer, og fikk deretter innpass i kurfyrstens kunstkammer. Han beskriver det første møtet i dagboken slik:

27. jan: reiste videre fort blant Vinbjergene oc komme effter 3 miles kjøren till den stoore oc vitberømbte Chuurførstelig Saxiske Residenz- stad Dresden huor vi nogle timer uden porten fortøffvede før vi effter Chuurf. ordre udi logemente hos den Churf:lig Secret: Cramer bleffve introducerede.¹⁹¹

¹⁸⁷ Menzhausen 1985: 75.

¹⁸⁸ Ibid.: 73-74

¹⁸⁹ Min oversettelse

¹⁹⁰ Menzhausen 1985: 74

¹⁹¹ Lilienskiold 1916: 34

I følge Paula Findlen var det vanlig å rangere de besøkende ut i fra hvor viktige de var. En høyt rangert besøkende kunne bli tatt imot av eieren på trappen, mens en mindre betydningsfull gjest kunne bli tatt imot i entréen.¹⁹² Her ble de altså mottatt av Kurfyrstens tjenestemann og ikke kurfyrsten selv, og det er tydelig at de måtte gjennomgå en vurderingsprosess da de måtte vente utenfor i flere timer. Dette sier noe om at han ikke ble sett på som en gjest av anselig betydning, noe man heller ikke kunne forvente seg for en ung student fra Danmark-Norge.

Ventetiden til tross ble Lilienskiold godt tatt imot, og han bodde hos kurfyrsten i nesten en måned. Hvorvidt dette var en plikt fra kurfyrstens side, eller om det lå noen form for status å ta inn reisende skal ikke sies, men ut i fra dagboken til Lilienskiold får vi ikke noe inntrykk av at Lilienskiold hadde noen særlig direkte kontakt med ham. Lilienskiold nevner ham noen ganger i forbindelse med jakt og ball som arrangeres i regi av fyrstehuset.

Kurfyrsten i Dresden var i 1669 Johan Georg II av Sachsen (1613- 1680). Han var kjent for sine samlinger, men også som en mann som interesserte seg mer for musikk og kunst enn for politikk. Skal vi tro dagboken til Lilienskiold var mannen også meget glad i jakt og god mat og drikke som vi ser referert til i dagboken fra et ball han arrangerte i Dresden:

Chuur Fyrsten vaar samme afften heel beskienckt oc giorde rum for sig selff paa salen med sin stock, oc som han ej meere kunde, omvæltede hand de store marmornepillere huorpaa voxlysene stoode for at gjøre plads. Mig træffet det ene Lys paa armen oc offverstenehede kiolen mens Mr Stob holte en aff pillerne tilbage paa sin ryg at Fruentimmeret sig medlertid kunde tage vare¹⁹³.

Kurfyrsten var glad i kultur og arrangerte ofte festivaler med sang og musikk, noe som også går frem av dagboken. Hvor mye kunnskap og interesse han selv hadde for sin nedarvede kunstsamling går ikke frem av dagboken, men mye tyder på at hans hovedinteresse lå i musikken. Det var kurfyrstens sekretær Cramer som fikk rollen som omviser for Lilienskiold, og det var neppe et enkelttilfelle.

¹⁹² Findlen 1994: 121

¹⁹³ Lilienskiold 1916: 57

Samlingen er som nevnt utførlig beskrevet av Lilienskiold. Jeg skal ikke gå i detalj på alle gjenstandene som blir nevnt da dette vil bli en altfor stor mengde å ta for seg. Jeg vil derimot se nærmere på hvordan gjenstandene er systematisert innenfor de ulike rommene med utgangspunkt i dagboken til Lilienskiold. Selv om det kan være mange årsaker til at gjenstandene er systematisert slik de er, så kan dette være en indikator på hvordan kurfyrsten (evt. hans samlingsansvarlige) har forsøkt å systematisere dem.

I følge dagboken er samlingen delt opp i flere kamre. Her får vi et bilde av hvordan samlingen var bygd opp da vi kan følge Lilienskiolds vandring fra rom til rom og opplever de gjenstandene som Lilienskiold beskuer gjennom hans øyne. Til sammen beskriver Lilienskiold syv ulike rom, med navn som har mer eller mindre nær tilknytning til gjenstandene som oppbevares i dem.

Det første kammeret han kommer til har fått navnet «*Camera Pocolorum*» eller «koppekammeret». ¹⁹⁴ Stort sett er dette rommet fylt av ulike former for drikkekar og skåler som er laget av ulike virker. Her kan nevnes; en skål av topaz som står i et skap som er vurdert til 20 000 riksdaler, et glassbeger som var innlagt med metall med bilder av erkehertugens Østerrike, mange drikkekar av perlemor og strutseeegg, atskillige kar av metallspon, mange indianske frukter og nøtter og drikkekar som er en uthult kokosnøtt. ¹⁹⁵ Etter hvert som vi leser videre ser vi for øvrig at rommet ikke bare er forbeholdt kopper og kar, men også redskaper og gjenstander som er relatert til dette, og som har blitt brukt til å lage mange av de ovennevnte karene. Dette er i tråd med det første kammeret i originalsamlingen der vi husker at redskaper og gjenstander var satt sammen slik at man kunne se sammenhengen mellom disse.

For å understreke tilknytningen til den opprinnelige samlingen er det også hengt opp et maleri av August I. Det er tydelig at Cramer har fortalt Lilienskiold historier om samlingsskaperen da han ikke bare har tatt med en illustrasjon av bildet, men også en historie som beskriver hertugens praktiske evner innenfor dreiekunsten:

Aff Hertug Augusti hvis billed mand seer med it langt skieg affmaaled. Oc effterdi samme Herre haffde stoer Lyst til Dreye- Kunsten oc till at inventere atskillige instrumenter, bleff hans skieg een dag som hand arbeidede fast hæffted udi skruebænchen saa hand maatte roobe om hielp, oc deroffver lod hand det siden affskiære. Saa oc seer mand atskillige kuustige

¹⁹⁴ Min oversettelse. I dagboken brukes kun det latinske uttrykket

¹⁹⁵ Lilienskiold 1916: 34- 35

Drichekar aff Træ oc Horn udarbeidedt. Hand kaldte sig Dextra Germaniæ, sigendis at hans spore klingede offver ald Dyringer- Vald¹⁹⁶

Selv om August åpenbart var en praktisk mann var ikke det å kunne kunsten å dreie noe som var unikt for denne mannen, det var en yndet fritidsbeskjeftigelse for mange kongelige og fyrster. I dreierommet kunne de trekke seg tilbake i fred og ro for å forme ulike kunststykker, gjerne hjulpet av en kyndig håndverker.¹⁹⁷ Tradisjonelt ble det også ofte oppbevart samlingsgjenstander i samme rommet. I tillegg til å være et rom som bærer preg av den opprinnelige samlingen er dette et eksempel på hvordan det i Dresden blir utstilt verktøy sammen med produktet som en indikasjon på menneskelig oppfinnsomhet.¹⁹⁸

Neste kammer har ifølge dagboken ikke noe navn, men Lilienskiold gir en tydelig beskrivelse av hvilke gjenstander som tilhører hvilke rom. Der det første kammeret fulgte en rød tråd i gjenstandsmaterialet er dette rommet tilsynelatende uten en klar organisering, da det inneholder både matematiske instrumenter, møblement - deriblant et langbord av marmor fra Dresden og kunstbøker av Luca.¹⁹⁹ Hvis det i det hele tatt er noen form for kategorisering av gjenstandene her så er det i hvert fall ikke ut i fra type gjenstand som i det første rommet. Det er vanskelig å komme med noen analyse av dette rommet basert på Lilienskiolds notater, men mange av gjenstandene har en lokal tilknytning, og muligens kan dette være en sammenbindende faktor i rommet.

Det tredje kammeret har heller ikke noe spesifikt navn. Det går for øvrig frem av gjenstandsmengden at rommet er forholdsvis stort. Det huser en mengde gjenstander av varierende størrelse. Her ser det ut til at det er samlet sammen både oppfinnelser, naturgjenstander og kostbarheter. Blant disse kan nevnes; et enhjørningshorn, en tavle med skrift skrevet av en mann uten armer, kunstverker av kjente italienske kunstnere som Titian og Luca, ulike spill, lårbenet til en kjempe, ribbeinet til en sirene, en fønix, hornet til et nesehorn, et skap med medaljer, skap med diverse edelstener, automatiske figurer i sølv formet som fantasidyr, diverse urverk i forskjellige former og fasonger, 185 ansikter skåret ut i en kirsebærstein og kremasjonssurner.²⁰⁰

¹⁹⁶ Lilienskiold 1916: 35

¹⁹⁷ Mordhorst 2009: 48

¹⁹⁸ Impey and MacGregor 1985: 3

¹⁹⁹ Lilienskiold 1916: 36

²⁰⁰ Ibid.: 37- 41

Mange av disse gjenstandene kan, naturlig nok, virke fremmed for oss i dag og kan tilsynelatende virke som en vill samling av gjenstander. Ser vi nøyer på samlingen kan vi se at selv om dette rommet inneholder et stort antall gjenstander med forskjellig bruksområde er det mulig å se en sammenheng. Det kan virke som om de fleste av gjenstandene i dette kammeret har mer en estetisk funksjon enn en nyttefunksjon. Dette er også det nærmeste vi i samlingen kommer det vi i dag tenker på som et kuriositetskabinett, og mange av gjenstandene er nettopp også det - kuriositeter eller spesielle gjenstander som har en interessant historie. Vi ser også ut i fra Lilienskiolds skildring av samlingen at mange av gjenstandene er forsøkt gruppert og tematisert i rommet, da like typer gjenstander til en viss grad følger hverandre. Hovedkategorien er altså kuriositeter som en sekkebetegnelse på alle gjenstandene i rommet. Undergrupperingene innenfor hovedkategorien er type gjenstand.

«Tyhuset» eller rustkammeret er neste kammer. Her ser man eksempel på at gjenstandene er forsøkt samlet i rommet hvor de naturlig hører hjemme. I dette rommet blir våpen og kanoner oppbevart. Her er også gamle faner og (hær)pauker²⁰¹. Gjenstandene er på lignende måte som i det forrige kammeret systematisert innenfor typekategori, og det er intuitivt for den besøkende å tenke seg hva gjenstandene brukes til pga. den nære tilknytningen mellom funksjon og innhold.

Selv om det er to separate punkter i Lilienskiolds dagbok kan det se ut som rustkammeret var en del av stallen som fra 1588 til 1722 inneholdt gjenstander fra rustkammeret.²⁰² I stallen, som var lokalisert på gårdsplassen like ved siden av turneringsfeltet, er det ikke mindre enn 37 kamre. Disse blir av Lilienskiold beskrevet som meget kostbare. I dagboken beskrives bare 9 av kamrene, og uten noen forklaring på hvorfor han ikke gir en beskrivelse av de 28 siste. Vi kan derfor ikke være sikre på hvorfor disse ble utelatt. Vi kan allikevel tenke oss flere årsaker til dette; det kan skyldes at han ikke fikk besøke alle samlingene. Ofte var det slik at ikke alle slapp inn i alle rom i samlingen. Deler av samlingen kunne være åpen kun for et publikum som var utvalgt av eieren av samlingen. Det er dermed mulig at kurfyrsten ikke viste alle rommene til hvem som helst. I dette tilfellet er dette en nokså usannsynlig årsak da det er vanskelig å se for seg at en slik viktig samling skulle ha vært tilknyttet stallen.

En annen, men også nokså usannsynlig årsak kan være at han har nedtegnet også fra disse kamrene, men at notatene på et senere tidspunkt har kommet på avveie. Det kan også henge

²⁰¹ Tromme brukt i militærmusikk

²⁰² <http://www.skd.museum/en/museums-institutions/residenzschloss/ruestkammer/history-of-the-collection/index.html>

sammen slik at de ikke hadde tid til å se alle, men da Lilienskiold var kurfyrstens gjest i nesten en måned så ville nok anledningen by seg til å gå nøye gjennom samlingen. En tredje og mer troverdig årsak kan være at det var mer av det samme han tidligere hadde sett eller at disse kamrene rett og slett ikke var av interesse for ham. Kanskje inneholdt kamrene gjenstander som ikke på noen måte var ekstraordinære og verdt for Lilienskiold å nevne i sin reisejournal.

Lilienskiold nummererer alle kamrene slik at det er enkelt å se hvilke gjenstander som hører til hvilke kamre, men velger i sine notater å slå sammen flere av rommene. Dette kan si noe om at enkelte av kamrene hang sammen, eller at gjenstandsmaterialet har en sammenheng med hverandre slik at det for Lilienskiold blir naturlig å gruppere disse sammen. Vi kan også tenke oss at han rett og slett har slått dem sammen fordi det ikke var så mange gjenstander i hvert enkelt av dem.

Innholdet i stallens kamre er variabelt, men inneholder for det meste utstyr til hesten som sal og seletøy samt rustninger, bilder av ryttersoldater og utstoppede dyr. I tillegg er det møblement av marmor og serpentinstein. Et av rommene skiller seg for øvrig ut ved at det er det eneste av kamrene i stallen som er navngitt. Dette er kammer nummer 2 og kalles Electoris²⁰³ - kammeret. Det blir dermed tydelig at dette kammeret er tilegnet kurfyrstene, noe som forsterkes av Lilienskiolds beskrivelse: «... i Electoris- Cammers, hvor Chuurfyrst Johan Georg I oc II udi ung alder, sampt Printzen udi liden statur til hæst er at se».²⁰⁴ Her er diverse pokaler og begere utstilt og også et stort bord av indisk marmor med tilhørende stoler av serpentinstein innlagt med jaspis og andre steiner. Kammeret inneholder store verdier og viser fyrstens rikdom.

Rom 3, 4 og 5 har Lilienskiold slått sammen. Dette virker som om det er en forlengelse av kammer nummer to, da dette også inneholder gamle marmorsenger, en fordypning med pokaler, flere serpentinstoler, et marmorbord og flere utstoppede dyr. Rom 6 er fylt av ryttersoldater kledd i våpenskjorter i bilder laget av tre. Her er flere rustninger av ulike metaller og spyd, og det blir tydelig at kammeret er sentrert rundt ridderen med alt hans utstyr. Rom 7, 8 og 9 har Lilienskiold igjen slått sammen. Også her kan vi se en fortsettelse i materialet fra rom 6, men denne gangen med forlengelse til hesten (som jo er naturlig å stille

²⁰³ Som er det samme som kurfyrste (tysk).

²⁰⁴ Lilienskiold 1916: 44

ut i en stall). Her er utstyr til hesten, vakkert brodert i fine stoffer eller innslått med edle steiner.

I Rapir-kammeret eller sverdkammeret oppbevares sverd og dolker av gull samt feste til kårder som er innlagt med diamanter. Midt på gulvet står det en tyrkisk hest med en rød fløyelssal og en sabel som var donert av keiseren. Vi kan her se at han har våpnene i en kontekst til der det opprinnelig kunne ha hørt hjemme. Det faktum at dette er et eget rom som ikke er en del av rustkammeret kan si noe om deres bruksområde. Sverdene er ikke satt i samme kammeret som resten av våpnene muligens på grunn av at dette var sverd som hadde større pynteverdi enn var til reell nytte i en krigssituasjon.

Neste kammer kalles Gartenzeug Cammer.²⁰⁵ Da dette kammeret på ingen måte inneholder hageverktøy slik det ville være naturlig å tro ut i fra sammenhengen på de tidligere rommene, men inneholder våpen - alt fra skytevåpen belagt av sølv og sverd, hest med sal og granater, og slagsverd - aner vi at rommet opprinnelig kan ha huset en annen type gjenstander og at navnet var blitt hengende igjen. Mest sannsynlig viser navnet tilbake til August Is. tid. Som jeg tidligere har nevnt var han meget glad i hagebruk, og både navnet på rommet og det faktum at hans fint utskårne krutthorn ble oppbevart i dette kammeret minner de besøkende på hvem den opprinnelige eieren av samlingen var. Rommet er i god tråd med resten av samlingen utstyrt med en fullt utrustet Tartar og en Ottomansk kriger, som igjen gjør at man intuitivt skjønner i hva slags sammenheng gjenstandene er brukt i.

I pistolkammeret ser han ulike typer skytevåpen, og ut i fra beskrivelsene er de, som sverdene i rapirkammeret, mer dekorative enn de har noen reell nytteverdi. Blant annet beskriver han en tyrkisk borse «...*huorpaa Laaset vaar giort udi effterlignelse aff en hiort, naar mand rorde ved det ene Horn oc ved rumpen gaff den ild*».²⁰⁶ Dette geværet får oss mer til å tenke at det er en kuriositet eller form for morsomhet, og det er tydelig at det er hjorten, evt. smellmekanismen sammen med hjorten som gjør geværet verdt å stille ut.

De siste kamrene som Lilienskiold beskriver er Fangeisenkammeret²⁰⁷ og Jegerkammeret. Disse slår han sammen i samme avsnitt. Det er dermed mulig at disse rommene er i forlengelse av hverandre, eller i hvert fall knyttet nært sammen. I Fangeisenrommet oppbevares det flere utstoppede villsvin og kostymer brukt til komedier, uten at det er lett å se

²⁰⁵ Hageredskapskammeret

²⁰⁶ Lilienskiold 1916: 49

²⁰⁷ Dyrefellekammeret

noen umiddelbar sammenheng her. Jegerkammeret inneholder jaktredskaper, og her ser vi igjen den sedvanlige tilknytningen mellom navn på rom og innhold. Det naturlige hadde muligens vært å ha det utstoppede villsvinet og jaktredskapene sammen, og vi vil ikke umiddelbart tenke at det er en link fra dette til teaterkostyme. Hvis det her er en link så er den godt skjult i dag. Det er nok heller trolig at det var greit å samle dette i et rom pga. plassmangel i de foregående.

Ut i fra hvordan dagboken beskriver samlingene til kurfyrsten ser det ut som om de fleste rommene er satt opp tematisk, og det blir tydelig for oss at de har adskilte funksjoner, noe som understrekes ytterligere ved navngivingen av rommene. Det er tydelig at kurfyrsten har forsøkt å plassere gjenstandene i rom hvor det ville være naturlig at de hørte hjemme. Vi ser at i enkelte av kamrene har han forsøkt å iscenesette gjenstandene slik at man kan se dem i den rette sammenhengen fra da gjenstandene var i bruk. Dette er tråden som går gjennom alle kamrene.

Likevel finnes det som nevnt unntak hvor rommene ikke følger dette oppsettet, og dermed ikke er så lette å tolke. Her er ingen tilsynelatende naturlig sammenheng mellom gjenstandene. Det kan være flere årsaker til dette. Det kan skyldes at det pga. rommets beskaftenhet ikke er lett å plassere gjenstanden på et annet sted, men det kan også hende at kurfyrsten har tillagt det en annen mening som vi i dag ikke ser.

Hvis vi sammenligner den opprinnelige samlingen og samlingen som Lilienskiold besøker hundre år etter, kan vi se at selv om det er kjøpt inn en god del nye gjenstander som skal gjøre samlingen mer verdig en adelsmann, så er samlingens preg vel ivaretatt, og vet man mer om samlingens opprinnelige eier er det lett å se at det fortsatt er mye av samlingen som kan gjenkjennes fra Augusts tid. Dette kan vi se både når det gjelder utstillingsprinsipper og gjenstandsmateriale.

Det er allikevel markante forskjeller. Størst er kanskje de mange verdifulle gjenstandene som vi finner igjen i de ulike rommene. Menzhausen (1985) mener at det viktigste rommet var det første rommet og at gjenstandene deretter sank i verdi.²⁰⁸ I August samling besto det første rommet av statuer og dyrbare og sjeldne gjenstander. Hundre år etter har fokuset blitt flyttet. Selv om det er slik at Lilienskiold finner mange verdifulle gjenstander her, så er det på langt nær noe skattkammer i den forstand. Det virker i større grad som om det er lagt vekt på den historiske verdien. Det er ganske beskrivende at det i det første rommet er ulike kopper og

²⁰⁸ Menzhausen 1985: 70

skåler og i tillegg et portrett av den opprinnelige samleren August, mens de mest verdifulle gjenstandene, i hvert fall i forhold til monetær verdi, har fått plass senere i samlingen.

Mange av gjenstandene kan vi finne igjen gjennom Lilienskiolds beskrivelser, og mange av gjenstandene har fått en annen verdi ved at de er flyttet til andre kammer. Et godt eksempel på skifte av fokus kan vi se ved «*En ræt Enhjørnings-Horn aff hvid farffve stimerit for 1 tønne Guld.*»²⁰⁹ Enhjørningshornet var på Augusts tid utstilt i det første rommet og det gir føde til tanken til Menzhausen om at det første rommet var det viktigste. Da Lilienskiold besøker samlingen er hornet flyttet til det tredje rommet.²¹⁰

Hva kan vi lese ut av dette? Betyr dette at enhjørningshornet har mistet verdi? Lilienskiold beskriver jo dens verdi til en tønne gull, så rent økonomisk er dette en praktgjenstand. Godtar vi premisset til Menzhausen så må vi jo nesten tro at verdien ikke er den samme lenger. Det er for øvrig mulig at hans hypotese stemte godt for August samling, men at den hundre år senere ikke stemmer like godt. Det kan være mange årsaker til at gjenstandene flyttes og vi kan tenke oss andre grunner til at hornet ble flyttet; i 1669 er hornet plassert sammen med fønikser og paradisfugler i kammer nummer 3 og som en del av et dyr passer det godt inn i den tematiske fremstillingen det er lagt opp til.

Den største delen av samlingen var i 1587 verktøy og redskaper. I Lilienskiolds beskrivelser av samlingen i 1669 er det vanskelig å få dette inntrykket da det ikke er noen konkrete benevelser av slike gjenstander. Dette kan skyldes både at redskapene er tatt vekk fra samlingen (evt. fått en mer bortgjemt plassering), at det er kjøpt inn såpass mange nye gjenstander i samlingen, at det ikke lenger er redskapskategorien som er i flertall, eller at Lilienskiold ikke synes det var verdt å nevne. Den nest største kategorien i samlingen til August var klokker.²¹¹ Dette er til forskjell fra redskapene fortsatt en stor del av samlingen, ikke nødvendigvis i betydningen tidtakere, men som urverk som drev ulike automata altså automatiserte figurer som ved hjelp av urverket kunne både spille og bevege seg. Det kanskje mest spektakulære av disse var skipet som i dag er utstilt på British Museum i London, «The Mechanical Galleon» (Figur 3):

It schib med sine folck, styremænd, trompetre oc herpauckenslagere hver haffde noch med sit at bestille. Paa skibet bleff præseniterit, huorledis Chuur Fyrsten gich udi stoer procession oc hælsede Kayseren, da opblæste trompeterne udi omskifte oc ved omvexlingen lodde igjen

²⁰⁹ Lilienskiold 1916: 37

²¹⁰ Menzhausen 1985: 70

²¹¹ Ibid.: 72

deris trompeter aff sig selff nedfalde. Alt saa naturel øffvet dog uden Menniskers anrøren fortdreffvet.²¹²

En stor del av hvordan gjenstandene oppfattes ligger ikke bare i hvordan gjenstanden er stilt ut, men i hvilken kontekst gjenstandene er plassert i. Som vi har sett er de fleste rommene satt inn i en sammenheng som skal gjøre det naturlig for den besøkende å se gjenstandens opprinnelige funksjon. Slik var det mulig for å forstå sammenhengene uten, i alle fall tilsynelatende, noen form for skriftlig

FIGUR 3: MECHANICAL GALLEON

forklaring. Guiden virker å ha en rolle som er mer knyttet til å fortelle underholdende

historier og er mer som en vert å regne, hvor han loser Lilienskiold gjennom rom etter rom, enn en kilde til informasjon. Det er med stor sannsynlighet at de stedene hvor Lilienskiold har utbrodert utover bare det å beskrive det rent visuelle ved gjenstanden er det guiden som er opphavet til disse historiene. Slike anekdotiske historier er det ikke mange av, men de få gangene det dukker opp er det i forbindelse med kurfyrsten og hans familie:

...Mit paa gulffvet seis 2de slags Cavalliers saasom med hinanden turnerendis, den ene aff dem representerede Augustum 1, den anden Christianum 1mum som udi slig færd haffde 55 gange tournerit, dog 5 gange ickun tabt. Oc med spydene haffde saa ofte løfftet hinanden fra hæsten med megen liffsfare...²¹³

²¹² Lilienskiold 1916: 39

²¹³ Ibid.: 46

4.2.1.1 PARATEKSTER

4.2.1.1.1 ILLUSTRASJONER OG FARGEBRUK

I enhver bok er illustrasjoner som regel den mest oppsiktsvekkende parateksten. Det er noe som øyet med en gang legger merke til og som skiller seg ut fra resten av teksten på en side. Lilienskiold har i dagboken tilført illustrasjoner og tegninger i ulike former og størrelser. Her vil jeg se nærmere på illustrasjonene og tegningene i dagboken i den hensikt å se hvorfor Lilienskiold har valgt å ha dem med. Tilfører de noe til teksten? Gir de mening i seg selv?

Terry D. Royce har forsøkt å sette opp måter å systematisere forholdet mellom det verbale og visuelle elementer, altså hvordan teksten forholder seg til bildene. Han kaller dette intersemiotisk komplementaritet²¹⁴. Han mener at tekst og bilde kan forholde seg til hverandre som repetisjon (identisk mening), synonymi (den samme eller lignende), antonymi (den motsatte mening), metonymi (forholdet mellom delen og helheten), hyponymi (forholdet mellom det generelle og ett eksemplar) og sammenstilling (det som er forventet).²¹⁵ I dagboken ser vi flest eksempler på repetisjon. Illustrasjonene er av selve gjenstandene og selv om vi i dag ikke har mulighet til å ta gjenstandene i nærmere øyesyn må vi gå ut i fra at Lilienskiold har forsøkt å illustrere de reelle gjenstandene han så i samlingen.

Det er for øvrig ikke bare illustrasjoner av gjenstander som dukker opp i dagboken. Det er også andre tegninger som utsmykker manuskriptet. Disse har tilsynelatende ikke noe forhold til selve teksten, men fungerer som skiller, for eksempel for å markere et nytt år. For hvert nytt år har Lilienskiold tegnet en plante som kan ha en tilknytning til området de befinner seg i. I 1670, da han har kommet til Roma er for eksempel avbildningen for det nye året en drueklase. Her kan vi ane Lilienskiolds interesse for naturen og floraen som han senere tok opp igjen i sitt senere verk *Speculum Boreale*.

²¹⁴ Thon 2011: 24

²¹⁵ Ibid.: 24

I tillegg markerer han også med en tegning når turen skifter retning, dvs. når han har kommet frem til Roma og begynner på tilbakereisen.

Tegningen avbilder en svevende engel som holder opp et banner hvor det står: «reisen fra Rom til Napoli med videre steder oc saa tilbage igjen».

Nedenfor står en engel som blåser røyk på en liggende romersk mann som lener seg på en akvadukt med en vulkan (muligens Vesuv) i bakgrunnen.

Tegningen er mest sannsynlig ikke en avtegning av et maleri, men en illustrasjon Lilienskiold har laget fritt fra fantasien med elementer fra Italia

(Figur 4).

FIGUR 4: TEGNING FRA DAGBOKEN S. 453

Den største delen av illustrasjonene er for øvrig kopiene som er laget av gjenstandene i de private samlingene. Lilienskiold har ikke illustrert alle gjenstandene, men han har gjort et utvalg. Hvilke utvalgsriterier han har benyttet seg av da han tok dette valget er vanskelig å si

noe om da det tilsynelatende ikke er noe bestemt mønster i forhold til gjenstander han har valgt å illustrere. Vi kan allikevel se enkelte tendenser.

Fra samlingen har Lilienskiold til sammen illustrert 29 gjenstander. Disse er fra ulike rom og er ulike typer gjenstander. Kan vi da likevel si noe om hvorfor Lilienskiold har valgt å illustrere akkurat disse gjenstandene? Det er flere årsaker til å benytte seg av illustrasjoner. Kanskje kan Lilienskiold ha trukket ut gjenstander han syntes var spesielt interessante eller på en måte viktige? Antakelig var dette en motivasjonsfaktor, men dette var trolig ikke den eneste grunnen.

Et fellestegn ved mange av tegningene er at det er sjeldne gjenstander som er valgt ut. Muligens kan dette ha vært gjenstander som det ikke finnes like til andre steder enn i Dresden-samlingen og dermed verdt å bevare for ettertiden og for eventuelle senere lesere av dagboken. Lilienskiold har også valgt ut flere av de tekniske innretningene. Logikken bak illustrasjonen av disse er ganske klar; uten å ha sett gjenstandene med egne øyne kan det være vanskelig å forstå denne teknologien, og illustrasjonen ble dermed et viktig tillegg og hjelpemiddel til beskrivelsen i dagboken:

Et seyerverch som 60 gange pro numero minutorum kastede een Kugle aff agath fra unden til offven op som siden gich 20 gange om ned ad igjen; naar kuglen kom op, slog en Mand paa Seyervercket 6 m. een stund.²¹⁶

Her har Lilienskiold laget en illustrasjon av urverket slik at vi som leser det i dag får en presis forståelse av hvordan gjenstanden både så ut og fungerte. Målet var å lage nøyaktige avbildninger av det han så.²¹⁷

Det er også klart at tegningene kan være lærestykker og holdepunkter for hukommelsen.²¹⁸ Lilienskiold besøkte flere private samlinger og mye av gjenstandsmaterialet gikk igjen fra samling til samling. For å skille dem fra hverandre kan vi tenke oss at det er enklere å ha en illustrasjon av en av gjenstandene for å huske dette. Kanskje kan også dette tyde på, at der dette var tilfellet var det fordi gjenstandsmaterialet her utmerket seg fra det Lilienskiold hadde sett liknende av i tidligere samlinger han hadde besøkt. Slik kan vi altså se at det å ha illustrasjoner sammen med notatene i dagboken tilfører en mening til materialet som ikke alene kan skapes av et rent tekstlig dokument.

²¹⁶ Lilienskiold 1916: 40

²¹⁷ Thon 2011: 105

²¹⁸ Ibid.: 106

Mye arbeid er lagt ned i illustrasjonene og det er variasjon i om han har brukt blyant for å illustrere (ofte på de tekniske gjenstandene) eller om han har brukt farger, eller kolorert tegningene. Det er helt klart at Lilienskiold har hatt en viss forståelse i forhold til hvordan han har valgt å fremstille illustrasjonene av gjenstandene. Fargebruken hans gjennom boken understreker dette. De mest tekniske gjenstandene er sirlig nedtegnet i blyant og nøye kopiert av gjenstanden slik at alle detaljer kom med. Det er helt klart at det her legges vekt på detaljlikhet og nøyaktighet.

Det er ikke mange av tegningene som er håndkolorerte, men to av disse; bildet av August og Christian IIs blå fløyelssal til hans hest er fargelagt. Dette gjør at detaljaspektet som er tilstede i blyanttegningene går bort, men vi aner at fargene spiller en større rolle. Hestesalen er sparsommelig beskrevet: «*Christ. 2de hæst med een sadell aff blaatt fløyell med ædelsteene offversat*»²¹⁹. Det som er spesielt med denne salen er for det første at den har tilhørt Christian II som jo kan beskrives greit ved hjelp av ord. Men i tillegg skiller denne seg ut ved at den er av blå fløyel med edelstener på. Fargen på tegningen hjelper til å skape dette inntrykket av den virkelige gjenstanden. Det blir viktig å få frem hva slags materiale den er laget av og å videreformidle de intense fargene med fløyelen som speilte seg i edelstenene den var innsatt med.

Kopien av bildet av August er også fargelagt, og her er det klærne hans som har fått farge. Dette er en gjenstand som skiller seg fra de andre i samlingen i det at det er et maleri av en hertug. Lilienskiold sin illustrasjon av tegningen blir dermed en kopi av kopien. Vi vet ikke hvordan det originale maleriet så ut, men det er klart at Lilienskiold har hatt et behov for å illustrere dette bildet. Dette er igjen en gjenstand som ikke er lett å beskrive med ord. Det ligger i maleriets natur at det fordrer å bli sett og ikke bare beskrevet. Om Lilienskiold har benyttet seg av de samme fargene som på maleriet skal forbli usagt, men fargeleggingen av klærne gjør at blikket trekkes mot dette og forsterker inntrykket av at dette er en adelig person. Mulig er det også at han ønsket å trekke oppmerksomheten vekk fra ansiktet da Lilienskiold aldri før hadde sett hertugen med egne øyne og at maleriet kanskje ikke var så godt i første omgang.

Et annet slående trekk er at Lilienskiold i blant markerer enkelte ord med farger. Dette har flere funksjoner. Det skiller seg ut fra resten av teksten samtidig som det trekker til seg oppmerksomhet fra leseren. Lilienskiold benytter seg av fargebruk gjennom hele dagboken.

²¹⁹ Lilienskiold 1916: 47

Jeg vil her se på fargebruken i tilknytning til gjenstandene. Tidligere i dagboken har han brukt farger for å skille ut steder og for å skille ut hvor mange mil de har reist, men dette gjør han ikke konsekvent gjennom journalen.

Det som er interessant er at fargebruken til Lilienskiold går igjen i listene han har laget av gjenstandene. Kategoriene er her delt opp i tre ulike farger; gul for «pretieuse», rød for «inventieuse» og lilla for «naturforanderlige» (se vedlegg bakerst i oppgaven). Ved nærmere øyesyn ser vi at det er de samme fargene som går igjen i enkelte av gjenstandene under. Dette kan være tilfeldig, men det er allikevel nokså påfallende at det bare er noen av gjenstandene som er kolorerte. Kan det være en sammenheng mellom ordene og fargene?

En mulig sammenheng kan være at de kolorerte gjenstandene kan stå i flere kategorier. Det er bare 15 av gjenstandene hvor ordene har en egen farge. Problemet med denne teorien er at det enkelte ganger er samme farge på gjenstand som i kategorien ovenfor. Dette hadde vært unødvendig med mindre gjenstanden hadde stått i en annen kategori. Den kanskje mest trolige teorien er at det helt enkelt er uthevinger av ord. Ser vi dagboken under ett så er Lilienskiolds bruk av kolorerte ord en måte å utheve steder, antall mil, hvor mye ting koster etc. Det er derfor trolig at han kunne ha fortsatt dette i listene. Fordi det er et håndskrevet dokument er det også begrenset med måter man kan utheve ord på. Å bruke en farge gjør at det er lett å finne igjen i etterkant uten å måtte lese gjennom hele teksten.

Hvorfor han i så tilfelle har valgt å utheve akkurat de gjenstandene er heller ikke noe vi kan si med sikkerhet, men det er mulig at han har valgt dem ut for bedre å kunne finne igjen eksemplarer han i etterkant ville sammenligne. Dette kan vi for eksempel se da han uthever tre ulike eksemplarer av deformerte barn; «2 ulike barn som hadde 2 hoder hver, et barn med et dyrehode under armen og en hane med mennskeføtter» var de utvalgte fra «naturforanderlige»-kategorien.²²⁰ Resten er fra «pretieuse»-kategorien og felles for alle de uthevede gjenstandene her er at det kun er materialet, som gjenstander er laget av, som er uthevet. Her er det vanskeligere å se noen sammenheng da ikke alle gjenstandene er uthevet. Igjen kan dette være gjenstander han har hatt spesiell interesse for eller på et senere tidspunkt ønsket å sammenligne.

²²⁰ Lilienskiold liste vedlegg

Beskrivelsen av samlingen er i dagboken gjort på en tørr og oppramsende måte, og likhetstrekkene mellom beskrivelsene og en moderne museumskatalog er slående.

Lilienskiold beskriver gjenstandene slik de fremstår for ham etterhvert som han beveger seg gjennom de ulike rommene. Vi får gjennom dette ikke bare et innblikk i hvilke gjenstander kammerne inneholdt, men også Lilienskiold sitt utvalg av gjenstander som var interessante nok til å ta med i dagboken, og ikke minst samlerens måte å sortere og utstille gjenstandene sine på. Enkelte av gjenstandene får også en mer utførlig beskrivelse enn andre og det er derfor interessant å se på hvilke gjenstander som har vekket denne spesielle interessen og hvilke som bare blir nevnt ved navn.

I følge Jahn Holljen Thon har de fleste som har behandlet reisejournalen til Lilienskiold blitt skuffet over at han bruker såpass mye plass på å referere til det han ser.²²¹ Den moderne leser vil nok forvente seg en beskrivelse av det som skjedde på turen, kanskje også en følelsesmessig beskrivelse av hvordan det opplevdes å besøke disse samlingene. Disse forventningene blir på ingen måte innfridd ved gjennomlesing av dagboken. Men selv om mangelen på adjektiver er stor så vil jeg her hevde at listene til Lilienskiold slett ikke er en skuffelse, men noe interessant (og unikt) som kan gi oss mer informasjon om både Lilienskiold selv og hvordan private samlinger på slutten av 1600 - tallet ble oppfattet. Gjennom hans nedtegnelser står vi ovenfor to ulike måter å systematisere kunnskapen på i forskjellige formater. En oversikt får vi gjennom dagboken og listene kan si noe om en utvelgelsesprosess som han har foretatt for å kunne sammenligne eller analysere gjenstandsmaterialet videre. Ved å sette opp gjenstandene i lister hadde han også muligheten til å se andre sammenhenger enn de han så ved besøket i Dresden. De to forskjellige oppsettene gir ulike tolkningsmuligheter.

Det er flere måter å gå frem på for å beskrive en slik samling, men karakteristisk for Lilienskiolds dagbok er at mange av gjenstandene ikke får noen utdypende beskrivelse. I den grad han har en personlig mening om gjenstandene så er det i klare, faktuelle setninger som med en skyte- og ladeinnretning som han finner i Tyhuset. Denne karakteriserer han som en «meget nøttig invention».²²² Med jevne mellomrom finner vi også gjenstander som har anekdotiske fortellinger knyttet til seg som med denne tavlen som han fant i kurfyrstens samling i Dresden:

²²¹ Thon 2011: 97

²²² Lilienskiold 1916: 42

En heel taffle med skriff, som een med sin fod skall haffve skreffven dog temmelig correct befindis. Maria Pakens er dog bedre og zirligere, hvilcket vaar een liden Mand, uden arme, som vaar giff oc skreff med Munden sampt traadde een traad med tungen udi een synaall oc slog knude derpaa, der oc med munden kunde blænde kortblader som ieg selff i Venetien haffver seet. Ellers vaar den første saa artig at hand brugte fødderne udi stæden for armene imod hans kone.²²³

Men dette er nok ikke et forsøk på å gjøre reisejournalen mer spennende. Vi må heller se det som en historie som var så nært knyttet til gjenstanden at den måtte nevnes. Det er selvsagt ikke lett å bevise at en mann hadde skrevet på tavlen ved hjelp av beina, men hadde han unnlatt å nevne dette hadde det bare vært en tavle med skrift noe som ikke hadde vært like imponerende. Gjenstanden hadde heller ikke hatt noe i et kuriositetskabinett, da gjenstanden i seg selv ikke er bemerkelsesverdig. Historien er altså med til å høyne gjenstandens status.

Beskrivelsene av gjenstandene var nokså kortfattede, og det kan være flere årsaker til dette. En grunn kan være at gjenstandsmaterialet var såpass stort at det å foreta en videre utdypning eller analyse av disse ville vært svært tidkrevende. Dette kunne også gått ut over mengden materiale Lilienskiold kunne tatt med i dagboken. I følge Thon er det faktum at Lilienskiold nøyde seg med å nedtegne gjenstandene et tegn på at kunnskapen om dem allerede var kjent²²⁴. Dette er godt mulig at stemte med tanke på at flere reisende hadde tatt samme turen og med stor sannsynlighet nedtegnet de samme gjenstandene i sine reisedagbøker. Jeg tror selv at dette bare er en del av forklaringen. Da Lilienskiold velger å skrive ned så mange gjenstander i sin dagbok er en sannsynlig forklaring på dette at det gav uttrykk for samlingens bredde og variasjon. Det illustrerer for leseren den enorme mengden gjenstander som Dresden-samlingen faktisk besto av og også hvor mange ulike type gjenstander som var samlet inn.

²²³ Sommerfelt: 37

²²⁴ Thon 2011: 100

KAPITTEL 5: LILIENSKIOLD SOM LISTEFØRER

Thon knytter Lilienskiold til fire sosiale roller som han etterhvert kom til å gå inn i; studenten, listeføreren, billedbetrakteren/illustratøren, og den «adelige in spe».²²⁵ Å se på Lilienskiold som en listefører er ingen overdrivelse fra Thon sin side. Lilienskiold har i tillegg til oppramsingen av gjenstandene i dagboken laget et kjemperegister over alle de gjenstandene han så i løpet av turen, møysommelig sortert etter kategori og sted (Se vedlegg).²²⁶ I Lilienskiolds lister er informasjonen nedtegnet i ulike kategorier som for eksempel byer, templer og antikke strukturer, berg, elver og innsjøer. Til sammen består listene av 16 sider hvor innholdet i dagboken på ulike måter er strukturert og organisert under forskjellige kategorier. Gjenstandene fra de private samlingene Lilienskiold besøkte finner vi stort sett igjen i 4 av sidene under tre kategorier, og fokuset vil derfor ligge på disse. En oversikt over listene ligger som vedlegg bakerst i oppgaven.

Å sette opp ting i kategorier og lister er en egen vitenskap. Hva slags kategorier Lilienskiold velger å bruke sier noe om hvordan gjenstandene i dag oppfattes for en leser. Det er ikke likegyldig hvilken kategori han velger å bruke, heller ikke hvilke kategorier han velger å plassere en gitt gjenstand i, og samtidig er det også interessant å se på hva slags gjenstander som ender opp under samme kategori. Både ved å se på listeføringen og ved å sammenligne disse kategoriene med de opprinnelige kategoriene i kurfyrstens samling vil det gi større innsikt i hvordan Lilienskiold har arbeidet med materialet i etterkant, og også hvordan han selv har oppfattet samlingen. Lilienskiold benytter seg, som tidligere nevnt, av tre ulike kategorier som han plasserer mange av gjenstandene fra ulike private samlinger inn i. Disse er «Pretieuse», «Inventieuse» og «Naturforanderlige». Ser vi kun på kategoriene får vi som lesere visse forventninger til hva som kan ligge i kategorivalget til Lilienskiold.

«Pretieuse» får oss gjerne til å tenke på det engelske ordet «precious» som vi på norsk ofte oversetter med ordet «kostelig» eller «dyrebart». Selve begrepet er nokså vidt og kan for så vidt henlede tankene til ulike assosiasjoner. Dyrebart er noe vi setter veldig høyt, ofte kan det også ha en sammenheng med noe som er sjeldent, og derfor er dyrebart fordi det ikke er lett å få tak i, noen ganger kan det også være noe vi ikke kan leve foruten. Mange vil nok også få assosiasjoner til gjenstander som er av stor monetær verdi, det være seg gullmynter, rubiner eller andre gjenstander av edle metaller.

²²⁵ Thon 2011: 98

²²⁶ Denne finnes ikke i den digitaliserte versjonen av boken, men i den scannede, illustrerte versjonen.

«Inventieuse» er et begrep som igjen lett kan forbindes med et engelsk begrep nemlig «inventions». På norsk ville vi oversatt dette med «oppfinnelser». Selv om dette begrepet ikke er så tvetydig som «Pretieuse»-begrepet er det allikevel en kategori som kan romme uendelig mye. Det er heller ikke en kategori som konkret sier noe om hva slags type gjenstander den innbefatter; den deler for eksempel ikke «bord» fra «stol» eller fra «gaffel» for den saks skyld. Likevel ligger det en forventning til kategorien. Oppfinnelser er ofte noe som er nytt, noe som vi ikke har sett før uten at det nødvendigvis trenger å være det. Ofte har de en praktisk betydning som er knyttet til fremskritt, men det er heller ikke et absolutt kriterium for at det skal kunne havne i denne kategorien. «Inventieuse» kan også gi assosiasjoner til noe «innovativt» det vil si noe nyskapende, ikke nødvendigvis fordi det er nytt, men fordi det er en forbedring eller endring av noe eksisterende.

Den siste kategorien, «Naturforanderlige», er kanskje den vanskeligste kategorien for oss i dag å forholde oss til, da dette er et begrep som ikke benyttes mye i dagens tale- eller skriftspråk. Det er to mulige meningsfortolkninger som ligger i dette begrepet; det kan enten være gjenstander som endrer naturen, eller gjenstander som på en eller annen måte enten er endret eller skapt av naturen. Naturforanderlige er et dikotomisk begrep dvs. at det har en motsetning. Derfor er lett å få følelsen av at det her burde vært en kategori som het menneskeforanderlige, endret eller skapt av mennesket. Lilienskiold velger her å ikke gjøre dette, og vi kan stille oss spørsmålet hvorfor en slik åpenbar kategori ikke ble benyttet, da det med disse kategoriene kan virke som om det er store nivåforskjeller innenfor kategoriene. Kanskje var det fordi mye av materialet var menneskeskapt og at han hadde et behov for å innsnevre gjenstandene på en bedre måte? Kanskje tenkte han at det var underforstått at det som ikke er naturforanderlig er skapt av mennesket? Muligens var det en kombinasjon av begge. Sikkert er det i hvert fall at kategoriene er nøye gjennomtenkt. Det er et stort gjenstandsmateriale og det faktum at han fikk plassert dem innenfor bare tre kategorier er en prestasjon i seg selv.

Ved første øyekast kan listene virke nokså kaotiske, men ser vi nøyer på dem er det likevel en struktur. Listene er sortert i de ovenfornevnte kategorier, men gjenstandene er et sammensurium av gjenstandsmaterialet fra flere samlinger, ikke bare fra kunstkammeret i Dresden. I mange av tilfellene er det greit å plukke ut hvilke gjenstander som tilhørte Dresden-samlingen da det er nedtegnet bak mange av gjenstandene. Dette er markert med «Dres.», «Dr.» og i enkelte tilfeller bare «D.» På mange av disse gjenstandene er for øvrig dette ikke gjort og vi kan spørre oss om dette er tilfeldig eller ikke. Det er lett å fastslå at dette

er en tilfeldighet og en forglemmelse da det tross alt er mange gjenstander å holde rede på. Ved nærmere øyesyn kan vi for øvrig se tegn som kan tyde på at det ikke er så lett å avfeie dette som en ren forglemmelse.

Da han både har med gjenstander fra alle samlingene og disse er satt opp i mer eller mindre alfabetisk rekkefølge innenfor kategoriene, gir dette sterke indikasjoner på at han har skrevet addendaet etter at han har besøkt dem, muligens også at listene er skrevet etter at han var kommet hjem til Danmark-Norge. Hvis det er slik at han har jobbet med dette materialet i løpet av en kort periode, så virker det ganske usannsynlig at han ville ha nedtegnet enkelte av gjenstandene med stedsnavn ut i fra hvilken samling gjenstanden kom fra, og latt andre gjenstander stå uten stedsnavn. Hvis vi tar utgangspunkt i at Lilienskiold med vitende og vilje har valgt å sette stedsangivelse på enkelte av gjenstandene er det interessant å se nærmere på hvorfor han har valgt å sette det opp på denne måten. En årsak kan være at det er to like gjenstander, men fra ulike steder. Vi ser dette som eksempel både ved «Enhjørningshorn estimerit for 1 tønne Guld»²²⁷ som er satt sammen med to andre enhjørningshorn funnet henholdsvis i samlinger i Napoli og Venezia og «Chameleon»²²⁸ som også er tilstede i samlingene i Roma og Bologna. Dette kan være en fornuftig måte å skille gjenstandene fra hverandre på for å unngå forvirring. Til en viss grad ser vi altså at dette er en mulig årsak til at det er satt opp slik det er gjort. Likevel må det også være en annen årsak til dette oppsettet da det også står stedsangivelser på enkelte av gjenstandene det ikke finnes maken til i andre samlinger.

En annen mulig årsak kan være at det skal fungere likt som et moderne register.

Stedsangivelsen kan bli brukt slik at det skal være enkelt å finne igjen gjenstanden i boken, enten fordi det var interessante gjenstander og av den grunn var det viktig både for Lilienskiold og eventuelle andre lesere å få mer informasjon om gjenstanden enn det som står i listen, eller fordi det var en intrikat eller vanskelig tilgjengelig gjenstand hvor det var nødvendig med tilleggsinformasjon for å forstå hva slags gjenstand det dreide seg om for eksempel «Phoenix til Dred.»²²⁹ og «invention at bringe den største port op med».²³⁰ Dette kan også være med å vise hvilke gjenstander Lilienskiold synes det var verdt å merke seg fra reisen.

²²⁷ Lilienskiold 2003: 552

²²⁸ Ibid.: 552

²²⁹ Ibid.: 553

²³⁰ Ibid.: 552

Lilienskiold kunne ha satt opp listene sine i mange ulike kategorier. Et logisk valg for å kunne skape en enkel og ryddig oversikt over gjenstandene kunne for eksempel være å bruke stedene han har besøkt som egne kategorier. Da valget allikevel faller på andre kategorier kan dette skyldes at han allerede har, dog ikke i listeform, gjort dette i dagboken. Dette tyder på at listene er noe mer enn det et moderne register gjør. Det er ikke, i hvert fall hovedsakelig ikke, for å kunne finne raskt frem i dagboken at denne listen er laget. Årsaken må være en annen.

Ser vi på alle trekkene sammen kan vi nærme oss en forklaring på hvorfor det er satt opp på denne måten. Som nevnt er gjenstandene satt opp innenfor sin kategori i en mer eller mindre alfabetisk rekkefølge. Som en logisk konsekvens av denne alfabetiseringen havner likelydende gjenstander ved siden av hverandre i listen. Dette gjør det mulig på en enkel måte å sammenlikne gjenstandene. Ser et enhjørningshorn likt ut i Dresden og Napoli? Har de samme slags oppfinnelser i Tyskland og Italia? Denne slags type spørsmål er enklere å besvare når man får en oversikt over innholdet i samlingene på de ulike stedene og har mulighet til å sammenlikne både gjenstander og museer ut i fra gjenstandsmaterialet.

For virkelig å forstå kategoriene ut i fra Lilienskiold sitt synspunkt er det viktig å se på hvilke gjenstander han har plassert i de ulike kategoriene. Vi kan gå ut i fra at antall gjenstander har gått betraktelig opp fra gjennomgangen av gjenstander i 1587 hvor samlingen inneholdt 10 000 gjenstander. Av mer enn 10 000 gjenstander har Lilienskiold gjort et utvalg av hva han har valgt å ha med i egne lister. Fra Kurfyrstens samling finner jeg 35 av gjenstandene nevnt i Lilienskiolds lister. Herunder er 27 av dem fra selve kunstkammeret; 3 fra Rapirkammeret; 2 fra Gartenzeugkammeret; 2 fra Tyhuset og 1 fra Pistolammeret. Da selve Kunstkammeret var det klart største med flest gjenstander er det ikke overraskende at tallet på antall gjenstander er stort akkurat her.

Av de 35 gjenstandene er 12 kategorisert som «Pretieuse», 18 av dem som «Inventieuse» (usikkert om 4 av dem egentlig hører til Naturforanderlige-kategorien), og 6 av dem som «Naturforanderlige». Disse tallene understreker altså det som tidligere er skrevet om Dresden samlingen; at den inneholdt mange tekniske oppfinnelser, instrumenter og verktøy. At det er et såpass stort antall gjenstander som er klassifisert som «Pretieuse» kan overraske mer, men som tidligere nevnt ble det kjøpt inn et stort antall gjenstander etter August I.s død, og dette sammen med inventarlisten i dagboken, er et klart tegn på at samlingen har tatt en ny retning. Det beskjedne tallet av gjenstander som er kategorisert under «naturforanderlige»- kategorien er også i tråd med tidligere beskrivelser av samlingen. Kurfyrstens samling har ikke vært noen

stor samling av naturalia, og det virker som om dette heller ikke er noe samlingens nye eier har lagt stor vekt på.

«Pretieuse»- kategorien består av flere ulike type gjenstander som er både til bruk og til pynt, men det som er felles for alle gjenstandene i denne kategorien er at materialet det er laget av spiller en stor rolle. Dette ser vi veldig tydelig i de tilfellene hvor gjenstandene står klassifisert etter materiale og ikke etter navn på selve gjenstanden f.eks. «Topaz = Schaal. Dresd.».²³¹ Denne kunne ha vært kategorisert under «s» for skål, men Lilienskiold velger i stedet å trekke frem topas som det viktige her. Tatt i betraktning at dette står under kategorien «pretieuse» gir det stor mening at han tar utgangspunkt i det som faktisk gjør gjenstanden dyrebare. Ved nærmere øyensyn er ikke dette tilfelle på alle gjenstandene, i enkelte tilfeller er også selve gjenstanden kategorisert først som f.eks. enhjørningshornet, "En ræt Enhjørnings-Horn aff hvid farffve stimerit for 1 tønne Gull..."²³² Vi ser at den er verdt mye, men ikke nødvendigvis på grunn av materialet den er laget av, men på grunn av at den er sjelden, eller vanskelig å få tak i.

I «Inventieuse»- kategorien finner vi en mengde gjenstander som er så spesielle at det ikke nødvendigvis eksisterer maken til dette i dag. De har til felles at det er kompliserte konstruksjoner som ofte er drevet av urverk. Dette kan vi virkelig få inntrykk av i beskrivelsen til Lilienskiold av den mekaniske fremstillingen av Kristi fødsel:

«Et authomaton aff sølff forarbeidet som representerede Christi fødsell udi ald sin action, saasom først ved himmelens obning oc englenis musique, huoreffter hyrderne kom oc siden kongerne, ved huis bortgang Joseph vuffed, Asenet oc Oxen brølede oc sprang, mens effter alt dette vaar passerit, spilled det endoc aff sig selff den melodie Wie hoch leuchtet der Morgenstern ».²³³

Kategorien består for øvrig ikke bare av instrumenter og tekniske oppfinnelser, men også håndverk som er sirlig utført av menneskehender som to av samlingens eksempler på miniatyrkunst som var en populær samlegjenstand i flere kunstkamre²³⁴: «185 ansigter alle udi een kirsebærsteen udgraffne, oc det saa næt at mand maatte betiene sig aff it perspectiv-glas til den at kunde erkiende»²³⁵ og «en liden Been-Vogn med hæste oc folch aff samme sort udarbeidet, dog saa læt, at en Loppe kunde den fortræcke».²³⁶ Dette er eksempler på det ypperste av håndverk, og er også gjenstander som er de eneste av sitt slag. Det er altså denne

²³¹ Lilienskiold 2003: 554

²³² Lilienskiold 1916: 37

²³³ Ibid.: 40

²³⁴ Mordhorst 2009: 113

²³⁵ Lilienskiold 1916: 40

²³⁶ Ibid.: 42

kategorien som huser de fleste av håndverkene i Lilienskiolds listeoppføring. Kategorien «Inventieuse» dekker mye av det jeg etterlyste tidligere i kapittelet med en egen kategori som het «menneskeforanderlige».

Sett ut i fra Kurfyrstens samling og også Lilienskiolds lister er «Naturforanderlige» den minste kategorien. Her er et mangfold som er uttrykt gjennom vektleggingen på det merkverdige og sjeldne. Stort sett består kategorien av skjeletter og deler av dyr og fabeldyr. Disse er altså ikke menneskeskapt, men en del av den fantastiske gudeskapte/naturskapte verden. Til forskjell fra de andre kategoriene går det tydelig frem av Lilienskiolds liste at han innenfor «naturforanderlige»-kategorien i tillegg til å gruppere gjenstandene alfabetisk har forsøkt å gruppere etter type. Det er kun en overskrift under «Naturforanderlige» og det er «Monstra». Tilhørende denne kategorien finner vi det vi i dag ville kalle misfostre dvs. dyr og mennesker som ikke følger normalen. Dette kan være barn med flere hoder, haner med menneskeføtter og andre abnormaliteter. Det er ingen slike gjenstander nedtegnet fra kurfyrstens samling. De neste samlingene av gjenstander er ikke markert med egen overskrift, men vi ser at det er et skille mellom kategoriene da det er hoppet over flere linjer før neste kategori begynner. Neste skille Lilienskiold gjør er en kategori som inneholder ulike landdyr og her kan «...it anaterit Chamelæon»²³⁷ og «...Schelaton aff det dyr Chamelæon»²³⁸ nevnes fra samlingen til kurfyrsten. Deretter tar Lilienskiold for seg ulike typer fugler hvor både «Phænix, aff een incarnat farffve med Crone paa hoffvedet aff naturen, den vaar dog ej udaff Ørnens storlighed, som Rinius foregiffver» og «Paradisfugel uden fødder, dog aff kiønne feyre»²³⁹ er nevnt. Så går han over til gjenstander som på en eller annen måte er knyttet til sjøen, med noen unntak. Her er blant annet «Ribbenet av den Sijrene som Printz Moritz selff skiød udi Brasilien...»²⁴⁰ nevnt. De siste to kategoriene til Lilienskiold inneholder ulike typer planter, og gjenstander som har gjennomgått en form for forvandling. Dette er eksempelvis korn, brød eller menneskehoder som har blitt til sten. Det siste er antakelig tatt med som en manifestasjon av naturens lek.

Gjenstandene er plassert under sine respektive kategorier, men ser vi nærmere på listen er det mulig at det finnes et unntak. Nederst i kolonnen som tilhører gjenstandene som er merket «Inventieuse» er det markert en strek, og de gjenstandene som befinner seg under denne hører mer hjemme i «Naturforanderlige»-kategorien enn noe annet sted. I denne gruppen er det to

²³⁷ Lilienskiold 1916: 41

²³⁸ Ibid.: 38

²³⁹ Ibid.: 38

²⁴⁰ Ibid.: 38

typer gjenstander. Det ene er ulike former for steiner, ofte som har falt ned fra himmelen som f.eks. «*En hvid stierne-steen fuld aff smaa stierne oc huller*»²⁴¹ og magneter som «*Den lille Magnet som drog den usigelige byrde aff Jern*».²⁴² Den andre kategorien er bein og tenner av ymse slag som «*Laarbenet aff een Kiempe aff en halff Centners tyngde. Item hans Kindtænder den mindste deraff som en knyt næffve at se*».²⁴³ Hvorfor disse er satt i en egen kategori kan vi bare gjette oss til. Det kan selvsagt ha vært tilfeldigheter som førte til at Lilienskiold satt opp disse gjenstandene for seg under «Inventieuse»-kategorien, men det kan også hende at han med vitende og vilje har plassert dem der. Har det i såfall en betydning? Kanskje var det slik at dette var gjenstander som var vanskelig å plassere i en egen kategori. Det kan også hende at kategoriene kunne plasseres i flere av kategoriene, at det var et grensetilfelle. Kanskje kan vi tenke oss at dette var noe Lilienskiold så på som en form for «naturforanderlige inventioner», dvs. naturens oppfinnelser.

For mange av gjenstandene er det ikke utenkelig at de også kunne ha passet inn i en av de andre kategoriene. Lilienskiold har, med mulig unntak av gjenstandene som er beskrevet ovenfor, allikevel en klar formening om hvilke gjenstander som skal hvor. Uten å gi oss noen videre forklaring har han satt opp gjenstandene i lister under kategorier som i dag kan virke fremmede. Selv om det er umulig å få et fasitsvar på hvorfor Lilienskiold har valgt å gjøre det på den måten er det flere ting vi med rimelig sikkerhet kan fastslå. Lilienskiold har gjort et utvalg av gjenstander som han har bearbeidet i listene sine. Vi kan med ganske stor sikkerhet si at de gjenstandene som ble utvalgt var gjenstander som Lilienskiold hadde et forhold til, enten det var pga. deres merkverdighet og sjeldenhet eller om det rett og slett var gjenstander som Lilienskiold været en spesiell interesse for. Uansett hvilken motivasjon som ligger bak, er listene et uttrykk for den kunnskapen han har tilegnet seg, det han synes er verdt å huske og som han sitter igjen med etter reisen.

²⁴¹ Lilienskiold 1916: 41

²⁴² Ibid.: 38

²⁴³ Ibid.: 38

5.1 MELLOM ORDENE OG TINGENE

Fra deres spede begynnelse til i dag har et av fellestegnene for museer og samlinger vært utstilling av gjenstander. Det er for øvrig ikke bare dette museene gjør. I tillegg synliggjør de hvordan gjenstander er beslektet til ord, navn og konsepter. Vi kan si at de stiller ut representasjonssystemer.²⁴⁴ Gjennom sine utstillinger setter museene fokus på utfordringen det er å se sammenhengen mellom ord og ting. Dette tydeliggjøres i stor grad gjennom de førnevnte epistemene. I renessansens episteme forsøkte man å finne denne sammenhengen ved hjelp av signaturer i gjenstanden. I det klassiske epistemet ble sammenhengen forsøkt tydeliggjort ved klassifikasjon og taksonomi, noe vi har sett at Lilienskiold gjennom sin listeføring har forsøkt å gjøre.

Men hva skjer egentlig når Lilienskiold flytter gjenstandene over fra kurfyrstens museumssamling til et register i sin egen dagbok? Det er en stor forskjell mellom den fysiske og den skrevne samlingen selv om de begge tar utgangspunkt i det samme gjenstandsmaterialet. Det som kanskje er den mest påfallende forskjellen er at det fysiske rommet begrenser gjenstandens utfoldelse i rommet,²⁴⁵ og dette igjen setter begrensninger for hvordan gjenstandene systematiseres. De fysiske begrensningene er forøvrig ikke gjeldende på samme måte i Lilienskiold sine lister, og han har full frihet til å kategorisere gjenstandene slik han selv ønsker. Likevel er listene ikke en fullgod erstatning for den fysiske samlingen. Lilienskiold har blant annet ikke tilgang til selve gjenstanden annet enn gjennom beskrivelsene og illustrasjonene han har laget. Både det fysiske, taktile og visuelle ved samlingen forsvinner.

Lilienskiold plasserte gjenstandene, om enn kun på papiret, i andre konstellasjoner slik at han på den måten kunne se nye meningssammenhenger. Han endret altså konteksten til gjenstandene og satt dem opp i andre kategorier for slik å få ny kunnskap. Slik hadde han råderett over alle gjenstandene og disse måtte nå føye seg etter Lilienskiolds penn. Det er de samme gjenstandene på papiret som er i den fysiske samlingen, men på papiret har de både fått en ny struktur og et nytt liv. På en helt annen måte enn den fysiske samlingen er den blitt formbar slik at Lilienskiold hadde full råderett over alle gjenstandene. Slik kunne han på en enkel måte plassere og omplassere dem slik han mente at de burde stå. Hvor kurfyrsten hadde

²⁴⁴ Lord 2006: 6

²⁴⁵ I mange av kuriositetskabinettene er gjenstandene satt hulter til bulter, og vi ser også i mange samlinger at plassen er godt utnyttet da både tak og vegger er tatt i bruk.

skapt sitt eget lille mikrokosmos der han ved å eie gjenstandene også kunne «eie» verden, så hadde Lilienskiold bokstavelig talt på papiret gjort det samme.

Eierskapet, enten det er til fysiske gjenstander eller nedskrevne ord uttrykker en form for makt. Vi kan i så måte si at Lilienskiold hadde forskjellige former for makt. For det første hadde han en form for narrativ makt. Ved å nevne gjenstandene kunne han tillegge dem symbolverdi, eventuelt gjøre verdien mindre ved å unnlate å nevne dem. Slik kunne han begrense eller forsterke gjenstandens popularitet. Han hadde også en fortolkende makt ved at han hadde muligheten til å sette gjenstandene inn i ulike sammenhenger for slik å skape nye meningssammenhenger.

Det ligger en form for tvetydighet i forholdet mellom det fysiske og det skrevne. For selv om Lilienskiold har tatt en form for eierskap til samlingen ved å skrive den ned og startet arbeidet med å kategorisere med den betyr ikke dette at den slutter å opphøre. Samlingen er den samme, men nå også i en annen form. Å sammenligne de to representasjonssystemene kan være problematisk da de er såpass forskjellige, og det ville da heller ikke være helt riktig å sidestille dem. Samlingene er radikalt forskjellige da kurfyrstens gjenstander er taktile og konkrete, mens Lilienskiolds samling er abstrakt og immateriell. Det er likevel mulig å se på likheter og forskjeller mellom de to samlingene ut ifra utgangspunktet at samlingene er redskaper som brukes til å komme frem til ny kunnskap på. Samlingene, som var en representasjon av verden i miniatyr, gjorde altså sitt til at kunnskapen ble mer håndgripelig og lettere å få oversikt over. Kunnskapen var hele tiden i samlingen, men det krevde en viss tolkning for å finne de rette sammenhengene som igjen skulle bidra til ny viten.

Et forsøk på å tekstualisere samlingene kan vi se gjennom museums kataloger, og Lilienskiolds lister har mye til felles med disse. Berømte samlinger ble ofte nedtegnet i kataloger slik at man hadde visuelle hjelpemidler i sine diskusjoner. Inventarlisten fra kurfyrstens samling i 1587 kan også, i tillegg til å være en oversikt over gjenstandene, ha vært skrevet med dette i tankene. De nedskrevne samlingene kunne være en god måte å få oversikten over samlingen på uten å ha den tilgjengelig. Gjennom beskrivelsene kunne Lilienskiold i etterkant gjenoppleve minnet om hvordan det var å besøke samlingen, han har gjennom sine illustrasjoner og nedtegnelser forsøkt å oppsummere besøket og samlingen for sine lesere, men kanskje viktigere- seg selv. Selv om han ikke eier den fysiske samlingen så har han kunnskapen om den, og kan slik bygge videre på de innsamlede fakta.

Vi kan fastslå at Lilienskiold har gått grundig til verks i sin beskrivelse og systematisering av gjenstander, og det er helt klart at dette har hatt en stor påvirkning som en metode til kunnskapsforståelse. Men hva fikk Lilienskiold ut av dette? Vi vet at samlingene var en måte å få kunnskap på og å forstå verden. Da gjenstandsmaterialet, i tråd med datidens samlinger, var omfattende og variert, dukket det naturlig opp tomrom mellom de arrangerte gjenstandene. For å fylle disse hullene trengtes kunnskap, en kunnskap samlerne kunne få blant annet ved hjelp av kunnskapsrike reisende.²⁴⁶ Tanken om at all informasjon kunne samles mellom to permer er sammenlignbar med tanken om å skape et mikrokosmos i en samling.²⁴⁷ En samling kunne dermed overføres til papiret, enten gjennom det skrevne ord, eller gjennom illustrasjoner. Samlingen kunne også ved å skrives ned i lister eller tekster åpne opp samlingen for et større publikum. Vi kan si at papirversjonen av samlingen fungerte som en sosial utjevner. Å samle gjenstander var som regel forbeholdt de rike og mektige, men for å samle informasjon i et kompendium trengte man bare arbeidsvilje og en god posisjon i «res publica literaria».²⁴⁸ Samtidig var det heller ikke alle forunt å få innpass hos keisere og fyrster for å se deres private samlinger, ei heller det å legge ut på en dannelsesreise. Alle som i senere tid leste reisejournalen til Lilienskiold kunne få en oversikt over hvordan kurfyrstens kunstkammer så ut gjennom beskrivelsene som er gjort. På den måten har han på mange måter demokratisert samlingen.

En annen ting Lilienskiold gjør når han setter opp disse listene er å sette gjenstandene inn i en ny sammenheng. På den måten kan han utforske han og gir gjenstandene en annen mening enn den tidligere hadde hatt. For eieren av den fysiske samlingen kan derfor en paradisfugl ha en helt annen mening enn det den hadde for Lilienskiold. Ved å sette opp noe i lister og å kategorisere gjenstander skaper man en orden, ikke bare i den forstand at det er lett å finne igjen informasjonen senere, men også slik at gjenstandene og kunnskapen om gjenstanden kan tolkes for så og plasseres inn på passende sted i universet.

Det er altså ikke tvil om at kunnskapsforståelse var et motiv for Lilienskiolds del. Men er det riktig å hevde at dette var eneste motivasjon? De grundige, nøyaktig nedtegnede gjenstandene, systematiseringen og hvor stor del av reisejournalen som blir brukt til å ta for seg besøk hos private samlere antyder at Lilienskiold hadde en interesse utover dette- at også han var en slags samler. Lilienskiold har fått et eierskap til samlingen, som han selv har

²⁴⁶ Stagl 1995: 113

²⁴⁷ Ibid.: 115

²⁴⁸ Ibid.: 119- 120

utformet ut i fra gjenstandsmaterialet i samlingene. Samlingen har naturlig nok fått en annen struktur og mangler de kvalitetene som en fysisk gjenstandssamling har, men det viser allikevel at samlingen spiller en viktig rolle for Lilienskiold, den er mer enn en nedskrevet beskrivelse av kurfyrstens samling. For hva er vel en samling annet enn en materialisering av en kategorisering?

KAPITTEL 6: KONKLUSJON

Jeg har i denne oppgaven forsøkt å si noe om Lilienskiolds registrerende og samlende virksomhet i forhold til hans besøk i kunstkammeret til kurfyrsten i Dresden. I løpet av sin reise besøker han private samlinger, deretter nyttiggjør han seg kunnskapen ved å skrive den ned og tilslutt systematiser han disse gjennom listene sine.²⁴⁹ Jeg har her forsøkt å få frem Lilienskiolds særegne interesse for gjenstandene i kuriositetskabinettene og kunstkamrene han besøkte. Dette understrekes i hans biografi.

Gjennom Lilienskiolds dagbok får vi innblikk i et personlig møte med 1600 – tallets samlingskultur. De private samlingene var viktige verktøy for kunnskapsforståelsen i det 17. århundre. Ved å samle inn særegne og kuriøse gjenstander kunne man lettere se sammenhenger og slik få en større forståelse av verden. Samlingene var også en verden i miniatyr som skulle speile den virkelige. Slik kunne man få en bedre oversikt over en verden som var i stadig endring.

Kategorisering og strukturering av gjenstander var en viktig faktor i kunnskapsforståelsen på 1600 – tallet, og kunnskapen Lilienskiold tilegnet seg og metodene han har benyttet seg av til å fortolke og omfortolke gjenstandene i samlingen er i tråd med den taksonomiske ånden innenfor det klassiske epistemet. Gjennom å sette opp gjenstander i ulike kategorier kunne han skape nye meningssammenhenger han tidligere ikke hadde sett. Lilienskiold kan slik sees på som et barn av sin tid. Han representerer den samlende og registrerende virksomheten med utgangspunkt i sin reisejournal og hans listeføring av gjenstandene i sitt addendum i dagboken. Konkret hvilke sammenhenger Lilienskiold så ut i fra de ulike kategoriene han hadde satt gjenstandene inn over får vi nok aldri vite, men jeg har i analysen av samlingen og listene forsøkt å komme med noen mulige forslag.

Som listefører bygger Lilienskiold opp en kulturell kapital som han senere kunne videreutvikle, og bruker da også kunnskapen han har tilegnet seg i løpet av turen da han skrev sitt senere verk, *Speculum Boreale*. Samtidig kan vi også si at han i tillegg til å bygge seg opp en kulturell kapital bygger opp en slags samling. På samme måte som adelige og fyrster dannet private samlinger, sitt eget lille mikrokosmos, som et tegn på sin makt over naturen og makt over verden, kan Lilienskiold om enn i en annen versjon bruke listene sine til det samme. Her er han herre over gjenstandene. Gjennom listene kan han velge å sette

²⁴⁹ Thon 2011: 102

gjenstandene i andre kategorier enn kurfyrsten ville valgt, og han har også mulighet til å omorganisere disse ved et pennestrøk.

Reisen mot denne konklusjonen har vært lang, og jeg har gjennom oppgaven forsøkt å analysere et tekstmateriale gjennom å kontekstualisere den, og lik Lilienskiold har jeg også forsøkt å se nye meningssammenhenger ved å se på materialet på en ny måte. Da materialet er såpass gammelt og det ikke finnes noen måte å konsultere hovedpersonen på har mange av spørsmålene som har dukket opp underveis forblitt ubesvart. Jeg har allikevel gjennom analysen av dagboken og listene forsøkt å formulere dem, da det ofte er vel så viktig å stille spørsmålene som å forsøke å besvare dem.

7. KILDE- OG LITTERATURLISTE

- Brandt, J. Rasmus. «ROMA AMOR. Hans Hansen Lilienskiolds studiereise gjennom Europa til Roma 1668 – 1671» i *Nærhet og avstand. Kulturelle forbindelser mellom Norden og Italia gjennom tidene*, redigert av Brandt, J. Rasmus og Roy Eriksen, 22 - 44. Novus Forlag, 2000
- Brenna, Brita «Halvannen tekopp av kokosnøttskall: Vitenskapelige og sosiale gjenstander i 1700 – tallets samlingskultur» i *Agora: Journal for metafysisk spekulasjon* Nr. 3, 24. årgang 32 – 52. Otta: AIT Trykk Otta AS, 2006
- Dahl, Willy. *Fortellingen om Bergen*. Bergen: Eide Forlag, 2000
- Dyrvik, Ståle. *Norsk historie 1625 - 1814: vegar til sjølvstende*. Gjøvik: Det norske samlaget, 1999
- Eriksen, Anne. *Minner fra den evige stad - skandinavere reiser til Roma 1850 - 1900*. Oslo: Pax forlag, 1997
- Eriksen, Anne. *Museum: en kulturhistorie*. Oslo: Pax forlag, 2009
- Findlen, Paula. *Possessing nature: museums, collecting, and scientific culture in early modern Italy*. California: University of California Press, 1994
- Fossen, Anders Bjarne *Bergen bys historie*, Bind II. Bergen: Universitetsforlaget, 1979
- Foucault, Michel. "Of Other Spaces, Heterotopias" i *Architecture, Mouvement, Continuité* 5. 1984
- Foucault, Michel. *The Order of Things*. United Kingdom: Routledge, 1966.
- Foucault, Michel. *The archaeology of knowledge*. London: Routledge, 2002
- Fuglestad, Finn. *Fra svartedauden til Wiener-kongressen: den vesterlandske kulturkretsens historie 1347 - 1815 i et globalt-sammenliknende perspektiv*. Oslo: Cappelen akademiske forlag, 1999
- Genette, Gerard *Paratexts- Thresholds of interpretation*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge, 1987
- Helk, Vello. *Dansk-norske Studierejser 1661 - 1813*, Bind I. Danmark: Odense Universitetsforlag, 1991

- Hooper-Greenhill, Eilean. *Museums and the shaping of knowledge*. London: Routledge, 1992
- Kaufmann, Thomas Dacosta. «The Collections of the Austrian Habsburgs» i *The Cultures of Collecting*, redigert av John Elsner og Roger Cardinal, 137 - 154. London: Reaktion Books, 1994
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var - en innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999
- Laine, Merit & Börje Magnusson. *Nicodemus Tessin the Younger : sources, works, collections : travel notes 1673 - 77 and 1687 - 88*. Stockholm: Nationalmuseet, 2002
- Lilienskiold, Johannes. *Johannes Lilienskiolds Reisejournal 1668 - 1670* redigert av Christian Sommerfelt. Christiania: Jacob Dybwads forlag, 1916
http://www.archive.org/stream/8T0836_1NOR#page/n13/mode/2up
- Lilienskiold, Johannes. *Johannes Lilienskiolds Reisejournal 1668 – 1670*. Digitalarkivet: Universitetet i Bergen, 2003
<http://da2.uib.no/cgi-win/WebBok.exe?slag=lesbok&bokid=lillienskiold>
- Lord, Beth. “Foucault’s museum: difference, representation and genealogy” i *Museum and Society*, nr. 4, s. 1 – 14
- MacDonald, Sharon . “Collecting Practices” i *A Companion to Museum Studies*, redigert av Sharon McDonald, 81 - 97. United Kingdom: Blackwell Publishing Ltd., 2011
- Menzhausen, Joachim, “Elector Augustus’s kunstkammer: an analysis of the inventory of 1587” i *The origins of museums: the cabinet of curiosities in sixteenth- and seventeenth-century Europe*, redigert av Oliver Impey og Arthur MacGregor, 69 - 75. Oxford: Clarendon Press, 1985.
- Mordhorst, Camilla. *Genstandsfortællinger: Fra museum Wormianum til de moderne museer*. København: Museum Tusculaneum, 2009
- Müller- Wille, Staffan & Isabelle Charmantier. “Lists as Research Technologies” i *Isis Volume 103*. Chicago: The University of Chicago Press, 2012
- Niemi, Einar. «Hans Hansen Lilienskiold - embetsmann, vitenskapsmann og opprører» i *Portretter fra norsk historie*, 43 - 72. Oslo: Universitetsforlaget, 1993

Pomian, Krzysztof. *Collectors and Curiosities: Paris and Venice, 1500- 1800*. Cambridge: Polity Press, 1990

Shelton, Anthony Alan. "Cabinets of Transgression: Renaissance Collections and the Incorporation of the New World" i *The Cultures of Collecting*, redigert av John Elsner og Roger Cardinal, 177 - 203. London: Reaktion Books, 1994

Stagl, Justin. *A History of curiosity: the theory of travel 1550 - 1800*. London: Routledge, 1995

Thompson, Carl. *Travel Writing*. London: Routledge, 2011

Thon, Jahn Holljen. *Talende Linjer - lærde illustreerte bøker 1625 - 1775*. Oslo: Novus Forlag, 2011

Thorsen, Liv Emma. «Sjøkua og flodhesten - utstoppede dyr som kulturhistoriske kilder» i *Museer i fortid og nåtid - Essays i museumskunnskap*, redigert av Amundsen et al., 300 - 316. Gjøvik: Novus forlag, 2003

Yanni, Carla. *Nature's Museums. Victorian science and the architecture of display*. New York: Princeton Architectural Press, 2005

Young, Liam Cole. "Un-Black Boxing the List: Knowledge, Materiality, and Form" i *Canadian Journal of Communication*. Canada: Canadian Journal of Communication Corporation, 2013

Nettsider:

Arkivverket, «Nettutstilling om Hans Hansen Lilienskiold (ca. 1650- 1703) - kunstner, humanist og adelsmann» 21.10.2014:
<http://www.arkivverket.no/arkivverket/Bruk-av-arkiv/Nettutstillinger/Bilder-av-Hans-Lilienskiold/Hans-Lilienskiolds-liv>

Hyllingsdikt til Ludvig Holberg av Christian Wilster, 21. 10.2014:
<http://www.kalliope.org/da/digt.pl?longdid=wilster2002042702>

Nettsider til Staatliche Kunstsammlungen Dresden, 23.10. 014:
<http://www.skd.museum/en/museums-institutions/residenzschloss/ruestkammer/history-of-the-collection/index.html>

Vedlegg A. Lister fra Lilienskiolds dagbok

<p>Raritet <i>udaf</i> <i>sager som</i> Inventieise</p>	<p>Raritet <i>udaf</i> <i>sager som</i> Inventieise</p>	<p>Natur foranderlige.</p>
<p>Agath: billede. Agath: drage. Antipendium Cosmi og ved den Lybianske med blomst offentlig. Apostelnis kul af vildt Før li 40 S 90 tt. Attetaste af guld og sølv Begerit af guld som Herodes Ligter, med diam. af sølv Bier af Christen pæen: Christum; Gulden, Kædet og af guld. Dord indlagt, taget for 50000 Croner. Dord af Jaspis Rødt og Lind. Dord af Jaspis og med indlagt indlagt for 10000 Croner Dord og prægtigste munde med indlagt omringt for 100 000 Cr. Svingen i d. Mæske li 30 S 30 Aar Dord travallerit. Dord af indlagt med Gypros Lind. Dord af Sølv li Napoli Dord af Sølv li Floray. Bretspil af Agath. Bretspil af Perlenor Bretspil af Lijn blomst. Bryststicker af guld med indlagt: Sølv og af Hele ne Kædet. Bryststicker med diamanter og Sølv. Carbunchelsteene som af 8 li 5 onser. Caroskøj af sølv for 20000 Croner.</p>	<p>Augusti Kunstig udseende Kunsthorn. Aethonaton af sølv om Christi fæste. 185 Ansigtet af om Kiste bersteet. Æolipila at probere Væ: cium og Gædiche inven: tion. Bartholdi gæde invention li pistol. Beurwogn af sølv subtil og Lind at om luppe om Kiste forbræger Dri. Bogstet af sølv indlagt Lind. Brandspejel af Brandspejel at indlagt om Sølv. Creaturer som guld og Sølv og indlagt om papeg: Gjøge. Cupido som guld og Sølv og indlagt om pist. Kunstig Ferndorre li Ma: delberg. Machine li 3 canons at approchere med. Miler: Sejler Verch Dri: Schuler. Orgelverch om indlagt li Sølv og indlagt D. D. Vind. Sejlerverch pro minnere om nåderum og om agathugle Skibet som moverde og Sølv indlagt munde af Sølv.</p>	<p>Monstra. Barn sehaaren af moders lif Nürnberg. Barn som en Satyr med horn og bristefodder. Mantua. Barn med 2 hofueder. M. Barn af 3. skæren af moders lif af sølv og blomst Ligst. R. Barn med 2 hofueder. og 100 der. Napoli. Barn med 4 dørhofueder under armen. Nap: 2 Børn af et corpus. Man: tua. 2 fige Børn sammendraget Gædehorn med Lohman og Sølv Flor: Gaesunge 24 Ligst. Bolog: Hare med menneskefodder. Nürnberg. Hare med 3 fodder li Bo: logna. Kulst med 2 hofueder li Napoli. li Bolog: na. Lind med 2 munde, og Sølv Lind og Sølv munde, li Florey. Lam med 3 fæder Fl. Schelaton af et 3 Maareder fodder. Rom. Viper med 2 hofueder. Bol.</p>

Car Magn: Creden A Ayall.	Spejel en nē; med siges blaa. Dred:	Basilisk. Rom.
Cteiden A gied he Florey.	Spejel en nē; med siges guill.	Catta velenosa en luv- giffre med luv. Bologna
Christal or Diamant i en klinge vannet. Magn.	Sindz invention at linge en skenck port up med en at ring instrument Dred:	Chameleaur aff vork luv he Bologna
3 Crover A gied med diam. aff vork he Napoli.	Subtil angul instrument.	Chameleaur he Rom. Dred:
Crover A gied med diam. he Ve- netica ym it Mari. luv.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	Crocodiler A en skenck kugler.
Cronen A Venetien A gied med vork med. Magn.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	Drage med Bologna igine vork.
Crucifix en cristall i gied i flutte vork.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	Gue Scorpion he Bolog- na.
Crucifix A gied med vork med. vork.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	Indicium flanger. B.
Crucifix med vork he Venet:	Indicium for at kende kugler med. Franc:	Indianske Biöm, he Florey.
2 Vegen A gied med vork med. vork.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	Succetola A Tunis. B.
Diamanten en skenck med. Magn.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	Flor. Fl.
Diamanten A Florey taget for 20000.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	Mosca odorata. Bol.
Dolch A gied med smaragdor.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	Tigerdijr. Flor.
Dolch med sifede A gied for 20000 skener.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	
Diamants = fiske.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	
2 Enhorningsk. it vork it skenck he Napoli.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	
Enhorn A it gied Dred.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	
2 Enh: A 5 skenck for en klinge Vene- tia.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	
Enhorn A gied.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	
Enhorn A granater, en skenck vork.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	
Enhorn med nephtis skenck.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	
Enhorn A gied med skenck skenck vork. Flor.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	
Enhorn A gied.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	
Indianske Diam. klinge skenck, en it kugler.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	
Fernspiger, he gied Flor.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	
Gale med skenck A gied. Magn.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	
Car A en skenck granat. he Venetij.	Indicium for at kende kugler med. Franc:	
	Speijerwerch i Carls Chi- gi pallaz.	Ladbor A fide luv he Flor.
	Princi Borghese pallaz	hvide paafugle.
	Speijerwerch en vork A Kircher.	Indianske konge Paradis fugell en gied
	Speijerwerch med 2. vork he Rom.	Paradis fugell med foddor for Kircher.

Golben stob af Ambra.
Kries af guld.

Guve med **Turques**.

Guld Croone af Ambra.

Guldclay af stib som hi m
Kunst fæge 4 he Napoli.
kun af de Florent.

Maria contragey med diamant af
stib.

Maria kind af guld.

Mascera med Turqueser affenst.

Mineral af guld, smaragd af
Cristal smykker Florent. **Perle**.

Rhin af smykker Florent.
Rhinoceros stib i smykker.

Sale af guld med djerskone brat
Flor.

Sal af Nephitis strom.

Sal af perlemoor. 2^e.

Sabel med 30000 C.

Sabel med x af diamanter.

Seater af Agath. 2.

Skimitarra de Japponia.

Scepter af Agat. 2.

Skab af Scorpent. i guld.

Skab med smykker. or agatpillere eng
30 st. i 15 anse ardelst.

Skab med sin strom eng Diamant
kun he Florent. smykker.

Skab af stib af Japen 40 i he
Napoli.

Skab af cristall roche.

Saphir af 10 oncer.

Smaragdenklings cum auro.

Stoch af Agath.

Spore af guld med strom affenst.

Styrtstafle med 8 agatpillere

Styrtstafle guld af 4 st. i smykker

Styrtstafle af perlemoor or guld cum chi
i Florent.

Turques af stib stib i smykker
i Florent.

Sejerderech af men inven
Fion.

Solshifuer med Campani.

Store Klucke hi **Mantua**
Erdst.

Magnetsteen af 10 st. liv.
hi Florent.

Magnet hi Dresden.

Magnet cum brat 40
st. hi st. af smykker.

Rol steen finter i he m
stib af st. i smykker hi
Dresden.

En stib i he m Dyr.

Steen med smykker, guld
i st. smykker.

Pelican. Bologna.

Phoenix hi Dresden.

Stridsfugle. Florent.

Ambra med Viper i. R.

Coral af stib i smykker
Fion af stib i smykker
Fion af stib i smykker
Fion af stib i smykker

Styrtstafle.
Mantua stib i smykker.

Marcies af Persien

Perlemoor. Florent.

Perlemoor.

Raffaello cum insectis hi
Bologna.

Rafaria med smykker.
Ribbet af stib i smykker.

Soormens munde munde
deel med m. rad hvide tyn
er hi Napoli.

So: slange med 3 rad tyn
der i munde. Rom.

Aloe.
Castagnettes.

Don.
Habub.

Turkops den it gundog
tag. 10000 Gr.

Topaz i Lignos af en
kalk af jerns liban.
Bologna.

En sken **Topaz** gan G:
Ske en.

Topaz = Schaal. Dresd.

Mandfæd af vildt af myr
huger og pølger.

Steen fien i en pøl.

2 sten fien i et Mønster
fien af fælle. Dresd.
Bologna.

Stienesteen.

Eordensteen af 37 tte.

Eordensteen hie Mantua
den fælt af mænde.

Kroch af fæmper 3 op. hyl
kom.

Kræmpeland.

Kræmpebeen a fænder hie
Florch. iten hie
Mantua.

Færbænet af 4 centners hyl
gr. Dresd.

Kræmpe Ribber hie Noraberg
af 2 fælle og fælle.

Mandragora 2 spet: Bologna
Rom.

Smilax aspera.

Bolus.

Rosa di China

Tæper ved indmængt frugt.

Styrax og Bysant skum
væger.

Kindbænet af en fælt og hyl
fælt ind.

Pols i sken Mantua.

Vesica hominis. M.

Mønster fælt i sken

Forn hie steen.

Era hie steen.

Deij hie sken.

Bigoli hie sken.

6" Bøng hie steen.

Corus i sken

Tartuf: impietrita

Menniske hofud og hals i
steen.

Brød til steen.

Schelffisch i sken.

Fenocchia impietrita hie
Bologna.